

**MOSLAVAČKI PARTIZANSKI
ODRED
II DIO**

Mr FRANKO MIROŠEVIČ

PREGLAD RAZVOJA KPJ i SKOJ-a I NJIHOVA ULOGA U RAZVOJU NOP-a U MOSLAVINI

ORGANIZACIJE KPH 1941. GODINE

1. Stanje u organizacijama Partije 1941. godine

a) Organizacijske prilike

Napad fašističkih sila na Jugoslaviju, moslavačke komuniste nije zatekao nespremljene. Oni su taj napad vrlo brzo osudili. Još u vrijeme potpisivanja akta kojim je Kraljevina Jugoslavija pristupila Trojnom paktu, u selima Mikleuški i Ciglenici komunisti organiziraju demonstracije. Prilikom odlaska vojnika na front, na željezničkoj stanici u Ivanič-Gradu, pred oko 1000 ljudi, Alojz Vulinec, sekretar Okružnog komiteta KPH Čazma, ukazuje seljacima na opasnost koja im prijete od fašizma i traži od vojnika da se bore protiv agresora.¹

Komunisti se angažiraju u obrani zemlje. U tom cilju organiziraju 4. i 5. travnja 1941. godine savjetovanje sekretara partijskih organizacija kotara Dugo Selo, Čazma i Kutina, kojem su prisustvovali i delegati CK KPH Josip Kraš i Stjepan Kendjel.² Direktive i uputstva od CK KPH komunistima Moslavine prenosi Rade Končar, sekretar CK i dr Pavle Gregorio.

Okupacija i uspostava ustaške vlasti mijenja uvjete života i rada komunista. U prvo vrijeme većim dijelom oni žive legalno, slobodno se kreću i tajno sastaju. Održavaju se stalne veze s rukovodstvima od kojih primaju uputstva za rad. S obzirom da su članovi Partije bili pretežno Hrvati, ustaše ih u početku ne uznemiravaju, iako ih budno prate i kontroliraju njihovu djelatnost. Partijske organizacije bile su malobrojne, ali organizaciono sređene. Postojao je Okružni komitet KPH Čazma s kotarskim komitetima: Čazma, Kutina i Dugo Selo. Kotarski komitet Garešnica nalazio se u sastavu Okružnog komiteta KPH Bjelovar. U Moslavini je početkom rata bilo 20 partijskih organizacija s ukupno 217 članova,³ uključeno kotar Garešnica.

Broj komunista koji se nakon okupacije aktivno uključuje u pripreme za dizanje ustanka nije moguće točno ustvrditi. Na osnovu izjava organizatora ustanka u Moslavini vidljivo je da ih je bilo mnogo manje od ukupnog broja članova koji je prethodno naveden. Komunisti su nakon okupacije, u teškim i sudbonosnim prvim mjesecima fašističke vlasti održali brojne sastanke na kojima su raspravljali o dizanju ustanka. Tim sastancima su prisustvovali i brojni simpatizeri. Nekim sastancima prisustvovalo je i 30 — 40 ljudi.

b) Hapšenja komunista i simpatizera

Kad se djelatnost komunista razgranjava i proširuje, njihov rad postaje sve primjetniji ustašama. Vlast bivše Banovine Hrvatske predaje im spiskove komunista. Prva hapšenja uslijedila su nakon prvih akcija otpora. Bile su to prve sabotaze, rezanje telefonskih žica koje

komunisti poduzimaju u čitavoj Moslavini potkraj lipnja i početkom srpnja 1941. godine. Nakon takvih akcija ustaše su na području Čazme i Ivanske uhapsili 20 ljudi među kojima je bilo 14 komunista. Većina je kasnije bila puštena jer im nisu mogli dokazati da su sudjelovali u sabotazama. Prema izvaji Ivana Frgeca, ustaše su na području kotara Kutina u to vrijeme uhapsili oko 100 ljudi, među kojima su bili i svi istaknuti komunisti u kotaru." Nakon peticije koju je potpisalo 300 ljudi svi uhapšeni bili su pušteni iz zatvora.⁵

U Dišniku je 7. srpnja 1941. godine uhapšen Branko Horvat, sekretar KK KPH Garešnica, koji se u tom selu trebao sastati s Ivanom Tošićem i Slavkom Martinićem. Uz njihovu pomoć valjalo je utjecati na seljake da se uključe u pokret protiv okupatora i ustaške vlasti. Ubrzo zatim uhapšeni su Mirko Mihalinec, Ljudevit Tot, Ivo Hodak, Duka Pribanić, Nikola šušnjar, Vladimir Zvolinski i Joco Vasiljević.

12. kolovoza 1941. godine uhapšen je i Andrija Lustig, org. sekretar Kotarskog komiteta KPH Garešnica, a ubrzo i Valent Bolt.⁶ Tako se u ustaškom zatvoru u kolovozu 1941. godine našao čitav Kotarski komitet KPH Garešnica. Hapšenje članova Kotarskog komiteta Garešnica pokazuje da komunisti tog kotara nisu bili dovoljno budni i opreznici pred ustaškom vlasti. Vjerojatno su krivo procjenjivali političku situaciju, vjerujući da ih ustaše neće hapsiti ako ne uđu u trag njihovih akcija.

Polovinom rujna 1941. godine stigao je u Kopčić Brdo Vinko Golubić. Ustaše su ga više puta hapsili, no uvijek im je uspio pobjeći iz zatvora. Čak su ga dva puta osudili na smrt. Uz pomoć doušnika Ivana Jelanića, ustaše su ga ponovo pokušali uhapsiti, što im nije uspjelo. Uhapsili su neke simpatizere komunista iz Kopčić Brda.

Hapšenju nisu obeshrabrila komuniste, ali su utjecala na usporavanje priprema za borbu.

2. Komunisti se pripremaju za oružanu borbu

Odluke viših partijskih organa i njihovo prenošenje u Moslavinu

Pripreme komunista za ustanak počinju odmah po napadu fašističkih sila na Jugoslaviju. Neposredno nakon kapitulacije stare Jugoslavije, Pavle Gregorić, 20. travnja 1941. godine kao čl. i delegat CK KPH, zajedno s Kasimom Čehajićem »Turčinom«, sekretarom Okružnog komiteta KPH Bjelovar, boravi u Garešnici. Na sastanku s Brankom Horvatom i Andrijom Lustigom oni prenose direktive CK KPJ od travnja 1941. godine.⁷ Na sastanku je posebno istaknuta potreba čvršćeg povezivanja partijskih organizacija kao i potreba prikupljanja oružja, municije i ostalog ratnog materijala. Odlučeno je također da se razgovara s istaknutim predstavnicima HSS-a i SDS-a kako bi se uz njihovu suradnju stvorio širok antifašistički front protiv Nijemaca i ustaša. U vrijeme kad ustaše hapse komunisti prilaze Srbima i objašnjavaju da ustaštvo ne poistovjećuju s hrvatskim narodom, da su ustaše izdajnici hrvatskog naroda i sluge neprijatelja koji progone sve što se suprotstavlja okupaciji i njihovoj zločinačkoj politici, pri čemu ne štete ni Hrvate koji se s takvom politikom ne slažu.

Odluke Majskog savjetovanja CK KPJ, koje je održano u svibnju 1941. godine u Zagrebu, u Moslavinu prenosi dr Pavle Gregorio. Na sastanku u Gornjem Šarampovu, u drugoj polovici svibnja 1941. godine, komunisti Moslavine raspravljaju o potrebi osnivanja omladinskih udarnih grupa koje će poduzeti sabotažne akcije, sakupljati oružje, municiju, hranu i odjeću. Tim odlukama komunisti Moslavine nastojali su započeti oživotvorenje odluka Majskog savjetovanja. Zbog opreznosti i zaštite od hapšenja, reorganiziraju se kotarski komiteti i popunjavaju novim članovima.

KPH I SKOJ 1942 — 1943. GODINE

1. Prilike u partijskim organizacijama 1942. godine

a) Borina provala

Partijske organizacije Moslavine u prvoj polovini 1942. godine radile su pod veoma teškim uvjetima i borile se s mnogim teškoćama. Borina provala u veljači i ožujku 1942. godine⁸ desetkovala je mnoge od njih, posebno na kotaru Čazma i Kutina, a njihove članove i simpatizere dovela do zatvora i smrti.

Prvo hapšenje komunista i njihovih simpatizera izvršeno je na kotaru Čazma noću 16/17. ožujka 1942. godine u selu Dubravi kada je uhapšeno 14 pripadnika NOP-a. Jedan od njih, Franjo Smerda, iste noći nakon hapšenja umro je u mukama u žandarmerijskoj stanici u Dubravi. Veći broj uhapšenih bio je kasnije strijeljan. Hapšenja su uslijedila u selima: Gornji Šarampov, Prkos, Lonja, Pobjenik, Čazma, Mostari, Dereza, Kopčić Brdo, D. Vlahinička, Vidrenjak i M. Ludina. Hapšenja su organizirana u tri navrata, a uslijedila su kao rezultat ispitivanja uhapšenih i njihovih izjava prilikom istrage. U kotaru Čazma (bik) je uhapšeno 37 komunista (među njima i tri člana Kotarskog komiteta) i 25 simpatizera. Hapšenje je prepolovilo partijsku organizaciju kotara Čazma (prije hapšenja imala je 68 komunista).

U kutinskom kotaru uhapšeno je 5 komunista i 11 simpatizera. Četvorica uhapšenih bili su članovi Kotarskog komiteta KPH Kutina. Kutinska organizacija bila je brojčano malena. Prije hapšenja imala je 19 članova.

U kotaru Dugo Selo uhapšena su 4 člana Partije i nekoliko simpatizera.

Nakon te provale partijske organizacije same su se osipale tako da je nakon hapšenja ostalo svega 18 komunista.

Prema tome, na području Okružnog komiteta Čazma uhapšeno je nakon Borine provale 46 komunista, među njima je bilo 8 članova kotarskih komiteta i oko 36 simpatizera⁹. Mnoge organizacije dotad najbolje bile su potpuno likvidirane, npr. organizacije u selima Dubrava, Pobjenik, Gornji Šarampov i Ivanić Kloštar. Među uhapšenima bilo je mnogo omladinaca. To je bio veliki udarac za Partiju i NOP u Moslavini jer je uslijedio upravo u vrijeme kad je partizanski pokret trebalo brže razvijati naročito u hrvatskim selima. Hapšenje za kraće vrijeme obustavlja aktivnost u mnogim partijskim organizacijama na po-

družju okruga Čazma. Neki komunisti se demoraliziraju, povlače se iz NOP-a i ne prihvaćaju suradnju zbog straha od hapšenja i novih progona. Slično je bilo i s njihovim simpatizerima kod kojih se ta bojazan javlja još u većoj mjeri. Većina uhapšenih za vrijeme Borine provale stradala je u zloglasnom logoru Jasenovac i ostalim logorima ustaške NDH.¹⁰

Borina provala velik je uspjeh neprijatelja, posebno Ustaške nadzorne službe koja je iskoristila nebudnost partijskih organizacija uspjevši se uvući među njene članove.

U kotaru Garešnica nije bilo hapšenja u doba Borine provale. Članovi kotarskog komiteta uhapšeni kolovoza 1941. godine bili su oslobođeni sredinom studenog 1941. godine akcijom seljaka Kaniške Ive.¹¹ Oni su kasnije prešli u ilegalnost i uspješno organizirali prve partizanske akcije potkraj 1941. godine. U 1942. godini uz prisustvo partizanskih jedinica na garešničkom kotaru uspješno se razvija NOP, međutim i na tom kotaru se tek u svibnju 1942. godine obnavlja kotarski komitet, skojevska organizacija, AFŽ i NOO.

b) Organizaciono sređivanje partijskih organizacija

Već početkom 1942. godine iz jedinica MPO-a upućeni su u partijske organizacije okruga Čazma Mato Svjetličić, Karlo Remenar, Stjepan Kendjel, Tomo Buden i Ankica Kežman, da ožive njihov rad. Oni su zajedno s Ivanom Frgecom, Vinkom Jeđutom i Stankom Lešom trebali obnoviti rad Partije u ovom kraju.

Dušan Čalić-Cule, dotad sekretar OK KPH Nova Gradiška, došao je u Moslavinu 15. srpnja 1942. godine uz pomoć partijske organizacije iz Kaniške Ive. Najprije je zajedno s Ivanom Frgecom radio na obnovi partijskih organizacija kotara Kutina, gdje su obnovili partijske organizacije u Kutini, Ilovi i Mikulanici dok je u Kostrinji osnovana nova s tri člana a u Osekovu dotadašnja proširena.

U izvještaju CK KPH Dušan Čalić o tome piše: »Ja sam reorganizirao ovaj srez (misli na kotar Kutinu, opaska pisca) i neke nove jedinice osnovao od odanih i borbenih ljudi. Sad sam prošao jedinice, povezao ih i sad će biti biran SK« (kotarski komitet Kutina, opaska pisca).

Iz kotara Kutina Čalić je krenuo u kotar Dugo Selo, zatim u kotar Čazmu.

U selu Mikulanici 13. kolovoza održana je konferencija OK KPH Čazma u kući Milana Brajera »Šprajca«. Prethodno su izabrani članovi kotarskih komiteta. Konferenciji je prisustvovalo 7 članova. Konferencija je izabrala okružni komitet, ustvrdila uočene slabosti u radu i odredila zadatke koje su svi komunisti i njihovi simpatizeri trebali provoditi u život. Na okrugu Čazma bilo je u to vrijeme 15 partijskih organizacija: na kotaru Dugo Selo 6, kotaru Kutina 5 i kotaru Čazma 4. Na teritoriju okruga Čazma bilo je 49 komunista (Kutina 18, Čazma 16 i Dugo Selo 25).¹² Konferencija je također ustvrdila da se partijske organizacije moraju očistiti od oportunističkih, učvrstiti i proširiti. Poseban je zadatak komunista da osnuju među radnicima pilane u Križu i Popovači partijske organizacije. U Novoselcu je partijska organizacija

osnovana 10. rujna 1942. godine.¹³ Za sekretara OK KPH Čazma bio je izabran Vinko Jedut-Čuk, koji je dotada radio u partijskoj organizaciji sela Poljana kraj Ivanića-Grada. U sekretarijat su bila izabrana još 4 člana.

Nakon konferencije u kolovozu 1942. godine ubrzo se popravlja stanje u partijskim organizacijama okruga Čazma. Već početkom druge polovine rujna 1942. godine organizacije se sređuju. Mnogi kolebljivci i oportunisti su isključeni, organizira se partijska tehnika, sređuju se prilike u partijskim organizacijama vojnih jedinica MPO-a, bio je izabran bataljonski biro, povećava se broj članova Okružnog komiteta (od pet na 9 članova), osniva se biro Okružnog komiteta od dva člana, organiziraju se partijski kursevi, proširuju se partijske organizacije, ostvaruje se bolja suradnja s pristalicama HSS-a. Sve to Dušan Čalić potvrđuje u izvještajima koje je upućivao Povjerenstvu CK KPH za Zagreb 19. rujna 1942. godine. U to vrijeme na okrugu Čazma bilo je 150 članova Partije i 25 partijskih organizacija.¹⁴

I pored svega, mnogi su problemi i dalje ostali, što potvrđuje pismo kojeg je Dušan Čalić uputio Ivi Marir-koviću 11. studenog 1942. godine u kojem se ukazuje na lošu organiziranost kotarskih komiteta pa traži da se iz Zagreba pošalju ilegalci koje treba uključivati u rad OK KPH Čazma i OK KPH Bjelovar.

Da sredi prilike u Okružnom komitetu Čazma, CK KPH 2. siječnja 1943. godine donosi odluku da Okružni komitet uspostavi svoje sjedište pri Štabu Moslavačkog NOP odreda. Time se nastojala uspostaviti što neposrednija veza najvišeg partijskog organa u Moslavini s vojnim jedinicama, što dotad nije bilo dovoljno izraženo. Sve to djeluje na izgrađenost komunista i boraca u vojnim jedinicama i na njihovo poznavanje osnovnih postavki komunističkog pokreta te idejne svijesti koja je bila prijeko potrebna za populariziranje i širenje ideja NOP-a.

c) Priključenje KK KPH Garešnica, Okružnom komitetu Čazma.

Početkom 1943. godine odlukom CK KPH priključen je KK KPH Garešnica Okružnom komitetu Čazma. Odluka je donesena s razloga da se omogući normalan rad Okružnog komiteta Čazma koji je radio u vrlo teškim uvjetima. U 1942. godini na području kotareva Čazma i Kutina nije bilo oslobođenog teritorija što je uvelike otežavalo rad. Naprotiv, na teritoriju kotara Garešnica gdje je djelovao KK KPH Garešnica u drugoj polovici 1942. godine ustaljuje se oslobođeni teritorij s centrom oko sela Veliki i Mali Prokop. Pretpostavljalo se da će na tom području Okružni komitet Čazma imati povoljnije uvjete za rad u cilju širenja baze NOP-a na čitavom moslavačkom području. Tako je Moslavina od tada i u organizaciji Partije predstavljala jednu cjelinu, što je povoljno djelovalo na jačanje NOP-a u daljnjim fazama ustanka.

d) Politička djelatnost komunista

Osnovni pokretač ustanka u prvim mjesecima borbe 1942. godine bila je Moslavačka partizanska četa i njeni rukovodioci. To je bilo u pravo u ono vrijeme kada partijske organizacije Moslavine zbog Borine provale proživljavaju teške trenutke u radu. Budući da je gotovo

čitava 1942. godina protekla u konsolidaciji partijskih organizacija, u logu Moslavačke partizanske čete preuzima Moslavački partizanski bataljon, zatim Moslavački NOP odred. Iako se i kod vojnih jedinica javljaju mnoge slabosti u radu, partizanske su jedinice svojim akcijama i političkim djelovanjem u masama bile glavni propagatori ustanka. Njihovi komunisti i rukovodioci najviše se ističu na mitinzima koje organiziraju u oslobođenim selima i selima u kojima prolaze i vrše akcije, iako je sve to bilo nedovoljno jer su te jedinice mogle osloboditi samo manji dio Moslavine. Njihovi mitinzi bili su povremeni i usmjereni samo u onim pravcima i području gdje je bilo dostupno njihovo kretanje. Zbog toga veliki broj sela (naročito onih naseljenim Hrvatima i uz pruge i komunikacije) ostao je van okvira njihove djelatnosti pa to nije moglo zadovoljiti potrebu za kontinuiranim i planskim rastom ustanka na čitavom području Moslavine i dijela Posavine koji je pripadao nadležnosti Okružnog komiteta Čazma. Područje na kojem se u većem dijelu 1942. godine kreću partizanske jedinice skučeno je i pretežno rijetko naseljeno, pa ni efekt njihove propagande nije mogao imati djelotvorniji uspjeh. Pogotovo je bio zapostavljen politički rad među Hrvatima jer su se partizanske jedinice kretale pretežno selima naseljenim Srbima. U hrvatskim selima nije bilo aktivista jer je u njima rad s obzirom na političku propagandu bio vrlo težak ne samo zbog propagande pristaša politike HSS-a već i zbog jakih neprijateljskih vojnih posada u njima i stroge policijske i ostale kontrole ustaške vlasti.

Narod nije imao jasnu sliku o onome što partizani borbom žele postići. Zatrovani neprijateljskom propagandom seljaci se u početku plaše partizana, neki pred njima napuštaju svoja sela bježeći u neprijateljska uporišta. U narodu su se čule i ovakve izjave: »Hvala bogu da je prošao i taj prvi susret s partizanima jer smo dosada stalno bili u strahu i svaku noć očekivali da nas pokoljete. Sada vidimo da ustaške vlasti sve lažu što god nam govore o partizanima.«¹⁵

U 1942. godini baza NOP-a, prema tome i propaganda komunistička za pokretanja širokih narodnih slojeva Moslavine u NOP, bila je svedena pretežno na srpska sela Moslavine koja su se nalazila podalje od važnih komunikacija i uporišta. Zbog slabosti i kadrovske osiromašenosti partijskih organizacija najaktivniji u širenju političke propagande bili su istaknuti rukovodioci partizanskih jedinica Moslavine. Za tu djelatnost bili su zaduženi politički komesari koji su je organizirali i brinuli da se što uspješnije provodi.

O radu političkih komesara iz tog vremena ima dosta podataka. Na žalost, izvještaji samih vojnih jedinica moslavačkih partizana puni su kritika o radu komesara. Tako se u izvještaju Štaba Moslavačkog NOP odreda i Štaba II operativne zone često konstatira da komesari ne obavljaju svoju dužnost onako kako bi to trebalo raditi i da prave greške. Predbacuje im se da među borcima nisu uspjeli podići ugled Partije niti su uspjeli politički obrazovati borce. Javljale su se i pritužbe na odnos komandnog kadra prema borcima, na međusobnu netrpeljivost i uskogrudnost s obzirom na prijem novih članova u Partiju. Tako je npr. među borcima bio mali broj Srba komunistički, iako su oni u studenom 1942. godine činili većinu od ukupnog broja boraca u Mo-

slavačkom NOP odredu. U jednom dokumentu se o tome navodi: »Po nacionalnoj pripadnosti, članova Hrvata ima 62%, Srba 36%, ostalih 2%. Vrlo je mali postotak Srba članova, što ne odgovara broju Srba koji sudjeluju u partizanskim jedinicama iz ovog kraja. Njihov postotak bi trebao biti daleko veći jer ukupan postotak Srba partizana je preko 70%. Postavlja se pitanje uslijed čega je ta nenormalnost. Odgovor je jednostavan, slab politički rad u pozadini a prvenstveno je slab rad Partije.¹⁶

Uočavajući sve teškoće koje su utjecale na razvitak NOP-a u Moslavini, valja istaći da je pisac ovog izvještaja uočio problem, međutim treba imati na umu i činjenicu da su kriteriji prilikom primanja članova u Partiju bili prestrogi pa odatle i prestroge ocjene s obzirom na rad njenih članova. Zasigurno se može reći da ipak nije sve bilo tako loše kako se u tom izvještaju navodi, pogotovo se to odnosi na konstataciju da je rad Partije bio slab.

U partijskim izvještajima iz tog vremena piše se s dosta kritičnosti o radu političkih komesara kojima se predbacuje da nisu uspjeli uspostaviti vezu s pučanstvom koje, po mišljenju izvještača, još nedovoljno odlučno pruža pomoć partizanima. Smatralo se da mnogi nisu po svojim sposobnostima bili dorasli zadatku koji su obavljali. U jednom dokumentu se o tome piše: »Neprijatelj taktizira kao ni u jednom kraju. To je posljedica lošeg političkog rada komesara.«¹⁷ Teško bi bilo prihvatiti navedenu tvrdnju istinitom i uzroke takvom stanju tražiti isključivo u radu političkih komesara. Mnogi od njih vjerojatno nisu bili dorasli svom zadatku, međutim oni su bili onakvi kakvi su mogli biti. U svakoj političkoj akciji izgrađivali su se i stjecali nova iskustva i spoznaje. Većina učesnika NOP-a u Moslavini smatra da su politički komesari uspješno obavljali svoje zadatke, da im je umnogome rad bio olakšan jer je gotovo svaki borac bio politički radnik. Političkim komesarima ne može se osporiti velika uloga u propagandnoj djelatnosti. Radeći pod veoma teškim uvjetima, komesari nisu uvijek mogli postići maksimalne rezultate koje su od njih tražili, zbog toga su i takvi zahtjevi bili nerealni.

Sumirajući rad partijskih organizacija u 1942. godini može se zaključiti da one nisu imale potrebne organizacione čvrstine i samostalnosti u radu. Trebale su stalnu pomoć od viših partijskih organa. Oni su redovito upućivali sposobne komuniste koji su općinskim i kotarskim komitetima pružali pomoć. Nije se griješilo samo u onim organizacijama koje su radile pod teškim uvjetima, već i na oslobođenom teritoriju. Njihovi članovi često su bili nebudni prema neprijatelju i nisu vodili računa o njegovim akcijama i namjerama, zato je bilo i provala u partijske organizacije koje su redovito završavale hapšenjem komunista. Poosljednja veća provala u partijske organizacije Moslavine bila je na kotaru Kutina u prvoj polovici 1943. godine.

Na plenumu OK KPH Čazma, koji je održan u svibnju 1943. godine, razmatrano je stanje u partijskim organizacijama okruga. Na savjetovanju je zaključeno da Okružni komitet nije djelovao kao kolektivni organ, da je imao mnogo propusta u radu, da radi bez plana i

sistema i da nije pružao potrebnu pomoć nižim partijskim organima. Loše je bilo i to što nije postojala tješnja veza između Okružnog komiteta i Komande Moslavačkog NOP pokreta.

2. Djelatnost Partije na oživljavanju rada skojevske organizacije

a) Razvoj skojevskih organizacija

Skojevskih organizacija do 1942. godine u Moslavini bilo je vrlo malo. U memoarskoj građi organizatora ustanka navodi se da je prva skojevska organizacija u Moslavini osnovana 1939. godine u selu Ivanška, dok je u Garešničkom Brestovcu osnovana 1940. godine. Rat prekida njihov rad.

Osnivanje skojevskih organizacija u toku NOB-a uslijedilo je nakon osnivanja Okružnog komiteta SKOJ-a Čazma srpnja 1942. godine u Kutinskom Selu (sekretar je bio Stanko Leš a članovi Karlo Remenar i Josip Božić). Rukovodstvo se često mijenjalo i dopunjavalo. Okružnom komitetu pripadalo je područje kotara Dugo Selo, Kutina i Čazma. Kasnijom reorganizacijom pripadaju mu i kotari Sisak i Garešnica.

Može se pretpostaviti da su se nakon formiranja Okružnog komiteta formirali i kotarski komiteti. Tako je 10. kolovoza 1942. godine u selu Kostrinji kod Popovače osnovan Kotarski komitet SKOJ-a Kutina. U toku 1942. godine skojevske organizacije osnivaju se u mjestima: Andigola, Proključani (kotar Čazma) Begovača, Dišnik, Garešnica, Mala Mlinska, Malo Vukovje, Podgarić, Rogoža, Tomašica, Oštri Zid, Trnovitički Popovac, Velika Bršljanica, Velika Trnovitica i Veliki Prokop (kotar Garešnica). Veliki broj osnovanih skojevskih organizacija na području kotara Garešnica usko je vezan za polet NOP-a u tom kraju u drugoj polovini 1942. godine.¹⁸

U 1942. godini na području kotara Kutina bilo je 16 aktiva SKOJ-a u 12 sela. Iste godine je u kotaru Čazma bilo 14 skojevaca, u kotaru Kutina 61 skojevac, u kotaru Garešnica 94 skojevca.

U 1943. godini povećava se broj skojevskih organizacija. Osnovane su organizacije u mjestima: Hercegovac, Kaniška Iva, Ladislav, Mala Bršljanica, Mali Pašijan, Mali Potok, Nova Ploščica, Šimljanica, Veliko Vukovje (kotar Garešnica), Babinac, Bojana, Cerina, Čazma, Donji Miklouš, Gornji Draganac, Komuševci, Milaševci, Pavličani, Pobjenik, Sišćani, Srijedska i Vagovina (kotar Čazma). Kotar Čazma bilježi veliki porast broja skojevaca. Do sredine 1943. godine ima oko 73 skojevaca. Broj skojevaca u kotaru Garešnica smanjuje se u početku 1943. godine, da bi se do sredine 1943. ponovo povećao. U srpnju 1943. godine postoje 24 skojevske grupe sa 128 članova. Kotar Kutina u srpnju 1943. godine ima 9 skojevskih organizacija sa 42 člana.¹⁹ Navedeni broj skojevaca i skojevskih organizacija nije identičan s brojem koji se navodi u izvještaju OK KPH Čazma od 21. lipnja 1943. godine. Prema tom dokumentu, u lipnju 1943. godine na Okrugu Čazma postoji Okružni komitet SKOJ-a sa 5 članova, 8 općinskih komiteta, 55 organizacija i 284 člana.²⁰ S obzirom da je prethodno navedeni broj uzet na osnovu sjećanja učesnika, sigurnim se može smatrati broj koji je naveden u spomenutom izvještaju Okružnom komitetu KPH Čazma.

Skojevske grupe postojale su i u vojnim jedinicama. U Moslavačkom NOP odredu potkraj 1942. godine ima 51 skojevac a u kolovozu 1943. godine broj se povećava za 32 člana. U rujnu iste godine u Moslavini ima 191 član SKOJ-a. Skojevske organizacije postojale su u svakom bataljonu, četi i vodu kao i u bolničkoj četi i diverzantskom vodu. Rukovodstvo SKOJ-a u bataljonu bio je biro, dok su u četama postojale grupe.

Aktivnost skojevskih organizacija sredinom 1943. godine usko je vezana s općim opredjeljenjem većine stanovništva Moslavine za NOP. Kotar Garešnica bio je poluoslobođen. U njemu se provodi masovno primanje u SKOJ.

b) Teškoće u radu skojevskih organizacija

Skojevske organizacije Okruga Čazma borile su se sa sličnim teškoćama kao i partijske organizacije. Rad nije zadovoljavao a čvrstina organizacija bila je slaba. Nedostatak sposobnih kadrova uvelike se osjećao. Skojevski rukovodioci bili su mladi i bez iskustva pa su se teško snalazili u kompliciranoj političkoj borbi.

c) Rad na okupljanju omladine

Pored poslova koje su skojevci obavljali za mobilizaciju boraca u jedinice NOV (najviše mobiliziranih bilo je iz redova omladine), skojevci su u 1943. godini dali veliki doprinos organizirajući mjesne organizacije USAOH-a. Oni su bili i njena osnovna pokretačka snaga. U odborima USAOH-a najodgovornije funkcije bile su povjerene skojevcima. Tajnik organizacije USAOH-a bio je redovito istaknuti skojevac. Ljeti 1943. godine skojevci se angažiraju obrađujući zemlju za potrebe vojske, skupljaju pomoć za NOP, organiziraju priredbe, pomažu ranjenicima, organiziraju takmičenja i slično.

3. Antifašističke masovne organizacije

a) USAOH do rujna 1943. godine

Neposredno nakon 1. konferencije USAOH-a, koja je održana u Otočcu 28 — 29. lipnja 1943. godine izabran je Okružni odbor USAOH-a Čazma. Bilo je to 25. srpnja 1943. godine u partizanskoj bazi na Kopčić Brdu u blizini sela Andigola.²¹ Osnivačkoj konferenciji prisustvovalo je 38 delegata s kotara Čazma, Garešnica i Kutina. Predstavnici Siska nisu stigli jer je neprijatelj zauzeo područje kroz koje su trebali proći do Kopčić Brda. Konferencija je izabrala odbor od 5 članova. Prvi predsjednik Okružnog odbora bio je Vukašin Karanović, koji je ujedno od OK SKOJ-a bio zadužen za rad USAOH-a na teritoriju Moslavine. Česte promjene u rukovodstvu SKOJ-a uzrokovale su i promjene u rukovodstvu USAOH-a.

U doba održavanja 1. konferencije u Okrugu Čazma bila su tri odbora u kotarevima Čazma, Garešnica, i Kutina, 8 općinskih odbora i 149 mjesnih odbora. U Kotaru Čazma pored kotarskog odbora postojala su 4 općinska i 77 mjesnih s ukupno 580 članova. U Kotaru Kutina

na 2 općinska, 32 mjesna i 370 članova. Kotar Sisak u doba osnivanja okružnog odbora imao je kotarski odbor.²²

Po osnivanju Okružnog odbora, omladina Moslavine organiziranije se uključuje u razne akcije kojima pomaže NOP. Pod utjecajem političke aktivnosti SKOJ-a i Partije, omladinu zahvaća radni entuzijazam. Učestvuje u akcijama osnivanja odbora USAOH-a, radi na kukuruznim poljima, kosi sijeno, skuplja priloge narodne pomoći, osniva amaterske kazališne grupe, pjevačke zoorove, skuplja hranu za vojsku, angažira se u proučavanju političkog materijala i slično.

Organizacije USAOH-a nastaju u vremenu jakog poleta NOP-a u Moslavini. Djelovale su na oslobođenom, poluoslobođenom i neoslobođenom teritoriju. I one, kao i skojevske i partijske organizacije, političkim radom suzbijaju djelatnost HSS-a i četničke tendencije. Naročito se omladina angažira u akcijama za mobilizaciju novih boraca za jedinice NOV u Moslavini. U srpnju 1943. godine mobilizirano je 250 omladinaca. U takmičenju za mobilizaciju najviše uspjeha imala je omladina čazmanskog kotara.

b) Organizacije AFŽ do rujna 1943. godine

Prve organizacije AFŽ u Moslavini osnivaju se 1942. godine. Te godine postojali su mjesni odbori u selima: Dišnik, Rogoža, Velika Bršljanica, Veliki Prokop (kotar Garešnica), Bosiljevo, Grabovnica i Pavličani (kotar Čazma).²³ Za Kotar Kutinu nema podataka. Odbori se osnivaju uglavnom na području gdje se nalaze partizanske jedinice i gdje postoji oslobođeni ili poluoslobođeni teritorij. Organizacija AFŽ u to vrijeme obuhvaća mali broj žena, svega 48.²⁴ U 1943. godini broj mjesnih odbora se povećava, oni se organizaciono sređuju i povezuju. Najprije se osniva Kotarski odbor Garešnica ljeta 1943. godine u Velikoj Bršljanici. Kotarski odbor Čazma osnovan je 27. lipnja 1943. godine u šumi Marči. Ubrzo se osniva i Kotarski odbor Kutina.²⁵ U 1943. godini osnovani su odbori u: Andigoli, Bojani, Čazmi, Daskatici, Derezi, Donjem Mikloušu, Gornjim Dragičevcima, Gornjem Dragancu, Ivanskoj, Marčanima, Martincu, Milaševcima, Općevcu, Palančanima, Pobjeniku, Podbrđanima, Samarici, Siščanima (kotar Čazma), Hercegovcu, Kaniškoj Ivi, Maloj Mlinskoj, Malom Potoku, Malom Pašijanu, Podgariću, Gornjoj Garešnici, Oštrom Zidu, Velikoj Mlinskoj, Velikom Pašijanu, Velikoj Trnovitici i Velikom Vukovju (kotar Garešnica), Srp. Selištu, Osekovu, Mikleuški, Potoku, Kutinici i drugim selima (kotar Kutina)²⁶ U navedenim odborima bilo je okupljeno oko 300 žena.²⁷

U kolovozu 1943. godine na Kopčić Brdu osnovan je Okružni odbor AFŽ Čazma. Predsjednik je bila Najka Deanović iz Rogože a tajnica Katica Kušec iz Žabna kraj Siska. Okružni odbor imao je svoj izvršni odbor i plenum.²⁸ Podstrek konstituiranju rukovodstva AFŽ-a u Moslavini dala je svojim prisustvom Kata Pejnović koja je u to vrijeme boravila u Moslavini i svojim iskustvom i autoritetom mnogo pridonijela konsolidaciji odbora AFŽ-a.

Žene Moslavine uključuju se u sve akcije NOP-a i svojim prisustvom pomažu Partiji, SKOJ-u i USAOH-u u širenju baze NOP-a. Ne propuštaju nijednu iniciranu akciju. Kao i omladina, posebno se zalažu za

uspjeh mobilizacije. Žene su se naročito brinule da se što veći broj bjegunaca iz neprijateljskih jedinica privoli da stupi u partizanske jedinice. Žene organiziraju analfabetske tečajeve, organiziraju selo za prikupljanje pomoći partizanima, učestvuju u obradi napuštenih polja i polja partizanskih porodica. Veliku ulogu žene su imale u akciji kojoj je bio cilj da se očuvaju što veće količine žita od neprijatelja. O tome »Glas žene« broj 1 od 1. srpnja 1943. godine piše: »Dok naše sestre Like, Korduna, Banije, Žumberka, BiH, Crne Gore i Slavonije krvare iz teških rana četiriju ofenziva, žene Moslavine daju svoj prilog borbi motikama, natapaju njive svojim znojem i suzama i vode računa o ishrani fronte. One neće dozvoliti da im ustaše i Nijemci oduzmu ni jedno zrno žita, one neće dati ni jednu kap mlijeka, ni jednu slamku sijena.«

JAČANJE PARTIJSKIH I SKOJEVSKIH ORGANIZACIJA U 1944. GOD.

1. Prilike u partijskoj organizaciji 1944. godine

a) Stalan porast broja komunista

Veliki uspjesi NOV u Moslavini u drugoj polovici 1943. godine stvaraju preduvjete za jačanje partijskih organizacija. Potkraj 1943. godine u Moslavini je bilo 418 članova Partije.²⁹ Komunisti su se nalazili u svim političkim strukturama oslobođenog teritorija kao i u rukovodstvu moslavačkih partizanskih jedinica. Sekretar OK KPH Čazma i dalje je u 1943. godini Vinko Jeđut. Poslije njega za kratko vrijeme sekretar postaje Franjo Smolčić. U veljači 1944. godine imenuje se novi Okružni komitet kojem se na čelu nalazi Marijan Cvetković s članovima Tomom Budenom, Valentom Boltom, Ivom Borićem, Mićom Teslom, Ivom Altićem, Katicom Kušec i Ivom Keletiće. U siječnju 1944. godine partijske organizacije Moslavine bilježe porast broja članova.³⁰ Ima ih 727 (u taj broj uračunati su i članovi Partije u vojnim jedinicama). Bez njih na okrugu je bilo 587 komunista.³¹

Ni neprijateljske ofenzive nisu uspjele smanjiti njihov broj jer ih u srpnju 1944. godine ima 565.³² Potkraj 1944. godine broj vidno raste pa ih ima 794.³³ Povećanje broja komunista nije pratilo i povećanje broja partijskih organizacija. U siječnju 1944. godine bilo je u Moslavini 60 partijskih organizacija, u lipnju 69, u prosincu 53.³⁴ Nije se povećavao ni broj općinskih komiteta. U siječnju ih je bilo 14, u srpnju 11, u prosincu ponovo 14. Na okrugu su 5 kotarskih komiteta: Garešnica, Kutina, Sisak, Čazma i Dubrava. Od ukupnog broja članova Partije najviše je bilo Hrvata. Na dan 22. studeni 1943. godine bilo je: 297 Hrvata, 89 Srba, 19 Čeha, 5 Slovaka, 6 Mađara, 1 Talijan i 1 Poljak.³⁸ 1. siječnja 1944. godine bilo je 510 Hrvata, 139 Srba i 58 ostalih.³⁸ 4. prosinca 1944. godine bilo je 516 Hrvata, 139 Srba i 45 ostalih pripadnika nacija i narodnosti.³⁷ Po socijalnoj pripadnosti najviše je seljaka. Prema evidenciji od 22. studenog 1943. godine bilo je: 233 seljaka, 145 radnika, 28 intelektualaca te 14 namještenika.³⁸ U siječnju 1944. godine bilo je 354 seljaka, 250 radnika i 123 ostalih zanimanja, u prosincu 1944. godine 292 seljaka, 192 radnika i 124 ostalih zanimanja.³⁹ Nacionalni i socijalni sastav partijskog članstva bio je u skladu s nacionalnim i socijalnim sastavom moslavačkih jedinica.

b) Pojava oportunitizma u partijskim organizacijama

Pored vidnih uspjeha koje su komunisti Moslavine postigli u organiziranju i razvitku NOP-a, u radu su imali i dosta teškoća. Nedostajala je potrebna organizaciona čvrstoća a članovima iskustvo i znanje za uspješnije propagiranje ideja NOB-e među širokim narodnim masama. Nesnalženje u konfliktnim situacijama, kada je trebalo pronaći najbolji način da se suzbije utjecaj neprijatelja, kao i brzo reagiranje na neprijateljske postupke, utjecalo je na povremene uspjehe neprijatelja, što je usporavalo brže širenje NOP-a.⁴⁰ Sektaštvo s obzirom na prijem novih članova i pomirljivost prema pojedincima koji su živjeli na oslobođenom teritoriju a nisu prihvaćali ideje NOP-a, kao i nebudnost s obzirom na prijem novih članova⁴¹, bile su slabosti partijskih organizacija.

O njima se raspravljalo i na Okružnom partijskom savjetovanju održanom 2. ožujka 1944. godine,⁴² na kojem se zaključuje da je potrebno povećati odgovornost svih članova Partije prema zadacima. Odluke su utjecale na jačanje partijske discipline, što je bilo potvrđeno na kotarskim konferencijama.

Osnovni zadaci komunista koje je savjetovanje postavilo bila je borba za jačanje utjecaja NOO-a. Komunisti su dobili određene zadatke za rad u NOO-ima. Do kraja ožujka 1944. godine Okružna partijska konferencija, kojoj je prisustvovalo 86 delegata⁴³, ističe potrebu teorijskog uzdizanja članova Partije i nužnost odgovornosti za neizvršavanje zadataka. Osuđuje se oportunitizam i neiskrenost pojedinaca prema Partiji. Zaključeno je da iz Partije treba isključiti sve one koji ne izvršavaju zadatke i koji rade suprotno liniji Partije. Ubrzo nakon toga izvršene su mnoge organizacione promjene. U rukovodeće organe dolaze novi ljudi.⁴⁴

Impuls promjenama dalo je savjetovanje koje organizira Povjerenstvo CK KPH za sjeverozapadnu Hrvatsku u veljači 1944. godine u Moslavini. Na njemu se raspravljalo o svim važnim pitanjima razvitka NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Između ostalog govorilo se o priznavanju naše borbe od strane Saveznika i o pomoći koju nam Saveznici pružaju. Posebno se ukazuje na potrebu da se to među širokim masama popularizira, što može pozitivno utjecati na uključivanje u NOP onih koji još kolebaju. Također se traži da se narod svestranije upozna s odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i odlukama ZAVNOH-a.

Raspravljajući o učvršćivanju bratstva i jedinstva i ulozi partijskih organizacija i svih članova Partije, savjetovanje uočava neke slabosti koje su bile izražene u pojavi nacionalne netrpeljivosti pa se s obzirom na to ukazuje na slijedeće: »Ponegdje se dozvolilo da u odnosu prema Srbima izbije hrvatski šovinizam. I prema srpskom šovinizmu kojeg se također zapazilo na našem terenu nije povedena pravilna borba. Neki su drugovi zaboravili da je uz ostalo potrebno srpskom narodu prikazati i to, kako je jedino NOP nastavak slavni tradicija srpske prošlosti. Nepravilan stav imala je većina partijskih organizacija prema nacionalnim manjinama, Česima, Slovacima, Mađarima, Nijemcima. Podcjenjivale su se velike snage koje se u njima kriju, koje također treba mobilizirati u borbu za novu slobodnu Jugoslaviju a ne da ih ostavljamo neprijatelju da ih on iskorištava.⁴⁵

c) Sređivanje stanja u partijskim organizacijama

Velike promjene u sređivanju organizacionog stanja u partijskim organizacijama očituju se od vremena kad je Marijan Cvetković postao političkim sekretarom Okružnog komiteta KPH Čazma.⁴⁶ U tom razdoblju provodi se čišćenje partijskih organizacija od oportunitizma i kolebljivaca. Održavaju se redovna savjetovanja i sastanci, analizira se rad organizacija. Velika se pažnja poklanja ideološkom uzdizanju članstva, vodi se odlučna borba protiv pokušaja razbijanja jedinstva NOP-a, suzbija se djelatnost mačekovštine i velikosrpsstva, razvija se aktivnost za stvaranje široke političke osnovice NOP-a. Od sredine 1944. godine partijske organizacije sve se manje bave svojim slabostima, a sve se više uspješno rješavaju vitalna pitanja NOP-a. Do kraja NOP-a u rukovodstvu Okružnog komiteta KPH Čazma bilo je i dalje promjena. Mjesto Marijana Cvetkovića sekretar je postao Ivo Sarajčić, koji na toj dužnosti ostaje do ožujka 1945. godine kad dužnost sekretara preuzima Pavle Žukina-Šumski. Uz njega u Okružnom komitetu KPH Čazma bili su Katica Kušec, Danica Radaković, Josip Galeković i Ivo Borić.

2. Organizacije SKOJ-a

a) Nagli rast broja članova

Početkom 1944. godine broj članova SKOJ-a u Moslavini naglo raste. Potkraj 1943. godine u Moslavini su bila 903 člana SKOJ-a i 123 organizacije. U siječnju 1944. godine taj se broj naglo smanjuje kada ima 413 članova i 65 skojevskih organizacija.⁴⁷ Veliki broj članova potkraj 1943. godine bio je uvjetovan činjenicom što nije bilo realnog kriterija prilikom prijema članova u SKOJ. U SKOJ se primalo bez provjeravanja, što je utjecalo na to da su u članstvo primani mnogi kolebljivci i osobe bez izgrađene skojevski svijesti.⁴⁸

U izvještaju OK KPH Čazma od 22. siječnja 1944. godine o tome piše: »Ne znaju provjeravati one koje primaju, pa se u SKOJ uvuklo mnogo onih koji su neprijateljski raspoloženi prema našoj borbi, čak ima i ustaša i četnika.«⁴⁹ Masovni prijem članova u SKOJ prijetilo je toj organizaciji u Moslavini da prestane biti kadrovska organizacija. Nakon uočenih grešaka ubrzo se provodi čišćenje pa se brojno stanje naglo smanjuje.

b) Čišćenje skojevskih organizacija

Savjetovanje održano 5. ožujka 1944. godine zaključilo je da se SKOJ očisti od onih koji mu ne pripadaju te da se u njegove organizacije uvede disciplina i odgovornost. Zadaci savjetovanja se u nekim organizacijama shvaćaju kruto, što dovodi do drastičnog smanjivanja broja članova. Tako npr. od 200 članova SKOJ-a u kotaru Kutina ostalo je samo 66.⁵⁰ Okružni komitet SKOJ-a Čazma u izvještaju od 7. travnja 1944. godine⁵¹ samokritički analizira rad skojevskih organizacija. U njemu se između ostalog kaže: »Skojevske organizacije se nisu odgojile u komunističkom duhu a ni u borbenom. Borbenost se nije ocjenjivala kroz akcije (likvidacija šverca, špijuna, pisanje parola, obrada zemlje, podizanje škola, građenje cesta). U SKOJ smo primali

one koji su dobro recitirali i ispjevali koju pjesmu.«⁵² No, i nakon čišćenja nisu nestali organizacioni problemi u toj organizaciji. Organizacije koje nisu bile čvrsto povezane raspadaju se pod neprijateljskim terorom u doba ofenziva na oslobođeni teritorij. Hapšenja prilikom upada neprijatelja u pojedina mjesta plaše omladince, pa ih je bilo teško nakon povlačenja neprijatelja uključiti u politički rad. U tom pogledu najteže je bilo stanje u skojevskim organizacijama kutinskog kotara. U svibnju i lipnju 1944. godine skojevske organizacije uspostavljaju organizacionu čvrstinu i komunističku svijest. Međutim, ni tada još ne uspijevaju okupiti najbolje omladince u svoje redove. U jednom dokumentu o tome se navodi: »Izvan SKOJ-a ostali su mnogi borbeni omladinci i dobri a primljeni su oni koji su znali lijepo pričati.«⁵³ Novi članovi primali su se nakon zalaganja i uspješno obavljenih zadataka u akcijama koje SKOJ organizira. U svibnju je primljeno 100 novih članova, pa ih je u to vrijeme u Moslavini bilo 509 (od toga 220 u vojnim jedinicama) s ukupno 56 organizacija.⁵⁴ Poduzete mjere u pogledu organizacionog srčđenja imale su uspjeha. U izvještaju od 2. lipnja 1944. godine, OK KPH Čazma navodi da su se skojevske organizacije sredile i da poduzimaju mnoge akcije. Raspačavaju letke na neoslobođenom teritoriju, organiziraju sabotažne akcije, pomažu rad NOO-a, uključuju se u rad udarnih grupa. I broj članova se povećava. U lipnju u Moslavini ima 597 skojevaca, od toga 318 u vojnim jedinicama.⁵⁵

SKOJ-u pripada velika zasluga za organiziranje omladine u USAOH. Skojevcu se bore za jedinstvo te organizacije te njeno uključivanje u JNOF. Problemi koji su postojali u partijskim organizacijama snažno su se reflektirali i na SKOJ. Kada se prilike u Partiji sreduju, sređuje se i skojevska organizacija.

B I L J E Š K E

- 1 Muzej Moslavine, sjećanja S Kendela
- 2 Zbornik Moslavine 1. str. 285
- 3 Isto, str. 231 (S. Degoricija: »Razvoj radničkog pokreta i KP Jugoslavije u Moslavini«)
- 4 Isto, str. 276 (ovaj podatak autor je dobio od Ivana Frgeca)
- 5 Isto
- 6 Isto, str. 278
- 7 Direktive su upućivale komuniste da nauče rukovati oružjem te da osamostale rad svojih komiteta. Na sastancima im se objašnjavaju uzroci poraza Kraljevine Jugoslavije, suština ustaške vlasti i stavovi koje u vezi s navedenim komunisti trebaju zauzeti.
- 8 O dolasku Bore Pavića u Moslavinu, Katarina Belčan Vučković u knjizi Fragmenti NOB u Moslavini na str. 107 piše: »Mlad mršavi muškarac Boro Pavić s kudravom žutom kosom rekao je da je student iz Zagreba, sin poznatog sindikalnog funkcionera Pavića, a mala bucmasta žena da je njegova drugarica Melita (Eva) studentica medicine i da se nalazi već dva mjeseca u Kalničkom partizanskom odredu. U kući Ivana Kolarika iz sela Zgališća okupio se velik broj pripadnika NOP-a i njihovih simpatizera na kojem je (Boro Pavić, opaska pisca) govorio o borbama protiv ustaša i Nijemaca. Tako je saznao mnoge pojedinosti o [partizanima u Moslavini što je sve prenio ustašama«
- 9 Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u str. 528
- 10 Muzej Moslavine u Kutini, sjećanja Ivana Frgeca. Ivan Frgec u svojim sjećanjima o tom hapšenju tvrdi da su ustaše prilikom Borine provale uhapsile oko 420 komunista i njihovih simpatizera. S time se slaže i

- Josip Šepak, Stanko Les i Stjepan Kendel. U izvornim dokumentima nema podataka o broju uhapšenih koje navodi Frgec. Po svemu sudeći bliži istini je podatak o broju uhapšenih kojeg navodi Dušan Čalić.
- 11 Zbornik Moslavine 1 str. 278
 - 12 Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB str. 532
 - 13 IHRPH, KP 43 — 65 Izvještaj D. Čalića Povjerenstvu CK KPH Zagreb
 - 14 Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB str. 535
 - 15 Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda (u daljnjem tekstu Zbornik dokumenata) Tom V knjiga V dok. 2
 - 16 IHRPH KP 44 — 171 Od ukupno 357 boraca Moslavačkog NOP odreda, 237 boraca bilo je srpske narodnosti, 93 hrvatske, 3 slovenačke, 3 bugarske i židovske.
 - 17 Zbornik dokumenata, Tom V knjiga 9, dok. 88
 - 18 Pregled radničkog pokreta i NOB-e na okrugu Čazma (u daljnjem tekstu Pregled) str. 153 — 159.
 - 19 Isto,
 - 20 IHRPH KP 46 — 444.
 - 21 Muzej Moslavine Kutina, Omladinski borac broj 2/1-46
 - 22 Pregled, str. 95 — 100, 101 — 110, 214 — 215
 - 23 Isto, str. 164 — 165, 101 — 110
 - 24 Isto, str. 101 — 110, i 164 — 165
 - 25 Zbornik Moslavine, 1 str. 325
 - 26 Pregled, str. 101 — 165
 - 27 Isto,
 - 28 Zbornik Moslavine, 1 str. 330
 - 29 IHRPH KP 102 — 4836 Izvještaj OK KPH Čazma od 22. 1. 1944.
 - 30 IHRPH KP 63 — 170
 - 31 Isto, KP 63 — 175
 - 32 Isto, KP 63 — 765
 - 33 Isto,
 - 34 Isto
 - 35 Isto
 - 36 Isto
 - 37 Isto
 - 38 Isto
 - 39 Isto
 - 40 Isto, KP 63 — 765
 - 41 Isto, KP 60 — 564
 - 42 Isto
 - 43 Isto, KP 56 — 106
 - 44 IHRPH KP 57 — 156
 - 45 Isto, KP 11 — 1189
 - 46 Isto, KP 57 — 170
 - 47 Isto, KP 13 — 1464
 - 48 Isto
 - 49 Isto, 102 — 4863
 - 50 Isto, KP 11 — 1202
 - 51 Isto, KP 57 — 170
 - 52 Isto
 - 53 Isto
 - 54 Isto, KP 58 — 281
 - 55 Isto

Dr Pero Nasakanda

MOSLAVAČKI ODRED I RAZVOJ NARODNE VLASTI U MOSLAVINI

Partizanski odredi, kao glavna oružana udarna snaga borbe, posebno u početnom razdoblju NOB-a, javljaju se ujedno i kao nosioci izgradnje i najznačajnija zaštita organa nove, narodne vlasti.

Ta opća karakteristika u potpunosti je ostvarena i u djelovanju Moslavačkog partizanskog odreda.

Prvi začeci organa narodne vlasti u toku 1941. godine

Postanak i razvoj prvih organa narodne vlasti tijesno je povezan s pripremama, razvojem i širinom ustanka. U Moslavini, u usporedbi s nekim drugim krajevima, razvoj narodne vlasti karakterizira specifičnost: začeci narodne vlasti stvaraju se ranije nego oružane grupe, njihova aktivnost prethodi razvoju oružanog ustanka. To su bili »odbori za ustanak« i »odbori NOF-a«.

Nakon okupacije, stvaranja »NDH« i poziva CK KPJ na oružani ustanak, u partijskim je rukovodstvima sazrijevalo uvjerenje da je oružana borba moguća ako ojača neposredan politički utjecaj Partije na široke slojeve naroda, na seljaštvo i ako se suzbije politički utjecaj HSS-a. To je zahtijevalo orijentaciju Partije, zatim i Moslavačkog partizanskog odreda na politički rad, na pojačanu agitacionu propagandnu aktivnost, na stvaranje raznih političkih organa antifašističke borbe i time na stvaranje šire osnove oslobodilačkog pokreta.

Sredinom lipnja 1941, na osnovu informacije o predstojećem napadu na Sovjetski Savez i direktiva CK KPJ i CK KPH o pripremama za oružani ustanak, koje je komunistima Garešnice prenio dr Pavle Gregorić, kotarski komitet Garešnica daje zadatak komunistima da počnu okupljati povjerljive ljude po selima i stvarati »odbore za pripremanje i organiziranje ustanka«, kako su ih tada po sjećanju učesnika nazivali. Bilo je u planu da se samo na području Garešnice osnuje 20 odbora. Na stvaranju »odbora za ustanak« posebno inzistira Kasim Čehaić-Turčin, sekretar OK KPH Bjelovar, na sastanku komunista i simpatizera sa šireg područja kotara u Frankovićevo jarku pokraj Kaniške Ive, potkraj lipnja 1941.¹⁾ Među zadacima koji su postavljeni pred ove organe ističu se: pružanje otpora ustaškoj vlasti u pokušajima pokrštavanja, preseljenja srpskog stanovništva i pretresa sela radi oduzimanja oružja. Nakon pokolja Srba u Gudovcu poraslo je opće raspoloženje u narodu da se pruži otpor ustaškoj vlasti, što omogućuje Nikoli šušnjaru i Mili Janjaninu da osnuju »odbore za ustanak« u selima Stupovači i Velikoj Bršljanici. Posredstvom tih odbora Partija je hrabrila srpsko stanovništvo, upućivala ga da se ne pokrštava, da se ne odaziva ni na kakve pozive ustaške vlasti, da izbjegava svaki kontakt s njihovim organima, sklanjajući se u šumu ili polje. Osnovni zadatak tih odbora bio je da organiziranim pružanjem otpora okupatoru obu-

¹⁾ Izjava Nikole šušnjara, Valenta Bolta, Andrije Lustig-Dade, i ostalih Muzej Moslavine u Kutini.

hvata sve one koji se ne mire s postojećim stanjem i žele pružiti otpor ustaškoj vlasti i aktivno se uključiti u pripremanje oružanog ustanka. Zbog toga se na sastancima odbora najviše govori o razvoju ustanka u drugim krajevima, prikupljanju oružja, municije i o ostalim neposrednim pripremama za podizanje ustanka. Hapšenje većine članova Kotarskog komiteta Garešnica ne samo što je odgodilo stvaranje partizanskih grupa već je usporilo i stvaranje »odbora za ustanak«.

Ali aktivnost nije zamrla jer preostali dio članova Partije koji se zadržao na slobodi, osobito Ivo i Đuro Bolt, Ludvig Bogdan te Josip i Slavko Kezele nastavljaju rad na stvaranju simpatizerskih grupa na području vukovinske općine, sela oko Garešnice, zatim sela na području istočnog dijela Moslavačke gore, a stvorene su i simpatizerske grupe u selima Ruškovac, Nova Ploščica i Velika Trnovitica. Preko »odbora za ustanak« i simpatizerskih grupa organizirane su prve diverzantske akcije.²⁾ Snažniji impuls razvitku NOP a na području Moslavine u posljednja tri mjeseca dala je Okružnica CK KPH br. 3 od 30. rujna 1941. godine.³⁾

Pošto je dr Pavle Gregorić upoznao komuniste Moslavine sa zadacima Okružnice CK KPH br. 3, u Moslavini se osnivaju odbori Narodnooslobodilačkog fronta (NOF-a). O osnivanju nema dokumenata tako da se autentična rekonstrukcija ne može izvršiti, već se na osnovu memoarske građe zaključuje da do njihova osnivanja dolazi na čitavom području Moslavine. Sredinom listopada formirani su odbori NOF-a u Tomašici i Hercegovcu.⁴⁾

S obzirom na to da se kotarski komitet KP Garešnica još uvijek nalazio u zatvoru, na inicijativu dra Pavia Gregorića u Garešnicu dolazi Zvonko Brkić sa zadatkom da obnovi aktivnost partijske organizacije. U selima oko Garešnice osniva niz simpatizerskih grupa, iz kojih će se početkom 1942. razviti narodnooslobodilački odbori. Potkraj 1941. i početkom 1942. osnovani su odbori NOF-a u selima Velikom Prokopu, Novoj Ploščici, Velikoj Trnovitici, Dišniku, Pašijanu, Oštrom Zidu i Popovcu.⁵⁾ Potkraj listopada osnovani su prvi seoski odbori NOF-a u Osekovu, Garešnici i Kutini, a sredinom studenoga u Mikleuškoj, Srpskom Selištu, Paurskoj Kutinici i Kraiškoj Kutinici. Tako je u većini navedenih mjesta spontano raspoloženje srpskog stanovništva da se odupre okupatoru i ustaškoj vlasti dobivalo organiziran oblik.

Na čazinanskom kotaru dolazi potkraj 1941. do osnivanja odbora NOF-a u Grabovnici, Andigoli, Pobjeniku i Dubravi. Jedino na po-

²⁾ Opširnije o tome Marija Bardić. Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine, Zbornik Moslavine I, Kutina, 1968, str. 242 i dalje.

³⁾ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (ubuduće IHRPH), Fond CK KPH, k. 4 dok. 20.

⁴⁾ Prema sjećanju Rade Pavlovića, ove odbore je osnovao Odred »Matija Gubec«, formiran od komunističara Banove Jaruge, Četrdeset godina, knjiga 6, str. 154, Beograd, 1964.

⁵⁾ Prema mišljenju Nikole šušnjara, osnovani su potkraj jeseni 1941. a Andrija Lustig je iznio autoru da je na njihovu osnivanju osobito radio Nikola Janković, istaknuti komunist s područja Ivanić-Grada, početkom 1942.

dručju Ivanić-Grada i Križa nema u toku 1941. osnivanja odbora, jer je kod tamošnjih komunista vladalo uvjerenje da je lakše ilegalno raditi dok se formalno ne osnuje odbor, zbog manjih mogućnosti provala, a za legalno djelovanje nisu postojale nikakve mogućnosti. Ipak je i tu ilegalno prikupljan materijal za prve moslavačke partizane, u čemu se posebno ističe selo Vezišće.⁶⁾

Napominjemo da u memoarskoj građi i usmenim izjavama organizatora NOP-a u Moslavini ne susrećemo jedinstvene nazive tih odbora, već se sve do kraja 1941. naziv »odbor za ustanak« isprepliće s nazivom »odbor NOF-a.« Tako u vrijeme stvaranja prvih oružanih grupa garašničke i čazmanske, a zatim Moslavačkog odreda potkraj 1941, u Moslavini djeluje oko 25 »odbora za ustanak« odnosno »odbora NOF-a«.

Sela u podnožju Moslavačke gore: Kraiška i Paurska Kutinica, Veliki i Mali Prokop i Podgarić predstavljala su prvi slobodan teritorij na području sjeverne Hrvatske. Iz »baze« ustanka borci Moslavačkog odbora spuštaju se u grupama i u ostala mjesta Moslavine šireći ideje NOP-a i čisteći ih od špijuna i ustaških agenata.

Njihovo stvaranje pod raznim nazivima pokazuje bogatstvo formi koje su partijske organizacije primjenjivale kako bi se približile masama i aktivirale onaj dio stanovništva koji je osuđivao okupatorsku i ustašku vlast i bio spreman da u raznim oblicima pomogne razvoj narodnooslobodilačkog pokreta. Stvarani su uglavnom u ilegalnim uvjetima, a politički zadaci i rad bili su kod njih jače naglašeni nego kod istovrsnih organa na oslobođenom teritoriju. Oni nastaju i djeluju pretežno kao politički organi borbe, a o njihovoj je aktivnosti ovisilo koliko će pojedinaca biti uvučeno u NOP, koliko će se proširiti i ojačati baza ustanka. Njihovo stvaranje u pojedinim mjestima najbolji je znak da je Partija u njima stjecala politička uporišta kao oslonac Moslavačkog partizanskog odreda i izvor njegovog brojčanog jačanja. Njihovi primarni zadaci nakon stvaranja Moslavačkog partizanskog odreda postaju: snabdijevanje partizanskih boraca svim potrebnim materijalom, mobilizacija novih boraca, organizacija raznih oblika zaštite stanovništva, a nakon stvaranja oslobođene teritorije u području Moslavačke gore ovi organi postepeno preuzimaju i funkciju organa nove, narodne vlasti.

Dakle, u samom početku, njihovo stvaranje moramo promatrati kao rezultat političke aktivnosti prvih odlučnih i sposobnih organizatora i učesnika NOB-a u stvaranju začetaka nove vlasti, dok u pojedinostima oblika i sadržaja rukovodstvo NOB-a još nije razradilo revolucionarnu koncepciju i dok na taj teren nisu stigla precizna i jedinstvena uputstva na osnovu kojih su osnovani narodnooslobodilački odbori. Pojavu tih prethodnika NOO-a, Andrija Lustig-Dado objašnjava tako da je »narod već tada navikao da u borcima i komunistima gleda začetke nove vlasti«. Nema podataka da su bilo gdje na tom području ovi organi nastajali spontano. Oni su isključivo djelo Partije i Moslavačkog partizanskog odreda, njihova produžena ruka u narodu.

⁶⁾ Opširnije u izjavama Stanka Lesa i suradnika, Muzej Moslavine u Kutini.

Potkraj 1941. nastaju prvi odbori NOF-a na širokoj narodnooslobodilačkoj antifašističkoj programskoj osnovi Partije, koju je ona u Hrvatskoj dala svojom Okružnicom CK KPH br. 3, nastojeći da u oslobodilačkoj borbi skupi sve progresivne snage, pojedince ili grupe svih prijašnjih političkih stranaka.

Razvoj narodnooslobodilačkih odbora uoči Prvog zasjedanja AVNOJ-a

Pored početnih značajnijih uspjeha antifašističke koalicije, koji su porobljenim narodima ulijevali nadu u mogućnost pobjede nad snagama fašizma i reakcije, na jačanje NOB-a u drugim, osobito susjednim područjima u toku 1942. posebno utječu jačanje i uspjesi Moslavačkog partizanskog odreda⁷⁾ i dva partijska programska dokumenta: Okružnica CK KPH br. 4 i Fočanski propisi. Osobito je značajna Okružnica CK KPH br. 4, njen drugi i treći dio, gdje su precizirani zadaci NOO-a na oslobođenom i neoslobođenom području.⁸⁾ U toku 1942. razvoj NOP-a i narodne vlasti u Moslavini nije tekao ravnomjerno, bio je mnogo bolji u sjeveroistočnom nego u jugozapadnom dijelu od Moslavačke gore. Na sjeveroistočnom, garešničkom dijelu, NOP je već u prvoj polovici 1942. zahvatio široke narodne mase najvećom aktivnošću u selima ispod Moslavačke gore, a masovnost i aktivnost je slabila kako se sela udaljavaju od te baze Moslavačkog odreda. Do sredine 1942. razvoj ustanka i narodne vlasti u Moslavini ima manjih plima i oseka a od sredine te godine u stalnom je usponu.

Nakon povratka Moslavačkog odreda iz Slavonije, potkraj ožujka 1942, oživjela je aktivnost na stvaranju NOO-a jer se djelovanje boraca »uglavnom svodilo na politički rad u selima u kojima smo boravili.« Na tom radu osobito su se angažirali drugovi iz ovog kraja: Geno, Slavni, Čelo, Dado, Zmaj i drugi, koji su gotovo svako veće odlazili u pojedina sela i održavali sastanke.⁹⁾

Kao rezultat intenzivne političke aktivnosti na garešničkom kotaru dolazi do osnivanja većeg broja NOO-a, a dotadašnji »odbori za ustanak« i »odbori NOF-a«, na osnovu Okružnice CK KPH br. 4, proširuju sadržaj rada i mijenjaju naziv u NOO-e. Prema podacima SUBNOR-a Garešnice, do polovice 1942. bilo je u tom kotaru formirano oko 20 NOO-a. To potvrđuju i dokumenti (ocjena dr Pavia Gregorića da je na ovom kotaru stanje »najbolje« na bjelovarskom okrugu, kojem Garešnica još uvijek organizaciono pripada, iako je geografski i vojnopoliitički sastavni dio Moslavine¹⁰⁾). Prema izvještaju Dušana Čalića, već su sredinom 1942. u 60% u sela garešničkog kotara organizirani NOO-i, a na ostalom području okruga Čazma u oko 10% sela.¹¹⁾

Uspješan razvitak narodne vlasti kratkotrajno je omela II neprijateljska ofenziva na Moslavačku goru, iz koje se Moslavački partizanski odred uspješno izvukao, prebacio u Slavoniju, odakle se vraća po-

7) Opširnije u radu Vukašina Karanovića »Moslavački partizanski odred«.

•) Zbornik NOR-a, tom V, knjiga 2, dok. 42, str. 109 — 115.

) Zlatko Glik, Partizanska godina, Zagreb, 1963, str. 64.

↳) IHRPH, Fond CK KPH, k. 8, dok. 119.

) IHRPH, Fond CK KPH, k. 10. dok. 234.

četkom svibnja i poduzima nekoliko značajnijih akcija koje su podigle ugled NOP-u na čitavom području Moslavine.¹²⁾

U selima smještenim u podnožju Moslavačke gore, Velikom i Malom Prokopu, Podgariću, Mikleuškoj, Kopčiću, Andigoli i drugima, NOO-i djeluju kao legalni organi narodne vlasti. U većini ostalih mjesta, gdje se neprijateljska vojska češće zalijetala, odbori djeluju ilegalno. Konspirativno iskustvo stvoreno ranije, kad su članovi Partije i njeni simpatizeri djelovali kao ilegalne trojke, došlo je sada do punog izražaja.

Organi narodne vlasti slabije su se formirali u jugozapadnom dijelu Moslavine, čazmanskom, kutinskom i dugoselskom kotaru. Osim jačeg utjecaja HSS-a i oportunistima dijela partijskog kadra, na to stanje najviše je utjecala provala ustaškog provokatora Bore Pavića na osnovu koje je uhapšeno oko 420 članova KP i simpatizera NOP-a, od kojih je velik broj strijeljan ili izgubio život u logorima.¹³⁾ Nakon provala i hapšenja dolazi do dezorganizacije u partijskim redovima. Organizacije su razbijene, a dio partijaca je dezertirao. Na teško stanje na tom području upozorio je Povjerenstvo CK KPH za Zagreb Ivan Božičević-Bijeli, koji za takvo stanje okrivljuje partijske organizacije, zatim partizane, jer nisu izveli neku upadljiviju akciju, i Okružni komitet Čazma, za koji kaže da je »nedorastao za masovan revolucionaran rad u smislu Okružnice CK KPH br. 3 i 4«, a i CK KPH koji nije poslao nikoga da pomogne u radu.¹⁴⁾

Potaknut tim pismom i hapšenjem članova OK Čazma, dr Pavle Gregorić šalje na područje Moslavine Dušana Čalića-Culu, do tada sekretara OK Nova Gradiška, sa zadatkom da očisti partijske organizacije i reaktivira rad. Pošto je u toku srpnja 1942. obišao partijske organizacije, on ocjenjuje da su pored pojave zapuštenosti, izoliranosti i oportunistima »ljudi dobri, ima novih, odanih i borbenih elemenata i perspektive su vrlo dobre«. Uz već navedenu ocjenu o stanju na garesničkom kotaru gdje je »srpski dio stanovništva potpuno uz nas, pojava četništva u ozbiljnijoj formi nema, Hrvati su 80% uz nas, ali ne stupaju aktivno u borbu, u kotarima Kutina, Dugo Selo« »narod je uz nas, ali masovno ne stupa u borbu, dosta se odazivlje u domobransku vojsku, dolazi na naše mitinge — saslušaju nas ali se plaše birati u NOO-e«. Konstatira da ustaša nema mnogo »ali ih ima u većini sela po nekoliko, strah su za narod, špijuniraju, ubijaju i tako koče borbenost naroda«. Nakon mjesec dana intenzivnog rada, Čaliću uspijeva da aktivira mnoge organizacije i pojedince i pokrene rad »po liniji NOO-a gdje se najslabije radilo«¹⁵⁾

Brojno stanje NOO-a na tom dijelu Moslavine nije zadovoljavalo jer na području kotara Dugo Selo djeluju samo tri NOO-a sa 10 članova, na području Kutine tri akciona NOO-a, a na području Čazme HSS

) Zbornik NOR-a, tom V, knjiga 4, dok. 138, 154, knjiga 5, dok. 151.

) Isto, tom V, knjiga 3, dok. 165.

M) IHRPH, Fond Povjerenstva GK za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 26, Pismo Ivana Božičevića-Bijelog od 12. IV 1942.

«) IHRPH, Fond CK KPH, k. 10, dok. 234, Izvještaj Dušana Čalića od 24. VII 1942.

je u 6 sela formirao svoje odbore koji su »spremni da rade po zadacima Okružnice CK KPH br. 4, te ih je potrebno povezati u NOF«.

Nakon formiranja novog okružnog komiteta Moslavine na čelu s Vinkom Jeđutom, NOP se uspješnije razvija i na jugozapadnom dijelu Moslavine. U kolovozu je formirano 9 novih NOO-a, ali stanje još uvijek ne zadovoljava, pored ostalog i zbog toga što »ustaše i HSS svakako nastoje da narod ne ide u našu vlast«¹⁶⁾. Jedan od uzroka nezadovoljavajućeg stanja nalazi se u činjenici što se ovdje još uvijek »ne pljačka kao drugdje te seljacima nije prevršilo«¹⁷⁾, nema masovnog terora, već se kažnjavaju samo partizanske porodice, za opomenu drugima.

Pred NOO-ima u Moslavini sredinom 1942. postavio se problem: kako narod pokrenuti na značajnije akte otpora, kako postići da većina naroda koja simpatizira NOP prekorači granicu od simpatije do aktivnog otpora. Uspješnom rješavanju toga problema, karakterističnog u to vrijeme i nešto kasnije za ostale krajeve sjeverne Hrvatske, mnogo će pridonijeti: povratak ojačalog Moslavačkog odreda iz Slavonije, dolazak Ivana Hariša i pokretanje učestalih i po značenju velikih diverzantskih akcija, duži boravak Ive Lole Ribara povezan s otklanjanjem nedostataka u vojnom rukovodstvu II operativne zone i tješnje povezivanje toga područja sa susjednim područjima, osobito Banijom, dolazak banijskih partizanskih jedinica i poduzimanje većih zajedničkih akcija koje su dovele do stvaranja i učvršćivanja većeg oslobođenog teritorija. Borbeno i političko iskustvo Moslavačkog partizanskog odreda, stvoreno boravkom u Slavoniji, obilato je korišteno nakon povratka u Moslavinu. Niz uspješnih akcija Moslavačkog partizanskog odreda, osobito neuspjeh velike neprijateljske ofenzive sredinom studenog 1942, zaplašili su neprijateljske snage koje se kroz duže razdoblje ne usuđuju pokrenuti iz okolnih uporišta.¹⁸⁾

Oslobođeni teritorij u sjeveroistočnom podnožju Moslavačke gore, koji narod naziva »Mala Moskva«, a poslije se uvriježio naziv »Prokopska Republika«, postao je siguran oslonac Moslavačkog odreda i izvor novih boraca, a njegovo stalno prisustvo i akcije koje je poduzimao utječu na podizanje borbenog morala stanovništva Moslavine i stvaraju šire mogućnosti za rad i razvoj NOO-a i drugih organizacija NOP-a.

U studenom 1942. ovdje su osnovane prve radionice: obućarska, krojačka, mesarska, potkivačka i bravarska radionica. Uz svestranu aktivnost brojnih članova NOO-a okolnih sela, posebnu je aktivnost razvila »radna četa« iskopavši brojne zemunice na skrovitim mjestima Moslavačke gore, gdje su smještene velike količine sakupljenog i zaplijenjenog materijala. Bolnička četa je uz pomoć NOO-a smjestila brojne ranjenike po kućama na liječenje i oporavak. Tu su do sredine

») IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 99.

¹⁷⁾ Isto, k. 43, dok. 101. Opširnije o tome Dušan Čalić, Organizaciono stanje i rad partijske organizacije okruga Čazma u 1942. god., Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Varaždin, 1976, str. 527—536.

¹⁸⁾ Zbornik NOR, tom V, knj. 8, dok. 53 i 132, knj. 9, dok. 75 i 155, knj. 10, dok. 18.

1943. radionice Moslavačkog partizanskog odreda, tada prelaze u nadležnost Okružnog NOO Moslavine.¹⁹⁾ Narodnooslobodilački odbori na tom oslobođenom teritoriju postali su jedina vlast, vlast koju je organizirao narod, u koju je imao povjerenja, jer je potjecala iz njegove sredine, i u kojoj je, uz Partiju i partizanske odrede vidio oružje svoga oslobođenja. Mladi organi narodne vlasti organizirali su snabdijevanje Moslavačkog partizanskog odreda i drugih partizanskih jedinica koje su ovdje povremeno djelovale bez većeg opsega rekvizicija i drugih nepopularnih mjera, držeći se načela dobrovoljnosti. Prinudne mjere poduzimane su samo protiv reakcionara i ljudi povezanih s okupatorom.

Po sjećanju Andrije Lustiga-Dade, bilo je i takvih pojedinaca, na primjer u selu Bršljanici, koji bi nakon toga što su povezli nešto za partizane odmah prali svoja kola jer su »služila đavluk«. Prema takvim i sličnim pojedincima NOO-i primjenjuju iznimno i prinudne mjere, u uskoj suradnji a najčešće i prema naredbama štaba Moslavačkog partizanskog odreda.

Oslobođeni teritorij i boravak Moslavačkog partizanskog odreda bitno utječe na razvoj i jačanje NOP-a na neoslobođenom jugozapadnom dijelu Moslavine. Kako su na tom području partijske organizacije i NOO-i bili malobrojni, komandant Moslavačkog partizanskog odreda Marijan Cvetković traži iz Zagreba partijske radnike za rad na terenu.²⁰⁾

Češki prolazi partizana kroz pojedina sela, mitinzi i ostali oblici političko-propagandnog rada odvajali su mase od političkog utjecaja HSS-a, čiji je »veći dio nižih funkcionera pristupio NOP-u i u njemu radi, dok je manji dio ostao još po strani i čeka, „kaj bu stari rekel“. Oni odvajaju Mačeka od jugoslavenske vlade u Londonu, neće ni da čuju za Jugoslaviju kakva je bila... Partizani postaju popularni, ljudi ih rado očekuju u svojim selima, žele da likvidiraju pojedine bandite čija prisutnost onemogućava da NOP postane masovan... ustaški pokret je pokoleban, u stanju raspadanja, u mnogim selima su raspuštene organizacije »pripreme bojne«... Uprkos simpatija za partizane, mobilizacija Hrvata je još uvijek dosta slaba.²¹⁾

Pored već istaknutih slabosti partijske organizacije, jedan je od uzroka ovoj pojavi tradicionalna pasivnost hrvatskog seljaštva odgajano putem HSS u duhu lažnog pacifizma pod čijim utjecajem NOB ne shvaća svojom, već borbom Komunističke partije. Valja istaći da je HSS, s jakim političkim utjecajem i izgrađenom metodom poluilegalnog rada, širila defetizam tvrdeći da partizanska borba nema perspektive, već samo donosi stradanja narodu, da će velike sile ionako o svemu odlučivati, da će one omogućiti da na vlast dođe HSS i Maček, i da zato treba sačuvati snage neuključivanjem u partizanski pokret.

¹⁹⁾ Isto, tom V, knj. 9, dok. 87.

²⁰⁾ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 129.

²¹⁾ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 44, dok. 171.

²²⁾ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 44, dok. 202 i 228.

Iz raspoloživih dokumenata može se zaključiti da se stanje potkraj 1942. popravlja postepenim stvaranjem jedinstva Odreda i pozadine. Naročito polet i požrtvovnost u radu osjeća se kod žena. OK Čazma zaključuje da žene treba birati u NOO-e »ne kao delegate, nego kao članove«.

Javilo se i mišljenje da se pri Štabu Moslavačkog partizanskog odreda formira posebna komisija koja bi imala savjetodavnu funkciju s obzirom na NOO-e, ali se od toga odustalo zbog opasnosti da komisija, kao što to čine pojedini komesari, »gleda na NOO-e kao na neke podređene intendantske organe kojima se samo naređuje, od kojih se samo traži«²³⁾

Kao organi nove, narodne vlasti, NOO-i rješavaju gotovo sva pitanja iz života svojih sela. Pokrenuli su rad škola, razvili živu suradnju s učiteljima na prosvjetnom i kulturnom polju i pokrenuli rad trgovina. Organizirana je kurirska služba, a prema neprijateljskim uporištima organizirane su straže i stalna dežurstva. Vodili su brigu o siromašnim porodicama i porodicama boraca.

Poseban zadatak NOO-a bilo je zbrinjavanje oko 7000 izbjeglica s Kozare, koji su privremeno »unijeli strah i paniku«.²⁴⁾ Dobrim prihvatom od strane domaćeg stanovništva, kod Kozarčana su postepeno blijedile posljedice neprijateljskog terora; tako su polagani temelji uzajamne dublje povezanosti i trajnog prijateljstva kozaračkoga i moslavačkog stanovništva.

Sa stabilizacijom oslobođene teritorije, centralizacijom ustaničkog područja u okviru »Prokopske Republike«, karakter NOO-a, kao novih organa vlasti, dolazio je sve više do izražaja, ali je proces njihovog učvršćivanja i osamostaljivanja s obzirom na Štab Moslavačkog partizanskog odreda tekao dosta sporo, sve dok svoj rad nisu razvili viši NOO-i.

Dakle, i na ovom, izuzev sjeveroistočnog dijela Moslavačke gore, pretežno neoslobođenom području, počeo je proces stvaranja NOO-a kao revolucionarnih organa vlasti. Područje stvarne okupatorsko-ustaške vlasti, do koje im je na tom području i te kako stalo, nije se više poklapalo s neoslobođenim područjem, već se uglavnom svodilo na veća mjesta s jačim vojnim posadama i na utvrđena područja oko najznačajnijih komunikacija i industrijskih poduzeća. U mnogobrojnim selima upornim radom komunista, komandnog kadra i boraca Moslavačkog partizanskog odreda i drugih aktivista NOP-a, započeo je proces uništavanja aparata i utjecaja ustaške vlasti, a formiranjem NOO-a stvarano je svojevrsno dvovlašće karakteristično po stalnam jačanju organa nove, narodne vlasti kao osnovnog pitanja revolucije. U Moslavini 1942. godina predstavlja ne samo godinu nastanka prvih NOO-a već i početak njihovoga postepenog prerastanja iz političko-ekonomskih organa borbe u organe narodne vlasti.

) IHRPH, Fond CK KPH, k. 13, dok. 350.

») IHRPH, Fond CK KPH, k. 13, dok. 351.

Izgradnja narodne vlasti u Moslavini između Prvoga i Drugog zasjedanja AVNOJ-a

Pored formiranja AVNOJ-a kao »općenacionalnog i općepartijskog političkog predstavništva narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji«, a stvarno kao najvišeg organa vlasti, na razvoj NOP-a i narodne vlasti u Moslavini pozitivno utječu: slom njemačke ofenzive pod Staljingradom, kojom je ujedno slomljen i propagandni mit o nepobjedivosti njemačke vojske, jačanje antifašističkog savezništva i angloamerički uspjesi u Africi, Italiji, na Pacifiku, a posebno neuspjesi velikih neprijateljskih ofenziva na našem teritoriju. Postepeno je slamana ustaška propaganda koja se upirala da NOP prikaže kao djelo »odmetnika« i »četničko-komunističkih bandi s velikosrpskim ciljevima«, jer je ulaznje hrvatskog naroda u jedinice i organizacije NOP-a postala očigledna činjenica. Kako to ocjenjuje dr. Vladimir Bakarić, »razgaranje ustanka« u sjevernoj Hrvatskoj sredinom 1943, kada mu prilaze i u njega se aktivno uključuju hrvatske mase, postaje jedan od prijelomnih momenata razvoja ustanka u Hrvatskoj.²⁵⁾

Dotadašnja uporna borba za hrvatske mase i njihovo aktivno uključivanje u NOP, borba protiv ustaške »NDH« i stavova vodstva HSS-a u Moslavani bilježi u toku 1943. značajne uspjehe.

Uvod i svojevrsan pečat novoj etapi u razvoju narodne vlasti i transformaciji NOO-a od »privremenih« u »stalne organe demokratske vlasti« dala je Naredba o izborima NOO-a Vrhovnog štaba NOV i POJ, izdana početkom rujna 1942, poznatija pod nazivom »Septembarski propisi« i popraćena Titovim pismom Glavnom štabu Hrvatske u kojem govori o novom karakteru NOO-a.

Prvi izbori za NOO-e u Moslavini

Iz raspoloživih dokumenata dade se zaključiti da navedeni propisi o izborima za NOO-e dopiru do vojnopolitičkog rukovodstva NOP-a u Moslavini u prosincu 1942, jer je taj kraj tada bio povezan s CK KPH s obzirom na druge krajeve sjeverne Hrvatske.²⁶⁾ Poticaj provođenju prvih izbora i ostalih mjera koje su dovele do konstituiranja, učvršćenja i afirmacije NOO-a kao organa nove, narodne vlasti, dalo je partijsko savjetovanje u malom slavonskom selu Zvečevu, održano pod rukovodstvom Vlade Popovića, sekretara Operativnog rukovodstva CK KPH. S područja Moslavine sudjelovalo je desetak članova OK Čazma i KK Garešnica te nekoliko članova Štaba Moslavačkog partizanskog odreda.²⁷⁾ Za naše razmatranje značajni su zaključci o proširivanju ustanka na krajeve koje još nije zahvatio, o jačanju političkog rada u masama hrvatskog naroda i političkom organiziranju oslobođenog teritorija. Posebno je naglašeno značenje izbora za NOO-e, jer se na tom zadatku »nije do sada učinilo ništa.²⁸⁾ Odmah otpočinje ostvarivanje zadataka sa savjetovanja u Zvečevu. Formiraju se snažne jedinice na

²⁵⁾ IHRPH, Fond CK KPH, k. 16, dok. 675.

²⁶⁾ IHRPH, k. 18, dok. 699, Pismo Vlade Popovića — CK KPH od 4. I 1943.

²⁸⁾ Isto, k. 18, dok. 712.

području Slavonije u koje odlazi iz Moslavine 300 boraca Moslavačkog partizanskog odreda potkraj 1942, zatim 500 boraca početkom i 200 boraca potkraj ožujka 1943.²⁹⁾ Odlazak tako velikog broja boraca, komandnoga i partijskog kadra u Slavoniju dovodi do kratkotrajne krize u razvoju NOB-a u Moslavini. Pojačanim političkim radom partijskih, skojevskih organizacija i NOO-a, kriza je prevladana, a stvaranjem i učvršćivanjem slobodnog teritorija u Moslavini otvorena su vrata zagrebačkim radnicima koji masovno dolaze u jedinice NOV. Velike neprijateljske ofenzive s mnogostruko jačim snagama, sredinom i potkraj veljače te početkom i sredinom travnja, ometale su i povremeno prekidale razvoj NOP-a u Moslavini, ali nisu mogle spriječiti njegov kontinuirani rast.³⁰⁾

Na savjetovanju u Zvečevu definitivno je izdvojeno područje Garešnice iz virovitičkog okruga i pripojeno čazmanskom. OK Čazma se tada prebacio na oslobođeni teritorij Moslavine i zajedno sa Štabom Moslavačkog partizanskog odreda pokrenuo intenzivnu političku aktivnost u stvaranju antifašističkih organizacija i provođenju izbora za NOO-e. Značajan doprinos toj aktivnosti daju Vlado Popović, koji se zbog bolesti duže zadržao u Moslavini, i Ivo Marinković, koordinator rada Povjerenstva CK KPH za Zagreb, koji ovdje boravi početkom 1943. Kao rezultat te aktivnosti početkom proljeća 1943, u Moslavini djeluje 48 organizacije KP i 252 člana, 72 grupe SKOJ-a sa 876 članova i 88 odbora USAOJ-a sa 853 člana. Najuzbu suradnju sa NOO-ima razvile su i organizacije AFŽ-a, njihova 3 općinska i 69 seoskih odbora.³¹⁾

Broj NOO-a, u usporedbi sa stanjem potkraj 1942. povećan je jer su formirana i djeluju 3 kotarska, 4 općinska i 105 seoskih NOO-a. U garešničkom kotaru većina NOO-a djeluje ilegalno, »**potpuno su se afirmirali kao narodna vlast a u preko 20 sela su provedeni slobodni izbori za NOO-a**«. Tamo gdje djeluju javno, osobito gdje su izabrani na slobodnim izborima »narod ih smatra za svoju jedinu vlast.«³²⁾

Iz raspoloživih dokumenata nije moguće rekonstruirati detalje izbora, ali se iz sjećanja neposrednih učesnika može zaključiti da su u izbornoj aktivnosti sudjelovale sve organizacije. U selima su održani brojni masovni sastanci. Članovi OK Čazma, KK Garešnice i štaba Moslavačkog partizanskog odreda, koji su inicirali sastanke, nastojali su da u diskusiju uvuku što više ljudi koji su na taj način kritizirali dotadašnji rad NOO-a, iskazivali svoje potrebe i izjašnjavali se o kandidatima koje će na zboru predlagati za NOO-e. U sjedištima NOO-a javljaju se zidne novine s člancima o konkretnim životnim pitanjima tih sela. Organizacije SKOJ-a angažirale su se u ispisivanju parola i ostvarivanju kulturno-umjetničkog programa, koji je održan nakon zбора, a organizacije AFŽ-a bile su zadužene za dekoracije prostorija.

) Zbornik NOR, tom V, knj. 10, dok. 45, 66; knj. 12, dok. 66, knj. 13, dok. 25.

³⁰⁾ Isto, tom V, knj. 12, dok. 143; knj. 13, dok. 39, knj. 14, dok. 39 i neprijateljski dokument 112.

³¹⁾ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, k. 45, dok. 342.

) Isto, k. 46, dok. 419.

Narodu je temeljito objašnjen rad i ustrojstvo NOO-a, što je počelo interes za rad odbora i poticalo odbore na pošteniji i kvalitetniji rad. Tamo gdje nisu postojali uvjeti za javne izbore, nastavljeno je osnivanjem ilegalnih NOO-a.³³⁾ Provedeni izbori za NOO-e pridonijeli su porastu njihovog autoriteta i jačanju njihove samostalnosti s obzirom na partijske jedinice i partijske organe. Bilo je i nadalje pojedinačnih slučajeva da terenski partijski radnici, organizacije ili komande partizanskih jedinica smijene pojedini odbor ili odbornika, ali takva je praksa suzbijena i NOO-i se sve više okreću biračima i sve više zavise od svoje izborne jedinice. S afirmacijom NOO-a, kao organa narodne vlasti, i porastom njihove uloge nestajalo je i potcjenjivačkog odnosa prema funkciji odbornika koji se javljao kod pojedinih boraca, pa i pojedinaca iz Komande Moslavačkog partizanskog odreda, koji su isticali da pojedinci prihvaćaju rad u odboru kako bi izbjegli odlazak u jedinicu.

Uz osnivanje ili izbor viših NOO-a, javni izbori za NOO-e, tamo gdje su provedeni, značili su definitivno raskidanje naroda s ustaškom vlasti. Okupatoru i ustašama povremeno je uspijevalo da razbiju poneki ili više NOO-a, ali nikada više nije na području podnožja Moslavačke gore uspostavio svoju vlast.

Osnivanje ZAVNOH-a i njegovo značenje za razvoj narodne vlasti u Moslavini

Osnivanje ZAVNOH-a predstavlja prijelomni događaj u povijesti razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj. Odmah nakon Prvog zasjedanja AVNOJ-a, CK KPH je započeo pripreme za saziv ZAVNOH-a. Već 17. prosinca 1942. Povjerenstvo CK KPH za Zagreb upućuje pismo OK Čazma sa zahtjevom da na svojem području pronađe najmanje jednog kandidata »popularnog u narodu, pristašu NOP-a, poštenog, bez obzira kojoj je ranijoj stranci ili struji pripadao.«³⁴⁾ U idućem pismu od 4. siječnja CK KPH obavještava OK Čazma da su na odredište stigla dvojica drugova s ovog područja predviđena za ZAVNOH, a kako ovaj okrug broji oko 140 000 stanovnika, u ZAVNOH-u treba biti zastupljen s pet vijećnika, četiri Hrvata i jedan Srbin, što je proporcionalno strukturi stanovništva.

Zbog neprijateljske ofenzive, zasjedanje ZAVNOH-a predviđeno za kraj siječnja 1943. odgođeno je, ali je na ovom području nastavljeno intenzivno objašnjavanje značenja i karakter AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Inicijativa za formiranje ZAVNOH-a nailazi u Moslavini na vrlo povoljan politički odjek »jer o tome seljaci na čitavom području rado slušaju, rado bi to primili kao nešto svoje...«³⁵⁾ Početkom ožujka 1943. formiran je inicijativni odbor ZAVNOH-a, koji djeluje do osnivanja ZAVNOH-a sredinom lipnja i za to vrijeme pokreće niz akcija u cilju formiranja i jačanja NOO-a. U vrijeme konstituiranja ZAVNOH-a, u

) Opširnije o tome: Ankica Belčan, Fragmenti iz NOB-a u Moslavini, Kutina, 1959. str. 204.

M) IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, k. 44. dok. 229.

35) IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, k. 45, dok. 386.

Moslavini djeluju tri kotarska, 5 općinskih i 132 seoska NOO-a,³⁶⁾ što svjedoči o jačanju NOP-a u širinu i uključivanju u njega seljačkih masa.

Svi predviđeni kandidati za ZAVNOH nisu stigli na njegovo prvo zasjedanje koje je održano 13. i 14. lipnja 1943. Aktivno učešće u zasjedanju uzeli su vijećnici Ljuban Đarić i Oskar Kučan. Na zasjedanje nije stigao upućeni Ivan Bolt pa je za vijećnika primljen na drugom zasjedanju kao i Franjo Antolić, a Ivan Kosak na trećem zasjedanju. O razvoju i stanju NOP-a u Moslavini na zasjedanju su govorili Ljuban Đarić i Oskar Kučan.³⁷⁾

»Jedva sam već dočekao da dođem ovamo... tri puta smo već pokušali prijeći Savu i četvrti nam je put konačno uspjelo«, bile su riječi Ljubana Đarića. Unatoč brojnim teškoćama NOP se uspješno razvija i »danas naš Moslavački odred stoji u našim krajevima kao jedan čvrst stup koga nisu kadri oboriti 15 do 20 000 bandita... Puno puta smo prisiljeni napustiti naš oslobođeni teritorij na dan dva, da se uskoro opet vratimo... Narodnooslobodilački odbori postoje u svakom selu. Imamo općinskih i kotarskih odbora koji rade od januara. Mi smo promijenili staru reakcionarnu vlast još od srpnja mjeseca prošle godine... i sada više nije moguće kao prije da bi nastao razdor između Srba i Hrvata...«

Oskar Kučan je istakao uspjehe partizana koji su glavni dio svojih snaga dali u slavonske brigade, ali se i dalje uspješno bore i u samoj Moslavini. Ocjenjuje se da oslobođeni teritorij nije velik, ali je vrlo značajan jer predstavlja žarište oslobodilačke borbe.

»Na našem oslobođenom teritoriju osigurana je prava narodna vlast. Posebno poglavlje predstavlja briga naroda za snabdijevanje naše vojske. Kod sakupljanja hrane i odjeće postoji takmičenje. Ugodno iznenađenje priredio je narod na dan svečane proslave 1. maja, kada je prikupio mnogo darova. Veći dio čazmanskog kotara još je pod okupatorom, ali to nije bitno. U svim mjestima su formirani narodnooslobodilački odbori koji pomažu borbu. Toj činjenici treba zahvaliti da se narodnooslobodilačka borba tako razvila. Izgledi za žetvu su sjajni i berba će se voditi pod parolom: ni zrna žita okupatoru. Bilo je i kod nas raznih instrukcija i uputa iz izdajničkog vodstva HSS-a na čelu s Mačekom, ali to vodstvo se moralo uvjeriti da je u Moslavini slično generalštabu "bez vojske.«

Ulazak u ZAVNOH Filipa Lakuša, jednog od prvaka HSS-a na ovom području, njegova istupanja prije a osobito poslije zasjedanja, u kojima je oštro osudio držanje Mačeka koji »na sve strašne zločine koje je činio gadni sluga najgadnijeg gospodara bezglavnik Pavelić nije dao u javnost ni najmanji protest«, a HSS je pretvorio »u jednu petljaniju nesposobnu da može što dobiti za svoj narod«, te njegov izbor za jednog od potpredsjednika Izvršnog odbora ima veliko političko značenje za područje Moslavine zbog ugleda koji je uživao u redovima seljaštva i članstva HSS-a. Svojim primjerom povukao je nekoliko bivših rukovodilaca HSS-a i velik dio članstva, posebno na čazmanskom

) IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, k. 46, dok. 444.

) ZAVNOH, 1943. str. 198 — 201.

i sesvetskom području, da javno proklamiraju svoj stav, osude vodstvo HSS-a i pristupe NOP-u.

Poslije konstituiranja ZAVNOH-a, u Moslavini dolazi do naglog širenja NOP-a, čiju bazu sve više čini hrvatski narod, pretežno seljaštvo kod kojeg dolazi do naglog opadanja političkog ugleda Mačeka i vodstva HSS-a zbog njihovoga dugotrajnog političkog čekanja, lojalnosti pa i pomaganja NDH.

Formiranje ZAVNOH-a kao reprezentativnog i najvišeg političkog općenarodnog organa NOP-a u Hrvatskoj, reprezentativni sastav vijećnika s područja Moslavine, uspjesi i snaga NOP-a na ovom i drugim područjima dovode do toga da je proces uključivanja hrvatskih masa u oružanu borbu uzimao šire razmjere, a proces raslojavanja HSS-a, koji je počeo prije rata i bio ubrzan u prvoj i drugoj godini ustanka, sada je poprimio intenzivne i široke razmjere.

To je ujedno vrijeme najžešće političke borbe, jer je nasuprot jačanju ugleda i utjecaja Komunističke partije, antifašističkih organizacija i NOO-a, jačanju Moslavačkog odreda i širenju oružanog ustanka, došlo do pojačane aktivnosti reakcionarnog dijela HSS-a, oživljavanja njihovih oružanih grupa »Zaštite«, koje poduzimaju pljačkaške akcije, njihovog povezivanja s četničkim elementima i pojačane aktivnosti nekih vjerskih krugova, sve sa ciljem da se spriječi razvoj NOP-a. U to vrijeme ustaški pokret doživljava politički slom jer se njegov režim oslanja isključivo na grubu silu. Pred antifašističkim raspoloženjem goleme većine naroda, seoski ustaše bježe iz ustaštva ili odlaze u uporišta.

Ustaška vlast postoji samo u nekoliko jačih uporišta sa središtem u Kutini. Više se nitko ne odaziva na pozive ustaške vlasti čiji teror postaje sve žešći a meta tog terora najčešće su članovi NOP-a. Tako je, npr., u lipnju 1943. u selima Velika Bršljanica i Vukovje uhapšeno oko 30 ljudi, većinom članova NOP-a.³⁸⁾

Reakcionarni dio vrhova HSS-a povezuje se s ustašama koji njihovo djelovanje i novčano pomažu. Pred narodnim gnjevom i oni se povlače u uporišta.

Po ocjeni OK Čazma, borba s reakcionarnim dijelom HSS-a »došla je na takav stupanj koji traži da ih se preda narodnom sudu i nemilosrdno istrijebi jer narod za njih traži smrtnu kaznu«. U Mikleuški je propao pokušaj stvaranja mješovite organizacije ustaša i četnika jer nije dobila nikakav oslonac u narodu.³⁹⁾

U političku aktivnost uključuje se i Moslavački partizanski odred prema uputstvima koja je komesaru Odreda uputio komesar II operativne zone u kojima je istaknuto da je reakcionarno vodstvo HSS-a »glavna unutrašnja opasnost NOP-a« te ga je potrebno »raskrinkati istinitim argumentima, govoriti o njegovoj špijunaži, mobilizaciji u korist ustaša, suradnji s četnicima. To je lako učiniti nakon hvatanja špijuna, pri čemu treba stvarati uvjete da sam narod likvidira takve elemente.«⁴⁰⁾

«) IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, k. 46, dok. 419.

31) Isto, k. 46, dok. 444.

«) Zbornik NOR, tom IX, knjiga 3, str. 546—547, dok. 132.

Pojačano djelovanje HSS-a osjeća se osobito na kotaru Čazma, gdje prvaci Blažek i Haglijan odlaze svakog tjedna u Zagoreb po instrukcije. U Ivanić-Gradu osnovali su »lovačko društvo« koje im služi kao maska za prikupljanje neprijatelja NOP-a. U kotaru Kutina, u selima Stružec, Potok i Donja Jelenska, nastoje okupiti pristalice, ali im se na sastanke odaziva vrlo mali broj ljudi.⁴¹⁾

Osnovne teze političko-propagandne aktivnosti reakcionarnog dijela HSS-a glase: »da nema partizana, u zemlji bi bio mir«; »uzalud je prolijevanje krvi po šumama — treba čuvati glavu i krov nad glavom — veliki će ionako odlučiti«; »država se ne stvara pod bukvom« i druge-

Provlači se i teza kako 75% partizana u Hrvatskoj čine pristalice HSS-a koji će »kad veliki odluče«, preuzeti vlast i odvojiti Hrvatsku od Jugoslavije. Na svaki način treba spriječiti »porast šume«, a ako se i ode, treba ostati vjeran HSS-u jer će »šuma najviše stradati«. Agitiraju za odlazak u domobranstvo, koje će u slučaju prevrata biti uz HSS i tako će se »fizički očuvati hrvatski narod«, koji je malen i ne može sam odlučivati, »jedino ga Maček može spasiti« u sporazumu sa zapadnim saveznicima. Protiv NOP-a, osim već spomenutog djelovanja katoličkog klera, primjetna je pojačana aktivnost vjerskih sekta svetoantunaša na čazmanskom i baptista na garešničkom kotaru.

Sve to jasno potvrđuje da je nasuprot naporima Komunističke partije i ostalih antifašističkih organizacija da u NOP uvuku široke narodne mase, došlo do zbivanja svih reakcionarnih snaga u borbi za izolaciju Partije od hrvatskih narodnih masa. Takva politička situacija bila je najbolja proba snage i sposobnosti narodnooslobodilačkog pokreta na čijem je čelu stajala Partija, provjera snaga i organizacija NOP-a u cjelini. Partijski kadrovi i ostali aktivisti NOP-a morali su brzo učiti i stjecati iskustva jer je prijetila opasnost da ih politički iskusniji kadrovi HSS-a potisnu na margine povijesnog zbivanja. Intenzivan rad Izvršnog odbora ZAVNOHA-a i njegova uputstva, koja sada redovitije i brže stižu na ovo područje, kao i neposredne upute partijskih organa, bili su dragocjena pomoć u političkoj borbi.

Značajan impuls širenju baze NOP-a dalo je partijsko savjetovanje u Moslavini 20. srpnja 1943. za područje Moslavine i bjelovarskog okruga. Zaključeno je da se pored populariziranja ZAVNOH-a organiziraju konferencije s funkcionerima HSS-a radi njihovog aktivnog uključivanja u NOP i angažiranja u radu NOO-a. Održane konferencije u svim kotarima dale su pozitivne rezultate. U Moslavini su Kemfelja i ostali reakcionari HSS-a bili bez ikakvog političkog utjecaja. Mobilizacija za NOV je dobro krenula i samo u tri ljetna mjeseca u partizanske jedinice otišlo je više od 400 novih boraca. Narod je već prije prekinuo odnose s ustaškom vlasti u najvećem broju sela garešničkog kotara, a sada je takvo stanje nastajalo u kotarima Čazma i Dugo Selo.

Na jačanje NOP-a bitno utječe borbena i politička aktivnost ojačalog Moslavačkog odreda, posebno u zapadnom dijelu Moslavine — prema Ivanić-Gradu, zatim povratak vijećnika sa zasjedanja ZAVNOH-a

) IHRPH, Fond Povjerenstva CK za Zagreb, k. 46, dok. 419.

i njihovo neumorno objašnjavanje odluka ZAVNOH-a i konferencije s članovima HSS-a u svim kotarima, na koje se odazvao velik broj funkcionera i članova ove stranke.

Nakon dužih uvjeravanja, i bivši narodni poslanik u Saboru NDH za kotar Garešnicu Tomo Vojković prilazi NOP-u i u svojoj izjavi 2. rujna ocjenjuje NOB kao jedino ispravan put hrvatskog naroda, odujući priznanje Komunističkoj partiji kao »pokretaču i rukovodiocu odlučne borbe protiv okupatora.«⁴²⁾ Njegova izjava široko je odjeknula kod pristaša HSS-a, koji nakon konferencije, koja je s njima održana u Dišniku, pristupaju NOP-u.

Politička borba vodila se i unutar NOO-a, pogotovo tamo gdje su u odbore ušli i članovi HSS-a stranački nastrojani, koji su se u NOO-ima ponašali kao »predestinirani vođe«, potcjenjivački se odnosili prema narodnim masama, plašili ih da će im komunisti u slučaju pobjede »oduzeti zemlju i imovinu i sve ih tjerati na kazan«.⁴³⁾

Boreći se da u NOO-e uđu najpošteniji ljudi, koje narod cijeni, odani NOB-u, Partija je nastojala da u radu odbora osigura što veće sudjelovanje narodnih masa, da se podnošenjem izvještaja, ne samo višim organima već i narodu svojega sela, jača demokratičnost u radu odbora i osigura podrška i učešće narodnih masa u rješavanju najaktualnijih problema svoje sredine. Upravo je aktiviranjem stanovništva u konkretnim oblicima borbe i drugim aktivnostima, Partija relativno lako vodila borbu protiv svih onih elemenata koji su se uvukli u NOO-e pokušavajući iskriviti liniju NOP-a i onemogućiti ostvarivanje zadataka.

Formiranje i aktivnost kotarskih NOO-a i Okružnog NOO-a Moslavine

Specifičnost razvoja narodne vlasti u Moslavini bila je u tome da kotarski i okružni NOO-i nastaju prije općinskih NOO-a. Potkraj ožujka 1943. formiran je Kotarski NOO Garešnica u Velikoj Bršljanici, čiji je prvi predsjednik Ivan Bolt a tajnik Mića Tesla. Uskoro je u Osekovu formiran Kotarski NOO Kutina. Prvi predsjednik ovog odbora je Franjo Antolić a tajnik Josip Hrasnička. Kotarski NOO Čazma formiran je u proljeće 1943. a njegov prvi predsjednik je Franjo Turković -Škeco. Kotarski NOO-i su kadrovski dobro popunjeni i organizacijski se brzo razvijaju sa širokim djelokrugom rada.

Posebnu brigu odbori poklanjaju žetvi i vršidbi s ciljem da što manje žita dođe u ruke neprijatelja. Borba za žetvu, vođena pod parolom »ni zrna žita okupatoru«, imala je sve karakteristike ekonomsko-političkog rata s neprijateljem i donijela je pun uspjeh snagama NOP-a.

Kompleks pitanja koja su rješavali KNOO-i iz dana u dan se povećavao jer su ljudi, imajući u njih povjerenje, često dolazili i za beznačajnije stvari. Andrija Lustig-Dado, sjećajući se rada KNOO-a Garešnica, iznio je autoru da su u ovaj odbor naročito dolazile žene, čak i iz neprijateljskih uporišta, da rješavaju svoje bračne probleme, znajući da se nova, narodna vlast bori za ravnopravnost žena u braku.

⁴²⁾ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd- Fond NDH, dok. 15, 45.
⁴³⁾ IHRPH, Fond Povjerenstva CK za Zagreb, k. 46, dok. 398.

U razdoblju srpanj — listopad 1943. nastaje i veći broj općinskih NOO-a, koji su rasteretili kotarske NOO-e, koji su poslije toga postali operativniji i ekspeditivniji, što pridonosi njihovoj daljoj afirmaciji u očima širokih narodnih masa.

Potreba za višim narodnooslobodilačkim odborom koji bi obuhvaćao čitavo moslavačkog područje osjećala se u praksi odmah nakon formiranja kotarskih NOO-a, jer se problemi ishrane osnaženog Moslavačkog odreda i ostalih jedinica, kao i problemi privrede, prosvjete, zdravstva itd. nisu više mogli rješavati u užim lokalnim okvirima. Aktivnost za formiranje okružnog NOO-a poklapa se sa stvaranjem povoljne političke atmosfere vezane uz osnivanje ZAVNOH-a i rasprave o kandidatima za vijećnike. Ovu su političku aktivnost nekoliko puta prekidale neprijateljske ofenzive na području Moslavine i za izvjesno vrijeme odgodile izbore za okružni NOO Moslavine.⁴⁴⁾

Neprijateljske su ofenzive pokazale da su Moslavački odredi i druge partizanske snage u neposrednoj blizini Zagreba toliko narasle i ojačale da mogu izdržati i najteže kušnje, jer i najveće snage koje je neprijatelj tada mogao upotrijebiti nisu mogle ozbiljnije ugroziti uspješan razvoj NOP-a. Međutim, neprijateljske akcije, kao i ranije akcije na području Like, Korduna i Banije, u znatnoj su mjeri opustošile ovo područje, ostavivši za sobom brojne probleme ishrane boraca, stanovništva, privrede, zdravstva, čije je rješavanje zahtijevalo stvaranje najvišeg organa vlasti za čitavo područje Moslavine.

Nakon provedenih izbora, na osnivačkoj konferenciji u selu Miklošu, 15. srpnja 1943, izabran je Okružni NOO koji u početku nosi naziv ONOO Čazma, a od kraja 1943. ONOO Moslavine. Konferenciji su prisustvovala 84 delegata čazmanskoga i garešničkog kotara, dok delegati kutinskog kotara nisu stigli zbog »zapreka vojničke prirode«. U Izvršni odbor izabrano je 5, a u plenum 14 članova. Za prvog predsjednika Izvršnog odbora izabran je Ivan Turković-Škeco, a za tajnika Valent Bolt-Zelenko.⁴⁵⁾

Malo kasnije, 28. srpnja 1943, uz sudjelovanje Štaba II operativne zone formirana je Komanda moslavačkog područja, čije je sjedište u Novom Selu, zatim u Samarici.⁴⁶⁾ Formiranje ova dva organa, a posebno okružnog NOO-a, veoma je značajno za razvoj NOP-a u Moslavini, za mobilizaciju širokih masa u rješavanju brojnih životnih problema, za organizaciono učvršćivanje i brzi unutrašnji razvitak sistema narodne vlasti.

Preko ONOO Moslavine ostvarivane su direktive i uputstva stava od strane Izvršnog odbora ZAVNOH-a. Izvršni odbor ONOO-a Moslavine pružao je stalnu pomoć novoizabranim NOO-ima s ciljem da se učvrste, lakše upute u rad, osamostale i otklone brojne slabosti. Slabosti su bile neminovne jer postojeći kadrovi, odbornici, često polupismeni ljudi ne samo u mjesnim nego i u višim NOO-ima, bez potreb-

⁴⁴⁾ Zbornik NOR, tom V, knj. 14, dok. 82, knj. 15, dok. 7, knj. 17, dok. 56.

⁴⁵⁾ Navedeno prema: »Narodna pravda« br. 1 od 12. kolovoza 1943. Jedan primjerak u Muzeju Moslavine u Kutini, 3/I-B-9.

⁴⁶⁾ IHRPH, Fond CK KPH, k. 26, dok. 1516.

nog iskustva nisu mogli bez ozbiljnih teškoća rješavati sve složenije zadatke.

Formiranjem ONOO-a Moslavine stvorena je mogućnost djelotvornog usklađivanja rada NOO-a i rukovođenja iz jednog centra, što dovodi do jačanja vertikalne povezanosti i odgovornosti u radu NOO-a.

Odredbe novog Poslovnika o radu NOO-a, koji je donio Izvršni odbor ZAVNOH-a 14. lipnja 1943, počinju se primjenjivati od jeseni 1943. i znatno pridonose daljoj izgradnji narodne vlasti.⁴⁷⁾

Tada se u unutrašnjoj organizaciji NOO-a počinju formirati odjeli, odsjeci i komisije. Prema raspoloživim dokumentima zaključujemo da je svestranu i intenzivnu aktivnost razvio Ekonomski odjel ONOO-a Moslavine, čiji je predsjednik vijećnik ZAVNOH-a Franjo Antolić, s brojnim stalnim ili povremenim komisijama. Kontinuiranim radom ističe se komisija za pomoć opustošenim krajevima, formirana nakon pisma CK KPH upućenog OK Čazma i Bjelovar o pokretanju kampanje za prikupljanje sredstava ishrane kao pomoć iscrpljenim područjima Like i Korduna.⁴⁸⁾ Ona je koordinirala rad kotarskih i općinskih komisija koje su sa seoskim NOO-ima neposredno sudjelovale u prikupljanju pomoći. Intenzivnim je radom u razdoblju od 4. X do 10. XI sakupljeno i u opustošene krajeve Like, Korduna i Banije otpremljeno 21385 kg masti, 800 kg meda, 45830 kg pšenice, 15950 kg kukuruza, 1600 kg graha, 1400 šećera, 161 svinja, 46 ovaca itd.⁴⁹⁾ S obzirom na to da je Moslavina razvijen stočarski kraj, značajan oblik pomoći bilo je slanje stoke. Tako je samo u srpnju 1943. poslano 120 komada goveda, a u listopadu 123 komada goveda i 15 pari konja.⁵⁰⁾

Aktivne su i komisije za žetvu i sjetvu te prehrambene komisije. Počeli su radom zdravstveni i prosvjetni odsjeci. Intenzivniji rad počinje odlukom Predsjedništva ZAVNOH-a kojom je na području Moslavine osnovan Zdravstveni inspektorat, a za inspektora postavljena dr Bonka Oreščanin. Formirane su Zdravstvene sekcije kod mnogih NOO-a, a tri zdravstvene ekipe na čelu s liječnicima obilaze teren i pružaju besplatnu liječničku pomoć te suzbijaju zarazne bolesti, između ostalih i spolne bolesti koje su se raširile ubacivanjem većeg broja špijunki-prostitutki iz Zagreba, zatim provode vrlo živu zdravstvenu propagandu; u ekipama se nalaze pojedini odbornici NOO-a »za politički rad«.⁵¹⁾

Podno Moslavačke gore, kraj sela Podgarić, podignute su nove bolnice i ambulante za ranjene i bolesne borce i okolno stanovništvo. Kadrovski dobro popunjene i opskrbljene instrumentarijem bile su ospo-sobljene i za veće kirurške zahvate.

Djeluju i komisije za mobilizaciju, u koje ulaze po jedan član Komande područja, jedan član Kotarskog i predsjednik mjesnog NOO-a. Samo u kotaru Čazma djeluju 10 tako formiranih komisija. Osnovan je i Mobilni centar.

⁴⁷⁾ ZAVNOH, 1943. str. 224 — 230, dok. 78.

⁴⁸⁾ IHRPH, Fond CK KPH, k. 27, dok. 1652.

⁴⁹⁾ IHRPH, Fond ONOO Moslavine, k. 64, dok. 24.

⁵⁰⁾ Isto, dok. 28.

⁵¹⁾ Isto, dok. 16; Fond CK KPH, k. 29, dok. 1890.

Po ocjeni Povjerenstva CK KPH za Zagreb, LI Moslavini je od početka ustanka do sredine 1943. u jedinice NOV mobilizirano oko 2000 boraca, a približno toliko i na preostalom području sjeverne Hrvatske, uključujući i Zagreb.⁵²⁾

Zapaženu aktivnost razvio je i propagandni odjel koji izdaje list »Glas slobode«, glasilo Okružnog NOO-a Moslavine, i nekoliko podlistaka putem kojih se informiraju narodne mase o najznačajnijim događajima u Moslavini, uspjesima NOB-a u drugim krajevima i saveznika na drugim frontovima.⁵³⁾

Snažna propagandna aktivnost kojom rukovodi ONOO Moslavine prati raspčavanje obveznica Zajma narodnog oslobođenja. Preko kotarskih NOO-a mobiliziran je cjelokupni aparat narodne vlasti; preuzeta obaveza prikupljanja 3740 000 kuna brzo je ostvarena i novac poslan ZAVNOH-u. U toku akcije, samo u mjesecu listopadu 1943. održano je oko 120 mitinga, nakon kojih je pored raspčavanja obveznica zajma došlo i do jačanja narodnooslobodilačkih fondova kotarskih i okružnih NOO-a, u koje su ušle znatne količine novčanih priloga i raznih predmeta potrebnih za snabdijevanje partizanskih jedinica, nastradalog stanovništva i rad NOO-a.⁵⁴⁾

Gospodarski odsjek ONOO-a i komisija za sjetvu organizirali su jesenju sjetvu vodeći brigu o kvalitetnoj obradi zemlje i nabavci sjemena, obradi vakantnih zemljišta; mobilizirali su i velik broj zanatlija u pružanju besplatnih zanatskih usluga siromašnom stanovništvu. Jesenja sjetva, vođena pod parolom »narod sije, narod će i žeti«, obiluje primjerima solidarnosti u pružanju pomoći siromašnim seljacima i članovima NOO-a, koji zbog angažiranja u radu odbora nisu stizali obaviti sjetvene radove.⁵⁵⁾

Bilo je odbora koji se nisu snašli, gdje je zbog neaktivnosti ili borbe za ostvarivanje ličnih interesa dolazilo do smjenjivanja pojedinih

) Navedeno prema izvještaju Povjerenstva CK za Zagreb Centralnom komitetu KPH od 6. VIII. Navedeni su i podaci da je s područja zagrebačkog okruga mobilizirano 450—500, bjelovarskog 600, krapinskog 110, a nedostaje podatak za varaždinski okrugi (IHRPH, »Fond CK KPH, k. 26, dok. 1516).

) Prema sačuvanim primjercima dade se zaključiti da je »Glas slobode« izlazio kao mjesečnik, u početku u 750, a 1943. u 1000 primjeraka. Podlistci »Vijesti« i »Moslavačke vijesti« izdaju se češće, prema potrebi dva i više puta mjesečno.

) Muzej Moslavine u Kutini; Fond ONOO Moslavine, 5/I-B-3.

) »Moslavačke vijesti« broj 8/1943. donose prikaz aktivnosti sela Oštri Zid u jesenjoj sjetvi. Tu piše: »Ni pedalj zemlje ne smije ostati neobrađen«, tako glasi parola pod kojom naš narod uzima oružje u ruke i obrađuje svaki komadić zemlje, raspoređuje se alat i vozna stoka, čini se sve da bi se postigla što bolja žetva, jer će ovogodišnju žetvu uživati samo naš narod i njegova vojska... Mjesni NOO Oštri Zid donio je, u zajednici sa cijelim selom, zaključak da se obradi zemlja siromašnih suseljana koji nemaju pluga ni voznog blaga. Organizirao je cijelo selo i pristupilo se radu. U najkraće vrijeme sva su ta polja bila obrađena zajedničkim radom. Isto tako priskočilo je selo bez ikakvog poziva u pomoć tajniku svoga NOO-a, jer radi svojih službenih poslova nije stigao svršiti radove na svom polju. Za jedan dan sjetva je bila obavljena. Narod je govorio: »Ko je za nas taj ne smije stradati« (Muzej Moslavine u Kutini, 5/I-B-II).

članova, a u dva slučaja, u Kostanjevcu i Šimljanici, selo je smijenilo odbore i umjesto njih imenovalo povjerenike. Velika većina odbora uspješno ostvaruje zadatke ne samo na oslobođenom nego i na neoslobođenom području. To potvrđuju primjeri općine Dubrava u čazmanskom kotaru koja zbog dobrog rada NOO-a, što postoje u svakom selu, živi kao oslobođeni teritorij iako tamo nema partizanske vojske.

Značajnu pomoć Okružnom NOO Moslavine i okružnim rukovodstvima političkih organizacija pružaju Anka Berus i Dragutin Saili, koji stižu početkom jeseni 1943. sa zadatkom da pripreme formiranje novog Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku sa sjedištem u Moslavini. Radom Anke Berus otklonjene su brojne slabosti i rad je NOO-a, izuzev uskog pojasa oko Kutine i Gojila, gdje su jaka neprijateljska uporišta, »stao na zdrave noge«.

Dragutin Saili je pomogao u razgraničavanju odnosa između Komande područja i Okružnog i kotarskih NOO-a, održao brojne sastanke s kotarskim NOO-om Kutina i seoskim odborima oko Osekova u cilju njihovog osposobljavanja za prihvaćanje i opskrbljivanje ljudi koji dolaze s područja Banije i slanja živežnih namirnica, stoke i svinja s čitavog područja sjeverne Hrvatske za Baniju i ostale opustošene krajeve.⁵⁶⁾

Djelovanjem Okružnog NOO-a Moslavine, oslobođeni dio ovog područja postaje upravno-politička cjelina.

U vrijeme Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Moslavini djeluju:

Okružni NOO Moslavine

Kotarski NOO Garešnica	Kotarski NOO Čazma	Kotarski NOO Kutina
5 općinskih NOO-a	5 općinskih NOO-a	3 općinska NOO-a
37 seoskih NOO-a	57 seoskih NOO-a	51 seoski NOO

Dakle, u to vrijeme u Moslavini djeluju: Okružni NOO, 3 kotarska NOO-a, 13 općinskih i 145 seoskih NOO-a. Svojim radom NOO-i pokrivaju oko dvije trećine teritorija i sela u Moslavini, a mreža NOO-a potpuno je pokrila oslobođeni teritorij. Zadan je odlučan udarac okupatorsko-ustaškoj vlasti, a dotadašnje dvovlašće završavalo je pobjedom organizacija i snaga NOP-a.

Razvoj narodne vlasti u Moslavini od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do oslobođenja

Drugo zasjedanje AVNOJ-a predstavlja prekretnicu u procesu nastajanja nove Jugoslavije. Ovim zasjedanjem položeni su temelji nove državne zajednice jugoslavenskih naroda. Slikovito rečeno, izgrađen je vrh piramide sačinjen na čvrstom temelju nepreglednog mnoštva narodnooslobodilačkih odbora. Taj temelj revolucionarne vlasti nastao je iz ustaničke prakse naroda, kojeg je vodila Komunistička partija garantirajući mu ne samo nacionalno nego i socijalno oslobođenje — odlučnim raskidom sa starom kapitalističkom Jugoslavijom.

) IHRPH, Fond CK KPH, k. 29, dok. 1890.

Sve odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, posebno o federativnom uređenju nove Jugoslavije, o oduzimanju prava legalne vlade izbjegličkoj vladi i zabrani povratka u zemlju kralju Petru te o dodjeljivanju Titu zvanja maršala — naišle su na širok odjek kod naroda Moslavine.

Na dan zasjedanja AVNOJ-a borci Moslavine postižu značajan uspjeh — oslobadaju Čazmu i uništavaju neprijateljski garnizon od oko 1000 vojnika.⁵⁷⁾

Ovaj borbeni uspjeh, uz objašnjenje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a na preko 100⁵⁸⁾ sastanaka u toku prosinca 1943, dovodi do snažnog priliva u jedinice NOV — više od tisuću novih boraca.⁵⁹⁾

Dobro prihvaćanje odluke o zabrani povratka kralju Petru i zahjevima da ta zabrana bude definitivna od strane srpskog stanovništva, dovelo je do još većeg zbližavanja s hrvatskim stanovništvom.

Po našoj ocjeni, izgradnja narodne vlasti u Moslavini već je u drugoj polovici 1943. dosegla nivo ostalih ustaničkih krajeva, a po broju NOO-a u siječnju 1944. dostiže kulminaciju s obzirom na čitavo razdoblje NOB-a. Pored okružnog i tri kotarska NOO-a, tada djeluje 13 općinskih i 192 seoska NOO-a.

U okviru okružnog NOO-a formirani su i razvijeni odjeli, a u okviru kotarskih NOO-a odsjeci. Brzina i širina koja je pratila formiranje NOO-a potkraj 1943. i početkom 1944. uzrokovala je nepovoljan sastav pojedinih odbora, što je dovelo do njihove političke nestabilnosti Na osnovi nekoliko dokumenata može se zaključiti da se u odborima našlo i neprijateljskih elemenata, koje je trebalo odstraniti.⁶⁰⁾ Na tu pojavu ukazalo je i partijsko savjetovanje za sjevernu Hrvatsku održano u Moslavini sredinom veljače 1944. U pripremanju savjetovanja, u Moslavini u siječnju 1944. borave dr Vladimr Bakarić i Lepa Perović-Zina i pružaju značajnu pomoć u radu okružnih i kotarskih organa Partije i narodne vlasti.

U kadrovski ojačalom Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku, sa sjedištem u Moslavini, pored Anke Berus, čije je to uže zaduženje, na izgradnji i jačanju izvanpartijskih organizacija duže vrijeme radi i Savo Zlatić, politički rukovodilac Povjerenstva.⁶¹⁾

⁵⁷⁾ Zbornik NOR, tom V, knj. 21, dok. 88, 130, 163, 165.

⁵⁸⁾ U »Glasu slobode« br. 23 — 24 nalazimo o tome slijedeće: »Da je naš narod svjestan da o sudbini naše zemlje ne može nitko odlučivati osim AVNOJ-a vidi se po tome s kolikom pažnjom su praćene historijske odluke Drugog zasjedanja u Jajcu... Na svim sastancima narod je s oduševljenjem prihvatio sve odluke, posebno odluku o zabrani povratka kralju Petru, uvjeren da su one garancija sigurne sutrašnjice... Povodom historijskih odluka održano je u čazmanskom kotaru 65 sastanaka na kojima je prisustvovalo 4000 ljudi, žena i omladine... U Kutinskom kotaru više od 20 sastanaka na kojima je preko 2000 prisutnih pozdravilo posebno odluku o stvaranju federativne Jugoslavije... preko 30 sastanaka održano je u garešničkom kotaru, a preko 3000 ljudi najviše se interesiralo o federativnom uređenju i što će biti s narodnim manjinama...«

⁵⁹⁾ »Od oslobođenja Čazme do danas... baš u vrijeme kad su se na II skupštini AVNOJ-a donosili krupni historijski zaključci... preko 1000 mladih je stupilo u redove NOV...« piše u »Glasu slobode« br. 25.

⁶⁰⁾ IHRPH, Fond CK KPH, Čazma, k. 102, dok. 4836, 4837.

⁶¹⁾ IHRPH, Fond CK KPH, k. 32, dok. 2091 — 1.

Partijsko savjetovanje za cijelo područje sjeverne Hrvatske održano u Čazmi 16. 17. i 18. veljače 1943, uz prisustvo oko 350 delegata, ukazalo je na neravnopravan razvitak NOP-a na pojedinim područjima, na zaostajanje u varaždinskom okrugu i Podravini. Zaključeno je da težište u daljem partijskom radu mora biti na razvoju ustanka u hrvatskim krajevima, jačanju partijskih organizacija i njihovog utjecaja te mobilizaciji i izgradnji izvanpartijskih organizacija.

U zaključcima savjetovanja za NOO-e se kaže da ih treba učvrstiti i ojačati tako da predstavljaju istinski čvrstu demokratsku vlast. Om treba da postanu prave najmasovnije narodne organizacije, organizatori i rukovodioci narodne borbe, rada i života. »Oni treba da vode istinsku politiku na političkom, pravnom, socijalnom, prosvjetnom, zdravstvenom i drugim područjima. Uz aktivno učešće masa, očistiti NOO-e od špekulanata i prikrivenih neprijatelja NOB-a.«⁶²⁾

Prema raspoloživim podacima dade se zaključiti da je čišćenjem NOO-a porastao njihov ugled u narodu. Bilo je grešaka koje su se očitovale u sektaškom odnosu prema pojedinim pristašama HSS-a, u njihovom olakom isključivanju ili dovođenju u neravnopravan položaj »na pozicije drugorazrednih članova NOO-a«. Tu pojavu je razmatrao i Biro CK KPH 5. i 6. ožujka 1944. i u pismu Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku zatražio da članovi Partije otklone nepravilan odnos prema pristašama HSS-a i NOO-ima, da ih angažiraju na praktičnim zadacima odbora kako bi se osjećali odgovorni za njihov rad; tako bi se otklonile slabosti koje se vuku iz prošlosti.⁶³⁾

Slični nedostaci, npr. nepovjerenje prema mladima i nedovoljna suradnja NOO-a i USAOJ-a, javljat će se i kasnije na čitavom području sjeverne Hrvatske. Jedan je od razloga ulaženje u partijske organizacije i NOO-e novoprimitljenih članova idejno nedovoljno izgrađenih, koji putem NOO-a nisu mogli ostvariti svu širinu partijske platforme NOP-a.

Neposredno nakon navedenog partijskog savjetovanja provedena je reorganizacija moslavačkog odreda. Odvojen je sisački kotar, a od dijelova bjelovarskoga i čazmanskog kotara formiran je novi kotar Dubrava, čime je moslavački okrug postao kompaktniji.

Sredinom veljače 1944. uslijedila je velika neprijateljska ofenziva na Moslavinu praćena bjesomučnim okupalorsko-ustaškim terorom koji je teško pogađao pojedine članove i čitave NOO-e. Neprijateljske snage prodrle su do Podgarića, zapalile ambulante, radionice Komande područja, pljačkale i izvršile brojna nasilja osobito u mjestima Dubrava, Palančani, Sovari i Rječica.⁶⁴⁾

Svaki nalet neprijatelja na oslobođeni teritorij praćen je pljačkom, ubojstvima, silovanjem i paležom. Prilikom napada na Čazmu zapaljene su 63 kuće, u Grabovnici 15, u Suhaji 5. Ustaški teror najviše je usmjeren na članove NOO-a i njihove porodice. Ustaške porodice postaju potkazivači. Uhvaćen je i pogubljen čitav NOO Ivančana i Gornjeg

) IHRPH, Fond CK KPH, k. 33, dok. 2160.

) IHRPH, Fond CK KPH, k. 33, dok. 2207.

) IHRPH, Fond CK KPH Čazma, k. 102, dok. 4838.

Vukašince, a pojedinačnih ubojstava odbornika bilo je najviše u kotarima Dubrava i Kutina.

Prema raspoloživim dokumentima može se zaključiti da je u Moslavini od početka do sredine 1944. uhapšeno ili ubijeno više od 100 odbornika.

Narodnooslobodilački odbori morali su se vrlo brzo prilagoditi novonastaloj situaciji i poduzeti protumjere. Preko sudskih organa poduzete su oštre mjere protiv većeg broja ustaških porodica, a Sud Okružnog NOO-a Moslavine proveo je velik broj istraga; na osnovi donijetih rješenja više je ustaških porodica protjerano, a njihova imovina konfiscirana.⁶⁵⁾

Kao rezultat čestih upada neprijatelja raspala su se 3 općinska i oko 60 seoskih NOO-a, a na čitavom području stvorena je psihoza »dolaska ofenzive«. Primarni zadatak NOO-a postala je borba protiv panike, demoralizacije i nereda. Morala su se tražiti trenutna i hitna rješenja u zbrinjavanju stanovništva, organiziranom povlačenju u šumu i skrivanju pred neprijateljem najvrednije i najpotrebnije imovine. NOO-i su vrlo brzo organizirali dobre civilne straže, povezali sela i izgradili sistem međusobnog obavještanja te uspostavili dobre kurirske veze s višim NOO-ima. Sve je to uz djelovanje oružanih, udarnih grupa i Moslavačkog partizanskog odreda, spriječilo kretanje i teror manjih neprijateljskih grupa, podiglo borbeno raspoloženje i mobilnost naroda u slučaju većih neprijateljskih ofenziva.⁶⁶⁾

U travnju su naleteli neprijatelja počeli jenjavati, a početkom svibnja u Moslavinu dolazi 28. udarna divizija, koja je nakon akcija na Hercegovac, Novsku i Ivanić Kloštar ponovo učvrstila oslobođeno područje. Rad narodnooslobodilačkih odbora se stabilizira, popunjeni su mnogi odbori, komande mjesta i područja, a nakon konferencije Okružnog NOO-a i Komande područja otklonjeni su postojeći sporovi između njih i ostvarena koordinacija rada.

U ustanovama NOO-a i komandama područja na oslobođenom području radi više stotina ljudi, u radionicama je proglašen udarnički rad, izvršena je podjela zemlje na obradu, a uočene slabosti su ispravljene »na širokim seoskim sastancima, gdje su uz učešće naroda donášana najbolja rješenja«. ⁶⁷⁾

U toku 1944. Moslavina postaje najznačajnije središte u razvoju NOP-a na čitavom području sjeverne Hrvatske. Ovdje djeluje Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku, čiji članovi Savo Zlatić, Dra-

) »Narod je to istjerivanje i konfiskaciju povoljno primio, a i opaža se da su sela u kojima je to učinjeno slobodnija«, kaže se u Izvještaju Okružnog NOO-a Moslavine ZAVNOH-u od 4. V 1944, Muzej Moslavine u Kutini, 5/I-B-2.

) IHRPH, Fond OK KPH Čazma, k. 102, dok. 4837, 4839, 4834, 4849.

) Mjesni NOO-i umjesto da direktno i ekspeditivno rješavaju pojedine životne probleme sela, previše to čine pismenim putem, obraćaju se višim NOO-ima, i ta prepiska ide ponekad i do Okružnog NOO-a. Trebalo je rješavati nepravilnosti koje su se pojavile kod podjele konfiscirane zemlje jer su došli do izražaja razni lični i familijarni interesi. (Navedeno prema Izvještaju ONOO Moslavine Oblasnom NOO Zagreb (Muzej Moslavine u Kutini, 5/I-B-2).

gutin Saili, Mile Počuća i osobito Anka Berus, koja je zadužena za rad vanpartijskih organizacija, pružaju dragocjenu pomoć partijskim organizacijama i NOO-ima da se brže oslobađaju slabosti i da u svakodnevnoj političkoj borbi izoliraju sve one snage koje su se na osnovi svojih klasno-političkih ciljeva opredijelile protiv NOP-a i nove narodne vlasti.⁶⁸⁾

U selu Miklešu formiran je 15. svibnja 1944. Oblasni NOO Zagreb koji je, boraveći pretežno u Moslavini, svojim kadrovskim potencijalom, putem svojih odjela organizirao nekoliko savjetovanja, kursova i pokretao rješavanje brojnih problema sa svih područja društvenog života. Pružao je neposrednu pomoć NOO-ima u Moslavini i tako značajno pridonio izgradnji i usavršavanju organa narodne vlasti.

Potkraj 1944. i početkom 1945. rat se približavao kraju i mnogi krajevi naše zemlje bili su definitivno oslobođeni. Upravo su tada za jedinice NOV, NOO-e, partijske i druge organizacije sjeverne Hrvatske nastupili teški dani. Na ovo područje pristizale su jake neprijateljske snage sa zadatkom da osiguraju važne komunikacije koje su služile neprijatelju za izvlačenje njegovih snaga s Balkana. Neprijatelj je poduzimao akcije s velikim snagama i pri tom zajedno s domaćim kvilinzima, koji su se zajedno s njim povlačili, nemilosrdno ubijao i pljačkao nedužno stanovništvo.

Moslavina s osloncem na oslobođeni teritorij Slavonije ostala je jedino čvršće uporište NOP-a i podrška borbi na ostalim područjima sjeverne Hrvatske. Prema direktivi Oblasnog komiteta Zagreb o čuvanju kadra, najveći broj članova NOO-a, NOF-a i ostalih organizacija s područja krapinskog, varaždinskog i bjelovarskog okruga prebačen je u Moslavinu s ciljem da se ovdje izvrši njihovo pripremanje za preuzimanje i organiziranje vlasti poslije oslobođenja.⁶⁹⁾

Moslavina, jedini oslobođeni teritorij s/z Hrvatske potkraj 1944. i početkom 1945. snosila je gotovo sav teret izdržavanja jedinica X korpusa, oblasnih ustanova i velikog broja izbjeglica. Odbornici s ostalog područja sjeverne Hrvatske raspoređeni su na rad u odjele i odsjeke Okružnog NOO Moslavine i kotarskih NOO-a Garešnica i Čazme sa zadatkom da se kroz razvijen sistem i sadržajan rad organa narodne vlasti »upute u rad i steknu što više iskustva za zadatke koji ih očekuju poslije oslobođenja na njihovom terenu.«⁷⁰⁾

Zbog izbjeglica, čiji se broj popeo na više od 6000, i brojnih ustanova narodne vlasti, sva potrošnja bila je strogo racionirana. Provedeno je nekoliko sabirnih akcija na čitavom okrugu jer je oslobođeni teritorij već bio iscrpljen.

Sredinom ožujka 1945. uslijedila je posljednja neprijateljska ofenziva na oslobođeni teritorij Moslavine, Sve ustanove NOP-a zajedno sa zbjezgom prebačene su na grubišnopoljski i daruvarski kotar. Brojni

⁶⁸⁾ Opširnije o tome: Anka Berus, Bilješke o radu Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku od 1943. — 1944. Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, str. 56—75

⁶⁹⁾ IHRPH, Fond Oblasnog komiteta Zagreb, k. 60, dok. 652, k. 64, dok. 964, 973.

⁷⁰⁾ Isto, k. 64, dok. 821.

članovi NOO-a odlaze u jedinice NOV. Područje sjeverne Hrvatske ostaje bez oslobođenog teritorija. Ne za dugo, jer je povratak ustanova NOP-a i zbjega uslijedio početkom travnja. Po povratku u Moslavinu smanjen je prijašnji glomazni aparat okružnog i kotarskih NOO-a, što je povećalo njihovu operativnost. Obnavlja se rad NOO-a da bi se pripremili za preuzimanje vlasti poslije oslobođenja.⁷¹⁾

Pošto su u završnim operacijama jedinice I i III armije, u suradnji s jedinicama X korpusa, oslobodile Moslavinu, na masovno posjećenim zborovima birani su NOO-i i odbori Narodnooslobodilačkog fronta.⁷²⁾

Široka mreža i dobra organiziranost NOO-a u toku NOB-a u Moslavini postala je siguran oslonac izgradnje i djelovanja narodne vlasti poslije oslobođenja.

KLASNA STRUKTURA I KARAKTER NARODNE VLASTI

Pokrećući narod u oružanu borbu protiv okupatora i domaćih kvilinga u okviru opće nacionalnooslobodilačke platforme KPJ, Komunistička partija Hrvatske pozvala je u borbu sve rodoljube — bez obzira na socijalne i političke razlike. Široku platformu oslobodilačke borbe, uz samo manja odstupanja epizodnog karaktera, rukovodstvo NOP-a u Moslavini ostvarilo je do kraja NOB-a.

Klasna struktura narodnooslobodilačkih odbora značajna je za ocjenjivanje njihovoga klasnog karaktera. Prvenstveno nas pri tom zanima koliko je u strukturi organa narodne vlasti zastupljeno radništvo i seljaštvo, dva nesumnjivo odlučujuća faktora NOB-a i socijalističke revolucije. Značajna su i pitanja: kako i kada pojedini društveni slojevi ulaze u NOB, kako se prema njenim ciljevima odnose pojedini dijelovi seljaštva, kao najmasovnije i glavne snage jedinica NOV i NOO-a, kako se mijenjaju njihovi klasni interesi, kakova je uloga Komunističke partije, pokretača i rukovodeće snage NOP-a i narodne vlasti.

U samom početku oslobodilačke borbe Partija se oslanja prvenstveno na radništvo iz onih sredina u kojima je i prije okupacije imala svoj oslonac. U strukturi prvih partizanskih grupa, zatim i Moslavačkog odreda, učešće radništva mnogo je veće nego je njegovo učešće u strukturi stanovništva. Tako u socijalnom sastavu Moslavačke partizanske čete »Kasim čehaić« nalazimo 28 radnika, 16 seljaka, 3 intelektualca i jednog službenika.⁷³⁾

Početni uspjesi u aktiviranju radničke klase donekle su prekinuti potkraj 1941. i u prvoj polovici 1942. hapšenjem ili odlaskom u partizanske jedinice najsposobnijih partijskih kadrova, upravo onih kadrova koji su i prije okupacije širili utjecaj Partije i među radništvom uživali veliki osobni autoritet.

Povjerenstvo CK KPH za Zagreb u nekoliko je navrata upozoravalo komuniste ovog područja da je jedna od najslabijih strana njihove

⁷¹⁾ Isto, k. 64, dok. 963, 981.

⁷²⁾ Isto, k. 64, dok. 1020.

⁷³⁾ Marija Bardić, Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine, Zbornik Moslavine, Kutina, 1968, str. 260 — 261.

ve aktivnosti u tome što nisu uspjeli prodrijeti s idejama NOP-a među radništvo, stoga su sve do potkraj 1942. postignuti skromni rezultati.⁷⁴⁾ U tvornice, kojih je inače malo, ideje NOP-a teško su prodirale sve do kraja NOB-a jer su njihovi vlasnici postali suradnici okupatorske i ustaške vlasti, neprijatelj ih je dobro čuvao zato da bi iz njih izvukao što veću korist, drastično suzbijajući svaki oblik političke aktivnosti koja nije odgovarala njegovim interesima.

Veći uspjeh u aktiviranju radničke klase na platformi NOP-a postignut je kod pilanskih radnika u Garešničkom Brestovcu i Novoselac Križu, a Kotarski NOO Kutina je u srpnju 1943. organizirao uspješan petodnevni štrajk 600 radnika u naftnom poduzeću Gojio, nakon kojega je krenuo politički rad i među radnicima ovog poduzeća.⁷⁵⁾ U specifično teškim uvjetima, u redovima radničke klase stvarani su punktovi putem kojih su širene ideje. NOP-a, skupljani prilozi za jedinice NOV, te je tako ostvareno povezivanje radničke klase u neprijateljskim uporištima sa slobodnim teritorijem oko Moslavačke gore.

Društvenu ulogu radničke klase u NOB-u i socijalističkoj revoluciji neposredno je osiguravala njezina avangarda, Komunistička partija, dobrom organizacijom i jasnoćom ciljeva, pravilnim ocjenjivanjem političke situacije, odabiranjem revolucionarnih parola, koje su postepeno prihvatili i podržali najširi slojevi naroda.

U uvjetima partizanskog ratovanja, glavna bitka oružanog ustanka i najznačajniji procesi u izgradnji narodne vlasti u Moslavini odvijaju se u njenim planinskim predjelima sa seljaštvom kao okosnicom i glavnim nosiocem tog procesa. Bilo je jasno da se partizanske jedinice mogu održati jedino u predjelima Moslavačke gore s osloncem na sela u njenom podnožju, zatim i šire oko nje. Od kraja 1941. selo i seljaštvo postaju poprište dramatične političke bitke za njihovo oslobađanje ispod utjecaja HSS-a i za aktivno uključivanje u NOB. Ostvariti tu orijentaciju, pokrenuti i uključiti u NOP prije svega hrvatsko seljaštvo, bio je složen, dug i vrlo težak proces.

Politizacija sela u Moslavini odvijala se putem Hrvatske seljačke stranke, više kroz isticanje tradicionalno seljačkih vrednota nego kroz revolucioniranje seljačkih masa, koje nije odgovaralo njenom buržoaskom vodstvu.

U ratnom košmaru s još uvijek nejasnim perspektivama, »politika čekanja« odgovarala je psihičkom stanju ljudi, osobito seljaka, koji se sve do potkraj 1942. prvenstveno orijentiraju prema osnovnom životnom interesu »da spase glavu«, i dok vide da im je lakše ako ostaju kod kuće, ili odlaze u domobrane, ili se skrivaju kao vojni bjegunci — oni to i čine. Niskom stupnju društveno-političke svijesti, privrženosti »svome domu«, sitnovlasničkoj i inertnoj seljačkoj psihologiji, u početku je bila bliža, razumljivija i prihvatljivija »politika čekanja« nego rizična borba protiv okupatora i ustaša. Ta politika, a ne osobni utjecaj Mačeka, koji se često preneglašava, bit će značajnim uzrokom pasivnosti najvećeg dijela prvenstveno hrvatskog a zatim i dijela srpskog

») IHRPH, Fond Povjerepstva CK KPH za Zagreb, k. 43, dok. 22, 31.

») IHRPH, Fond CK KPH, k. 26, dok. 1516.

stanovništva. Srpsko seljaštvo — prvenstveno zbog opasnosti od fizičkog istrebljenja, nasilnog preseljenja, stanja neizvjesnosti i iščekivanja — postepeno se orijentiralo prema Partiji i narodnooslobodilačkoj borbi.⁷⁶⁾

Zbog toga 1942. nije značajna samo po većim vojnim uspjesima, već i po upornom političko-propagandnom djelovanju u kome je sudjelovao cjelokupni partijski kadar, osobito obnovljeno okružno i kotarska rukovodstva, borački i komandni kadar Moslavačkog odreda. Taj rad je rezultirao stvaranjem brojnih NOO-a pomoću kojih se postupno proširivala osnovica NOP-a, širila istina o njegovim ciljevima i neutralizirala ustaška i HSS-ovska propaganda.

U Povjerenstvo CK KPH za Zagreb stiže potkraj 1942. više izvještaja s ovog područja koji govore o sve širim kolebanjima prema NDH u redovima seljaštva i njegovom postupnom priklanjanju NOP-u. To se prvenstveno odnosi na siromašno seljaštvo u selima na širem području Moslavačke gore, koje je najranije zahvaćeno kovitlacem ustanka i prvo uključeno u aktivnost NOO-a. Na užem području istočno i zapadno od Moslavačke gore najranije je razbijena antikomunistička propaganda i demantirane su parole da će komunisti pobjedom NOB-a oduzeti seljacima zemlju, stoku, stvoriti državnu zemlju, natjerati da na njoj rade i hrane se na kazanu. Tu pojavu zapaža u Moslavini Dragutin Saili-Konspirator, koji u izvještaju CK KPH ističe da je »narod oduševljen Narodnooslobodilačkom borbom, ali postoji kod ljudi dosta jaka bojazan da će to biti pobjeda komunista, koji će im oduzeti zemlju i sve ih tjerati na kazan.

Početak 1943, zbog učvršćenja i organiziranja života na oslobođenoj teritoriji, ta bojazan postepeno iščezava i kod srednjeg seljaka, kod koga se lomi povjerenje u HSS, koja više i nije seljačka, u njene vođe i njihovu »gospodarsku politiku«, koja se pretvorila u služenje interesima okupatora.

Iskusivši učestao neprijateljski teror i rekviziciju, seljak je upoznao fašizam u pravom svjetlu. To je jedan od razloga da je prerastao od simpatizera NOP-a u aktivnog učesnika NOB-a. Privučen je i prijelazom velikog broja srednjeg i dijela rukovodećeg kadra HSS-a, što je, kao izraz političke pobjede Partije, dovodilo do postepenog rasula te stranke. Polovinom 1943. »politika čekanja« gubi za najveći dio seljaštva prijašnju uvjerljivu perspektivu. Seljaštvo masovno pristupa NOP-u, što dovodi do prekretnice i masovnog oružanog ustanka u Moslavini.

⁷⁶⁾ »Još uvijek je teško odvojiti mase od rukovodstva HSS-a i pridobiti ga za našu borbu. Živo smo se bacili na propagandu. Proturili smo 1000 proglašenja CK KPH koji su učinili snažan utisak u hrvatskim selima i puno se čitaju. Partizani održavaju u hrvatskim selima mitinge i u tome uspijevaju. Ali da budemo iskreni — do sada nismo uspjeli hrvatske mase pridobiti za našu narodnooslobodilačku borbu pod rukovodstvom Komunističke partije, ali smo uvjereni da ćemo u tome uskoro imati više uspjeha. Naprotiv, srpski živalj, ošim iznimaka, je za Partiju, za njeno vodstvo u oslobodilačkom pokretu i većini slučajeva za sovjetsku vlast. NOO-a imade u srpskim selima vrlo mnogo, pogotovo tamo gdje su partizani bili dulje vremena...« navodi se u izvještaju dra Pavia Gregorića-Brzog o stanju na čazmanskom okrugu od 22. travnja 1942.

U toku 1944. u NOP postepeno ulazi i malobrojni ali utjecajni sloj krupnog seljaštva, trgovaca, obrtnika više s ciljem »da pridobiju narod za sebe u slučaju budućih izbora poslije rata«. ⁷⁷⁾ Njihovo ulazanje u NOO-e poklapa se i povezano je s transformacijom politike HSS-a »još nije vrijeme« u politiku »ulazimo u NOO-e«, a nešto kasnije »ulazimo u odbore JNOF-a«.

Odnos pojedinih društvenih slojeva i njihovo učešće u NOP-u ogleda se i u strukturi narodnooslobodilačkih odbora.

Uoči oslobođenja, socijalni sastav izvršnih odbora kotarskih i okružnog NOO-a je slijedeći: Kotarski NOO Čazma: 7 seljaka, 3 radnika, 1 intelektualac, 1 obrtnik; Kotarski NOO Kutina: 7 seljaka, 2 radnika, 1 obrtnik; Kotarski NOO Garešnica: 6 seljaka, 2 radnika, 1 intelektualac, 1 obrtnik. U Plenumu Okružnog NOO Moslavine bilo je 20 seljaka, 5 radnika i 3 intelektualca. Približan sastavu NOO-a je i socijalni sastav odbora JNOF-a.

Tako se u Izvršnom odboru Okružnog odbora JNOF-a Moslavine nalazi: 10 seljaka, 3 radnika, 3 intelektualca, a u izvršnim odborima tri kotarska odbora JNOF-a 30 seljaka, 6 radnika i 2 intelektualca. ⁷⁸⁾

O socijalnom sastavu općinskih i seoskih NOO-a nema podataka, osim općih konstatacija da je njihova struktura pretežno seljačka, a zbog slabog učešća i utjecaja radničke klase veća je prisutnost »desnog oportunitizma«, koji se ogleda u suviše pomirljivom stavu prema pojedincima koji su u odbore ušli radi ostvarivanja stranačkih, a ne općih ciljeva NOP-a ⁷⁹⁾ Ovi podaci upućuju na zaključak da struktura NOO-a približno odgovara strukturi stanovništva ovog područja.

Najveći broj NOO-a izrastao je iz seljaštva kao najmasovnije socijalne osnove, što je razumljivo jer ono i u strukturi stanovništva čini veliku većinu. Pretežno seljački sastav seoskih i općinskih NOO-a odrazio se i u strukturi viših i najznačajnijih, kotarskih i okružnih NOO-a. Nastojanje Partije da u NOO-e budu izabrani »videniji ljudi«, što u selu pored poštenja i ostalih vrлина znači i imovno stanje, ostvareno je ulaskom u odbore srednjeg seljaštva, koje sa siromašnim seljaštvom dominira u strukturi organa narodne vlasti. To što su oni bili ranije pretežno pristaše HSS-a predstavlja uspjeh Komunističke partije koja ih je angažiranjem putem NOO-a i odbora JNOF-a povezala s radničkom klasom, s kojom su zajedno prihvatili rukovodeću ulogu u NOP-u.

Dakle, po svom sastavu ovi organi na području Moslavine predstavljaju specifični oblik diktature proletarijata udruženog sa seljaštvom. Specifičan po tome što je masovno angažiranje seljaštva u NOP-u i njegovo učešće u NOO-ima nadišlo ulogu pomagača radničke klase u revoluciji, ono je partizanskim jedinicama, antifašističkim organizacijama i NOO-ima dalo osnovnu ljudsku snagu i uporište i zbog toga nije moguće dati primat radničkoj klasi, već je ispravnije govoriti o radništvu i seljaštvu kao o dva tijesno povezana suborca, koji su prvi put

⁷⁷⁾ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 59, dok. 224.

⁷⁸⁾ IHRPH, Fond Oblasnog komiteta KPH Zagreb, k. 64, dok. 1028.

⁷⁹⁾ Isto, k. 63, dok. 737.

u našoj povijesti zajednički i ravnopravno u NOO-ima donosili značajne političke, ekonomske i druge odluke kao stvarni subjekti vlasti.

Konačan je rezultat da je na ovom području, kontroliranom od snažnih neprijateljskih snaga i karakterističnom po dvovlašću, uspješno ostvaren proces rušenja kako stare buržoaske tako i ustaške vlasti te uspostavljanja nove, narodne vlasti. Sto dvovlašće već u toku NOB-a nije završilo potpunom pobjedom snaga NOP-a i organa narodne vlasti, uzrok je samo u golemoj koncentraciji neprijateljskih snaga na ovom području.

Vukašin Karanović

OBAVJEŠTAJNA SLUŽBA

Znatno ranije nego će armije fašističke Njemačke, Italije i njihovih saveznika napasti kraljevinu Jugoslaviju obavještajne službe tih zemalja izvršile su svoje zadatke. U vladi, generalštabu, ministarstvima, u privredi, u političkim strankama i svuda gdje je to bilo značajno, fašisti su imali svoje ljude i organizacije. Kombinirajući snažnu propagandu s raznovrsnim drugim sredstvima specijalnog rata, sile osovine stvorile su veoma jaku i dobro organiziranu petu kolonu. Izdajnici raznih boja natjecali su se u travanjском ratu 1941. godine tko će veću pomoć pružiti fašističkim divizijama.

Odmah nakon okupacije zemlje obavještajne službe okupatora pristupile su organizaciji svoga rada u novim uvjetima. Čitav aparat bivše jugoslavenske policije i snaga sigurnosti preuzeli su novi gospodari. Osim časnih izuzetaka većina tih kadrova nastavila je rad za fašiste. Rukovodioci službi sačuvali su kartoteke o komunistima i naprednim ljudima i sve to predali neprijatelju. Upravo izdajnici te vrste krivi su za mnoge zločine nad komunistima i naprednim ljudima širom Jugoslavije. Abver, Gestapo, Ovla i druge obavještajne i kontraobavještajne službe ne bi mogle 1941. godine imati ni toliko uspjeha koliko su imale u borbi protiv KPJ. Ali bili su tu izdajnici koji su i osobno poznavali i mnoge komuniste.

Dakle, hiljade petokolonaša, folksdojčera, agenata, žbira, žandara i sličnih stavilo se u službu okupatora i njegovih slugu Pavelića, Nedića, Rupnika i drugih. Već prvih dana okupacije ustaše formiraju u NDH svoje žandarmerijske (oružničke) formacije. 13. travnja 1941. Kvaternik osniva »Hrvatsko oružničko zapovjedništvo«. Pavelić ima tri oružničke pukovnije ili diviziju žandara. Svaka velika župa ima oružničko krilo, a kotarske oblasti veći broj oružničkih postaja (stanica), jačine odjeljenja ili voda. Svaka veća općina imala je svoju oružničku postaju s 5 — 15 oružnika. Prvih dana okupacije jedinice i organizacije HSZ su pokrivala najveći broj sela i bile u ulozi pomoćnih oružničkih formacija. Ovo se posebno odnosi na sjevernu Hrvatsku i Moslavinu.

Ustaška nadzorna služba (UNS) formirana je odmah nakon uspostave ustaške NDH. Dobar dio kadra UNS-a činili su pripadnici policije i ob. službi bivše Jugoslavije. Bili su to dobro obučeni kadrovi, koji su u višegodišnjoj borbi protiv naroda i KPJ stekli bogato iskustvo. Otuda i relativno dosta uspjeha UNS-a u 1941. i dijelom u 1942. godini.

Razbijanje naših prvih malih partizanskih odreda u s/z Hrvatskoj (Zagrebački, Kalnički, Bjelovarski, Moslavački) oko Zagreba, Koprivnice, Carevdara i Bjelovara djelo je UNS-a oslonjenog na oružnike i ustaše. Međutim, to su bili uspjesi u početnom periodu kada se još nisu dobro snalazile organizacije KP i NOP-a.

Pored UNS-a kao specijalne službe, te oružništva kao policije porotka, obavještajnom djelatnošću bavile su se sve ustaške institucije, komande i starješine, kao jedinice i pojedinci. Svi oni su bili dužni obavještavati o pojavi komunista, partizana i svemu onom što je bilo protiv okupatora i NDH. Ustaški tabornici bili su glavni u općinama. Oni su pored ostalog rukovodili i radom obavještajne službe na općini, doduše na niskom stručnom nivou, ali radili su. Po liniji vlasti, preko kotarskih oblasti i općinskih načelstava, obavještajna služba dobivala je dio informacija.

Bio je to pokušaj ustaša da stvori masovnu, totalitarnu obavještajnu službu i da na taj način osigura provođenje svoje zločinačke politike. Može se reći da su mnogi ustaški glavari i glavariči podugo vremena bili u zabludi. Privid masovnosti, u njihovim glavama podrške naroda Paveliću i njemačkim fašistima brzo se rasplinjavao. Kako je NOP i oružana borba jačala, uspjesi UNS-a i ostalih bivali su sve manji i manji.

Neprijatelj je u domobranskim jedinicama imao također obavještajne organe. Kvalitet tih kadrova bio je znatno slabiji od onih u UNS-u, pa ni rezultati im nisu bili bogzna kakvi.

Ako malo analiziramo neke uspjehe UNS-a u 1941. godini i nešto kasnije u borbi protiv organizacija KPH-a, NOP-a i prvih naših jedinica, onda treba imati u vidu i sljedeće:

- neke partijske organizacije i pojedini članovi KP nisu se najbolje snašli u prvim danima;
- povremena hapšenja i puštanja komunista na nekim kotarevima zavarali su izvjestan broj drugova, pa su mnogi kasnije stradali;
- nedovoljna opreznost i nepostojanje masovnije mreže organizacije NOP-a, utjecalo je na izvjesno gubljenje kadrova;
- sistem vlasti NDH i okupatora bio se raširio na čitavoj teritoriji, pa je neprijatelj lakše prikupljao podatke o aktivnosti NOP-a. S druge strane, sam NOP, ciljevi NOB i mnogo drugog nisu u početku oružane borbe bili poznati širokim masama naroda, što je dovelo do toga da su obični ljudi obavještavali »vlast« o nepoznatim ljudima i događajima. Ovo tim više, jer takvi ljudi nisu znali da će ustaše samo za riječ ili sumnju ubiti ili otjerati ljude u logor.

Kasnije, kada je borba i ovdje počela, a ustaše pokazale svoje pravo lice, nestalo je i slučajne pomoći običnih ljudi ustaškoj vlasti, pa su im uspjesi bivali sve rjeđi.

Njemački fašisti su na području NDH imali svoje obavještajne i kontraobavještajne službe. Tu je Abver, kao vojna obavještajna služba i Gestapo kao tajna policija. Osim toga, Nijemci su imali čitav niz organa i institucija koje su se sve bavile i obavještajnim radom. Kod ovoga stalno treba imati u vidu da su sve kvislinške službe i organi bile podređene Nijemcima. Gestapo je bio svemoćan, njegovi rukovodioci radili su što im je bila volja, mogli su ubiti, objesiti, potjerati u logor koga su god željeli ili odlučili. To im je bio i metod rada.

Pri Štabu njemačkog generala u NDH, koji je kasnije nosio naziv Opuномоćeni general u NDH (fon Glaise Horstenau), postojao je i odjel obavještajne službe. Svaka njemačka jedinica imala je svoje obavještajne organe. Osim toga postojali su posebni obavještajni centri u Varaždinu, Zagrebu, Karlovcu, Petrinji, Sisku, Ivanić-Gradu, Kutini, Novoj Gradiški, Bjelovaru i drugim mjestima. Znači, osim obavještajnih organa 187. divizije u čijem se operativnom području nalazila i Moslavina, neprijatelj je imao obavještajne centre oko Moslavine i u njoj samoj.

Jedan od važnih izvora informacija za neprijatelja bila je i njegova goniometrijska i dektipterska služba, koja je u toku NOR-a imala dosta uspjeha u hvatanju naših radio-depeša i njihovom dešifriranju.

Saslušanje zarobljenika, uhapšenika, a zatim njihovo vrbovanje i ubacivanje u naše redove bio je jedan od omiljenih metoda rada neprijateljskih obavještajnih službi. Osim uspjeha s »Borinom provalom«, koji je bio zaista veliki za neprijatelja, ni UNS, a također Abver i Gestapo nisu na području Moslavine postigli neke veće rezultate. Bilo je pojedinih uspjeha, koji nisu mogli bitno utjecati na ishod borbe s NOP-om. Naprotiv, neprijatelj je i na ovom polju pretrpio velike gubitke i bio tučen.

Fašistima nije pomoglo ni to što su jedinice 187. divizije bile u velikoj mjeri specijalne snage za vođenje borbe protiv partizana i NOP-a kao pokreta. Čitav jedan puk SS-a i mnogobrojne manje samostalne i specijalne jedinice nisu bile dovoljne. Uzalud su fašisti imali podršku ustaša i kulturbundaša, naša je NOB-a stalno jačala.

Može se postaviti pitanje kako to? Kako je bilo moguće boriti se protiv tao dobro organiziranih obavještajnih službi neprijatelja? Na ovo pitanje moguće je odgovoriti ovako:

— KPJ na čelu s Titom bila je suvremena proleterska Partija, solidno organizirana, pripremljena i dobro vođena. Njena rukovodstva i kadrovi uopće, bili su na visini zadataka, sposobni da organiziraju i vode oružanu borbu i revoluciju;⁸⁰⁾

— Partija je imala ogroman utjecaj u širokim narodnim masama. Ciljevi NOB-a i socijalističke revolucije, koje je postavila KPJ odgovarali su milijunskim masama naših naroda i narodnosti. Zato neprijatelj nije mogao uništiti Partiju, jer je narod štitio komuniste, organizacije NOP-a i partizane.

⁸⁰⁾ Ujesen 1941. g. OKW i MILER priznaju da je KPJ stekla veliko iskustvo u ilegalnom radu protiv organa biv. jugoslavenske države, da je to solidno organizirana Partija od vrha do dna.

Na području Moslavine tokom čitavog rata neprijatelj je nastojao da otkrije, a zatim uništi organizacije KPH, SKOJ-a, USAOH-a, AFŽ-a, NOO-a i razumije se naše borbene jedinice, prije svega MPO. Osim borbe na bojnom polju između partizana i raznih ustaško-domobranskih, njemačkih i kozačkih jedinica, vodila se neprekidna borba i obavještajnih službi. Na strani neprijatelja bile su brojnije službe sa školovanim kadrom specijalista — zločinaca. Na našoj strani bila je istina, rodoljublje, narod i čvrsta vjera u pobjedu. Iskustvo je stvarano u borbi protiv neprijatelja uopće i njegovih obavještajnih službi posebno.

Na tom frontu vodio se pravi rat, često nevidljiv za prosječnog čovjeka i ljude. Iako u prvoj fazi borbe u Moslavini pa i u MPO-u nema obavještajnih organa i kadrova koji oficijelno i stručno radi na obavještajnom i kontraobavještajnom planu, na tome se zadatku neprikladno radilo. Svaki borac i starješina budno je pratio sve oko sebe što se radi. Čim bi se došlo do određenih podataka — oni bi se ocijenili, a zatim je odlučivano što treba uraditi. Članovi KP, SKOJ-a i ostalih naših organizacija, pa i svaki naš simpatizer i suradnik su svaki na svoj način radili i na prikupljanju obavještajnih podataka. Na taj su način za naša partijska rukovodstva i MPO radile stotine i hiljade suradnika NOP-a, što neprijatelj nije imao. Tome treba dodati da su naši ljudi radili svjesno i dobrovoljno. Svaki pokret neprijatelja pa i izgovorena riječ protiv NOB su se saznavali. Takvu obavještajnu službu nije imao niti jedan agresor u povijesti niti će je imati i otuda je svaki osuđen na poraz.

Prije organizacione šeme naše obavještajne službe u Moslavini evo nekoliko primjera iz rada naše i neprijateljske obavještajne službe.

Neprijatelj je najviše uspjeha imao u 1941. i 1942. godini. Evo nekih primjera: Na području kotara Čazma UNS je pohapsio oko 25 — 30 članova KP već 1941. godine, što je negativno utjecalo na bolju organizaciju NOP-a i brži razvoj MPO. Među uhapšenima je bilo i članova KK KPH Čazma.

U Garešnici je sredinom 1941. godine uhapšen seretar KK KPH Branko Horvat, a nešto kasnije i veći dio članova kotarskog komiteta. Iako su uhapšeni bili pušteni, ipak je to u mnogome ometalo bolju organizaciju na pripremi za oružanu borbu, a time i rad na stvaranju većeg broja organizacija NOP-a.

Slična situacija bila je i na području kotara Kutina. Uhapšen je sekretar KK KPH Kutina Dragan Dragičević, koji je kasnije i ubijen u Jasenovcu. Kasnije, 1942. i 1943. godine, UNS je uspio da uhapsi i ubije još tri sekretara KK KPH Kutina (Šturlan, Brcković i Kozjak), kao i nekoliko članova kotarskog komiteta.

Najveći uspjeh UNS je postigao u tzv. Borinoj provali. Naime, UNS je uhapsio Jošt-Pavić i Borisava »Boru« 1941. godine u Zagrebu. Na istrazi je Jošt bio slabiji i izdao sve što je znao, a zatim je pristao na suradnju s UNS-om. On je solidno pripremljen pa je postao jedan od vrsnih agenata UNS-a. »Bora« je pod vidom partijskog aktiviste došao po partijskoj vezi iz Zagreba u Moslavinu s jednim višim partijskim rukovodiocem (koji razumije se nije znao da je Jošt izdajnik). On je kao takav išao od veze do veze, sa sastanka na sastanak članova KP,

SKOJ-a i ostalih, sakupljajući važne podatke o organizaciji NOP-a. S njime je bila i njegova djevojka, također agent UNS-a. Tako je »Bora« radio na području kotareva Križevci, Čazma i Kutina. Došao je do velike provale. UNS je hapsio redom. Neki su drugovi poginuli prilikom hapšenja, ili zbog mučenja (Franjo Vidović u Čazmi i Smerda u Dubravi). Prema nepotpunim podacima neprijatelj je pohapsio blizu 400 ljudi mahom suradnika NOP-a, članova KP, SKOJ-a, NOO-a, što je bio težak udarac za nas, a najveći uspjeh UNS-a.

Kod ovoga slučaja treba istaći da je neprijatelj uporno tragao za organizatorima i organizacijama NOP-a. Dosta velik broj drugova je ubijen, a najveći broj otjeran u logor u Jasenovac. Manji dio se spasio zamjenom i na razne intervencije naših ljudi, ali je većina stradala u čuvenoj »Borinoj« provali.

Imao je neprijatelj još i drugih uspjeha. Uspio je ubaciti izvještaj broj svojih ljudi u naše redove, osobito u neke organizacije na terenu. Bilo je slučajeva da je neprijatelj organizirao dezerterstva ili stvarao paniku i slično. Ali, svi ti pokušaji i poneki uspjesi nisu mogli odlučujuće utjecati na razvoj NOB i konačan uspjeh.

Da vidimo kako je prošao neprijatelj u Moslavini. Osim onoga što je već rečeno u prvom dijelu knjige, treba iznijeti još i slijedeće:

— razumljivo je da naše organizacije i rukovodstva bilo KP, SKOJ-a ili drugih naših organizacija nisu imala dovoljno iskustva s neprijateljem u cjelini, a posebno na obavještajnom i kontraobavještajnom planu. Ovo osobito u prvoj fazi borbe. Zato ih ne treba kriviti, jer da se mnogo toga znalo ne bi neprijatelj postigao ni ono što je uspio u toku 1941. i 1942. godine, pa i kasnije;

— trebalo je najprije stvoriti organizacije (KP, SKOJ-a i ostale), izgraditi ih, a u tome je procesu, zakonito, moralo biti i slabosti. Na kraju, tolike snage neprijatelja morale su negdje i postizati uspjehe, jer savršene organizacije nije bilo;

— bitno je podvući činjenicu da su ŠMPO, štabovi bataljona i komande četa, kao i sva partijska rukovodstva od početka NOB-a pa do kraja NOR-a vodili oštru borbu i protiv neprijateljskih obavještajnih službi. Po onome što smo postigli, čvrsto stoji ocjena da je i tu neprijatelj bio tučen i to žestoko: on nije uspio spriječiti, a kamoli onemogućiti razvoj NOB na području Moslavine.

Evo samo nekih primjera i podataka o tome:

— neprijatelj nije uspio nigdje u Moslavini otkriti naše organizacije u cjelini, pa ih onda nije ni mogao razbiti i uništiti;

— uspjesi koje je neprijatelj imao, ipak su djelomični, često periferni i bez bitnog utjecaja na borbu i rad naših jedinica i naših organizacija u kotaru, općini ili selu;

— likvidacija⁸¹⁾ istaknutih ustaških ideologa i rukovodilaca koji su najčešće bili i obavještajci ili izviđači, a u pravilu istovremeno i silnici i zločinci, doprinijela je ubrzanom razvijanju ustaške vlasti po-

⁸¹⁾ Svaki zarobljeni-uhvaćeni neprijateljski vojnik, starješina ili političar, organ vlasti i si. bio je saslušan, suđeno mu od narodnog suda i zatim je strijeljan, kao neprijatelj i izdajnik naroda.

sebnu u selima Moslavine. Strah od smrti paralizirao je ustaške doušnike i suradnike. Bila je to lažna mjera borbe na obavještajnom i kontraobavještajnom planu. Ostavši bez važnih informacija neprijatelj je najčešće išao na slijepo i, razumije se, nije pogadao pravi cilj;

— Partija je osigurala čistoću partizanskih redova, posebno štabova i rukovodstava, što je bilo presudno za uspješno vođenje borbe.

Već prvi pokušaji pojedinaca da rade protiv NOB-a bili su osujećeni. Tako su strijeljani i neki borci iz 1941. godine (Ilija Marić-Ciklon i Tomo Matijević-Malarija i još neki). Bilo je slučajeva u Moslavini da su strijeljani neki naši bivši odbornici ili predsjednici NOO-a koji su u stvari bili neprijatelji. Osujećen je pokušaj četničke organizacije iz Bjelovara da stvori svoje organizacije u Moslavini i da se ubaci u MPO. Uхваćen je na pr. domobranski narednik Petar Krupljan i strijeljan kao pripadnik četničke organizacije iz Bjelovara.

S druge strane ostvaren je veoma uspješan prodor u neprijateljske jedinice. Naša obavještajna služba imala je svoje ljude u svim većim mjestima i jedinicama. U jedinicama Prvog gorskog zdruga imali smo više oficira i podoficira kao suradnike koji su davali korisne podatke. Znali smo točan raspored neprijateljskih snaga, jačinu, čak i poime-nično sve stariješine i njihovo držanje prema NOB-i. Bilo je mnogo drugova u neprijateljskim redovima koji su radili na razne načine za NOP. Među njima ima i onih koji imaju posebne zasluge. Takvi su radili sve dotle dok nisu bili u opasnosti da ih neprijatelj otkrije, a tada bi odlazili u partizane. Jedan od takvih je bio i oružnički narednik Vjekoslav Matok, koji je u Kutini bio jedan od vrsnih naših suradnika. On je potkraj prosinca 1942. godine došao u partizane, da bi nakon petnaest dana primio dužnost komandira I čete I bataljona Moslavačkog odreda.

U drugoj polovini rata, kada imamo organiziran rad naše obavještajne i kontraobavještajne službe, onemogućeno je neprijatelju da nešto ozbiljnije postigne na STM. U razobličavanju izdajničke politike Mačeka i njegovih sljedbenika, naša obavještajna služba pružala je dragocjene podatke.

Veliki uspjeh postigli su naši organi u borbi protiv neprijateljskih obavještajnih službi, koje su uporno pokušavale i uspijevale ubaciti neke svoje organe na STM u cilju prodora u jedinice i rukovodstva. Strijeljano je nekoliko ustaških elemenata na toj liniji.

Sema organizacije naših snaga sigurnosti u Moslavini sredinom 1944. godine izgledala je u globalu ovako:

— Odjeljenje zaštite naroda (Ozna) za Zagrebačku oblast bilo je locirano u Moslavini u selu Miklouš;

— Ozna za okrug Moslavine;

— Ozna za grad Zagreb;

— Ozna za svaki kotar okruga Moslavine u sjedištima kotarcva; na slobodnoj teritoriji;

— Ozna 3 u svim jedinicama X Korpusa Zagrebačkog, sve do bataljona;

— Ozna 3 KMP

— Ozna 3 SIGO

— Ozna 3 SMPO

f

Svaki Štab od bataljona pa na više imao je svoje obavještajne organe i organe Ozne. U partizanskom bataljonu imali smo obavještajnog, odnosno informativnog oficira. Na zadacima Ozne u bataljonu radio je načelno pomoćnik komesara bataljona.

Od jedinica, koje su prije svega izvršavale zadatke na liniji sigurnosti, imali smo tada već čitavu brigadu Ozne (III brigada), koja je bila u sastavu I divizije Ozne Hrvatske. Pri KMP i komandama mjesta, sve njihove jedinice izvršavale su zadatke iz domena sigurnosti, osiguravajući STM, komandna mjesta, centre veze, razne ustanove i rukovodstva. Posebne jedinice bile su zadužene za osiguranje povjereništva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, te komandu vojne oblasti X korpusa i ostale važne objekte na području Moslavine.

To znači, da smo u cijelosti imali organiziranu obavještajnu i kontraobavještajnu službu, organe i jedinice, te sudstvo s istražnim zatvorom i radne jedinice sastavljene od kažnjenika osuđenih na kraće vremenske kazne.

Kad bi sve ove snage zbrojili, izlazi da su nad zadacima sigurnosti bdjeli brojni naši sposobni i prekaljeni kadrovi, ljudi odani stvari revolucije, oslonjeni na narod, na komande, starješine i borce, posebno na omladinu. Brigada Ozne,⁸²⁾ jedinice KMP i posebne straže angažirane za sigurnost STM, zatim razmještaj i rad svih komandi i rukovodstava pokazuje da je bilo angažirano oko 1400—1500 vojnika i starješina. Ovo navodimo zato da se vidi da su na tome zadatku morale biti jake snage. Osim toga, posredno i povremeno su na zadacima iz domena sigurnosti radile i jedinice ŠIGO, prije svega jedinice MPO.

Sva naša partijska, skojevka i druga rukovodstva, od selà do okruga, radila su također na zadacima sigurnosti, svaki u svom rejonu i prema svojim mogućnostima.

N. B. PREBEG

**Teritorijalna obavještajna služba i
Odjeljenje zaštite naroda (OZNA)
Zagrebačke oblasti u NOR-u od jeseni 1943.
do proljeća 1945. godine s osvrtom na grad Zagreb⁸³⁾**

Organizaciji teritorijalne obavještajne službe na teritoriju 2. operativne zone NOV i PO Hrvatske prišlo se uoči kapitulacije fašističke Italije i neposredno iza kapitulacije. Nešto ranije bili su osnovani obavještajni centri u Moslavini i na Kalniku pa su tada samo reorganizirani. Do tada su organizacije KP i vojna obavještajna služba organi-

") Ova brigada pokrivala je teritoriju Zagrebačke oblasti. Štab i glavnina snaga najviše su bili na području Moslavine.

⁸³⁾ Ovaj izvod obuhvata organizaciju i rad teritorijalne ob. službe Zagrebačke oblasti do osnivanja OZN-e svibnja 1944. g.

zirale, i dosta uspješno vodile borbu protiv neprijateljskih obavještajnih službi koje su nasrtale prema partizanskim jedinicama, organizacijama i pripadnicima NOP-a. Za rad na teritoriju Zone osnovan je Pomoćni obavještajni centar za Gornju Hrvatsku. Na okrugu Pokuplje osnovani su Rajonski obavještajni centar Žumberak i ROC Pokuplje. Na ostalim okruzima ROC-evi su pokrivali teritorij okruga. Za okrug Zagreb osnovan je ROC Prigorje; za okrug Čazma ROC Moslavina; za okrug Bjelovar ROC Bjelovar, za okrug Varaždin ROC Kalnik, za okrug Krapina ROC Zagorje. Osnovan je i Centar za rad uz mađarsku granicu, a za rad u Međimurju i za rad na području prema Zagrebu određeni su posebni drugovi, koji su radili pod rukovodstvom ROC-a. Osnovani su kotarski obavještajni centri KOC-eri za rad na teritoriju kotara. Nakon oslobođenja Koprivnice osnovan je Mjesni obavještajni centar Koprivnica MOC. Povjerenici su pronalazeni po općinama i u selima i gradovima neoslobođenog, poluoslobođenog i oslobođenog teritorija. U Zagrebu djeluje Centar obavještajne službe pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH za Sjevernu Hrvatsku.

Također organizirana teritorijalna obavještajna služba djeluje do osnivanja Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNE) u svibnju 1944. godine. U jedinicama NOV i PO postoji u to vrijeme posebna organizacija obavještajne službe koja u tijesnoj suradnji s teritorijalnom obavještajnom službom radi na praćenju vojnih namjera neprijatelja i osiguranju jedinica od neprijateljskih špijuna. Organizatori teritorijalne obavještajne službe i nosioci rada su u prvom redu kadrovi iz vojne obavještajne službe, zatim kadrovi koje su dodijelile organizacije KP i vojne jedinice. Oblasni komitet, Štab zone, okružni i kotarski komiteti davali su kadrove i pružili pomoć toj novoj organizaciji.

Sastav kadrova bio je dobar. Po političkom i borbenom iskustvu bio je u skladu s tadašnjim mogućnostima NOP-a kao cjeline u odnosu na širu raspodjelu kadrova. Među njima bilo je radnika, seljaka, đaka, studenata, apsolvata, pravnik, inženjera, učitelja, trgovačkih pomoćnika, strojara, činovnika i željezničkih službenika. Većina kadrova bila je s terena ili iz vojnih jedinica, okruga iz kojih su ušli u rajonske ili kotarske obavještajne centre u tim okruzima, pa su poznavali teren i probleme, što im je omogućavalo brže organiziranje i ulaznje u rad. Nije potrebno posebno isticati vrijednost prometnika iz Dugog Sela, koji je ušao u ROC Prigorje, za organizaciju praćenja saobraćaja na pruzi Zagreb — Beograd i za uspostavljanje veza sa željezničarima u Zagrebu. Situacija u kojoj su djelovale vojne jedinice i organizacije NOV zahtijevala je da i teritorijalna obavještajna služba počne zauzimati svoje mjesto i obavljati dodijeljene joj poslove.

Na cijelom teritoriju Zone naglo se širi ustanak, rastu postojeće i stvaraju se nove jedinice NOV i PO, raste broj organizacija NOP-a. Uz postojeći oslobođeni teritorij oslobađaju se nova mjesta i vrše se pripreme za daljnje oslobađanje. Neprijatelj se nije odrekao da na njima djeluje. Iz brojnih neprijateljskih uporišta, djeluju obavještajne službe prema jedinicama NOV i PO i prema oslobođenom teritoriju. Nijemci dovlače u NDH nove divizije i znatno pojačavaju obavještajne organizacije za borbu protiv NOP-a. Zagreb je centar njemačkih i ustaških obavještajnih službi u NDH, koje provode organizaciju i ško-

luju agente i diverzante za borbu protiv NOP-a i ubacuju ih na oslobođeni teritorij. Zagrebačka oblast je više nego udaljeniji krajevi za neprijatelja posebno važna, pa su u tom pravcu usmjerena i nastojanja njihovih obavještajnih službi. Kad već ne mogu uništiti jedinice NOV i PO, pokušavaju pomoću agenata na terenu i ubacivanih u organizacije NOP-a i vojne jedinice osigurati pregled zbivanja i nanijeti štete organiziranjem diverzija, ubojstava rukovodećih kadrova, trovanjima, širenjem zaraznih bolesti i raznim drugim akcijama. Sve je to nametalo da se teritorijalna obavještajna služba orijentira:

— na pronalaženje povjerenika i stvaranje punktova u neprijateljskim uporištima i oko njih;

— na prikupljanje podataka o neprijateljskoj vojsci i njenim namjerama, u suradnji s vojnom obavještajnom službom, zatim na prikupljanje podataka o neprijateljskim obavještajnim službama, njihovim centrima, obavještajcima i agentima; na prikupljanje podataka o djelovanju neprijateljskih organizacija i narodnih neprijatelja, te na prikupljanje raznih podataka, potrebnih rukovodstvima organizacija NOP-a. Na oslobođenom i na teritoriju koji su kontrolirali partizani, služba se orijentirala na otkrivanje i onemogućavanje djelovanja agenata neprijateljskih obavještajnih službi, ostavljenih na tim teritorijima ili ubačenim na njih, kao i na otkrivanje neprijateljske djelatnosti.

Istovremeno, stvaranjem organizacija teritorijalne obavještajne službe i njihovim postepenim ulaženjem u rad, prišlo se obuci kadrova. Pri Pomoćnom obavještajnom centru održavani su kratki kursevi, organizirani po uzoru na kurseve održavane pri Glavnom obavještajnom centru za Hrvatsku, s nešto skromnijim mogućnostima, s obzirom na predavače. Kurseve su polazili članovi ROC'-eva, POC'-eva i neki općinski povjerenici. Sličan kurs bio je održan i pri Rajonskom obavještajnom centru Bjelovar. Na održavanju kurseva pri POC-u radio je, uz ostale članove, i član POC-a koji je u kolovozu 1943. godine, zajedno s grupom drugova iz Žumberka i Pokuplja, završio kurs pri GOC-u za Hrvatsku.

Polaznici tečaja upoznavani su s radom Gestapoa (Geheime Staatspolizei-tajna državna policija-politička). Pod tim nazivom mislilo se na sveukupni obavještajni aparat Trećeg Reicha. Upoznavani su i s radom ustaške obavještajne službe, te, samo radi upozorenja, s radom mađarske obavještajne službe. Dat je osvrt i na rad bivše talijanske obavještajne službe u Jugoslaviji, a govorilo se informativno i o obavještajnim službama nekih savezničkih zemalja. Na kursu se govorilo i o neprijateljskom radu mačekovaca na sprečavanju razvoja NOB-a; o Draži Mihailoviću i četnicima u Hrvatskoj, s osvrtom na neprijateljsku propagandu protiv NOP-a četnički orijentiranih pojedinaca na teritoriju Oblasti; o ustašama i ustaštvu od Janka Puste u Mađarskoj i Lipara u Italiji do izvršenja atentata i masovnih zločina u zemlji.

Govorilo se i o radu vojnih sudova, njihovom odnosu prema obavještajnoj službi i međusobnoj suradnji između vojnosudskih istražitelja i ROC'-eva.

Cilj kurseva bio je da se na njima, koristeći se stečenim iskustvima i saznanjima o neprijatelju, razradi sistem rada i da se prenosi na cijeli teren. Poznati su rezultati koje je KPJ postigla u periodu prije rata na odgoju kadrova za čuvanje organizacija od prodora policijskih agenata. To iskustvo bilo je dragocjeno u oslobodilačkom ratu, te se u posebnim uvjetima dopunjavalo novim saznanjima i prenosilo na partijske i vojne kadrove, na sve organizacije NOP-a, na cijeli pokret. Teren Zagrebačke oblasti bio je takav da je svaki učesnik NOP-a, posebno svaki rukovodilac, morao bdjeti na zaštiti vlastitih kadrova od neprijatelja. Svi obavještajci, od rukovodioca do povjerenika, trebali su da nastave i dalje razvijaju te vrijednosti. Morali su uočiti kako saznati namjere neprijatelja i kako ga onemogućiti da sazna naše namjere.

Već u prvim izvještajima, a i kasnije, ističu se vijesti o zločinima ustaša i Nijemaca. ROC Bjelovar u izvještaju za listopad 1943. godine javlja da je u Bjelovaru pohapšeno više od 100 ljudi. ROC Prigorje obavijestio je, u jednom od svojih prvih izvještaja, da je jedna uhapšena radnica iz Seseva izjavila da je bila u terorističkoj grupi koja je imala za cilj da u ime partizana pljačka i ubija. Ona je izdala 25 naših drugova i drugarica, koji su pohapšeni. 6. studenog 1943. godine došla je iz Svetog Ivana Zeline grupa ustaša s partizanskim kapama u selo Radovište i pohvatala 14 drugova iz udarne grupe. 17. studenog, grupa ustaša kreće se po selima na ovom terenu i tuče ljude. Dvojica ustaša došli su s partizanskim kapama, izubijali su, ranili i opljačkali jednog čovjeka. 16. siječnja 1944. godine jedan ustaša ubio je kurira komande mjesta Pitomača. Ustaša je s oružjem ubijenog kurira pobjegao u Viroviticu. Između 21. i 22. siječnja iste godine ubijen je član NOO-a i njegova drugarica u selu Sedlarica općina Pitomača. Četvorica napadača pobjegli su u šumu; putem su naišli na zasjedu, ubili jednoga druga i uspjeli pobjeći. 27. siječnja 1944. ubijen je predsjednik NOO-a u selu Ždala, Koprivnica. Izdao ga je Pavao Čekada, koji je pobjegao s ustašama. Stalnim racijama u Prigorju neprijatelj rekvirira hranu, a vojnim obveznicima dostavljaju pozive za vojsku. U racijama najviše učestvuju feldžandari (Feldgendarmerie) i Nijemci. Ubijaju ljude koje uhvate u bijegu.

Gotovo sva sela kotara Dugo Selo opljačkali su Kozaci. Oni su silom uzimali meso, mast, satove, radio-aparate. Noću su razbijali klijeti i odvozili vino. U Ježevu je pohapšeno 25 simpatizera NOP-a. Od 13. siječnja do 30. veljače 1944. godine po selima uz prugu Zagreb — Beograd, između Kutine i Ivanić-Grada, Nijemci i ustaše pohapsili su 69 ljudi, među njima jednog političkog radnika, tri predsjednika i više članova NOO-a, te tri člana SKOJ-a. U pljački i zlostavljanju ljudi prednjačile su ustaše osvetnici. Ovdje se prvi put nailazi na ustaše koji se tako nazivaju na teritoriju Zagrebačke oblasti. Nisam utvrdio odakle taj naziv. Kasnije ćemo u Podravini sresti »Legiju hrvatskih osvetnika« — N. B. P.) iz ustaške bojne u Popovači, koji su s partizanskim kapama na glavi stalno upadali u nezaštićena sela u ovom dijelu Moslavine i vršili zločine. Istovremeno je ROC Zagorje pisao da su ustaše u kotaru Klanjec pohapsile više ljudi kao taoce i u zatvor među njih bacile bombu od koje je poginuo jedan simpatizer NOP-a, čiju su imovinu nakon toga opljačkali. Njemačke SS jedinice pljačkaju sve do čega

dođu: vino, rakiju, slaninu, kobasice, pokrivače, brašno, sapun, a zapalili su i nekoliko štagalja, piše u istom izvještaju.

5. veljače došle su ustaše s partizanskim kapama u selo Puričani, općina Trojstvo, pohapsile sve članove NOO i otjerale ih u Bjelovar. Na Kalniku Nijemci u toku ožujka 1944. godine hvataju sve sposobne muškarce do 46 godine starosti i odvođe ih. U selu Ivanecu (Ludbreg) ubijeno je 13 ljudi i spaljeno 11 kuća. U selu Šegovina ubijena je jedna žena i spaljene tri kuće. Narod se povlači s partizanima. U Legradu, Kotoribi i Svetoj Mariji u Međimurju, došli su noću mađarski agenti s partizanskim kapama i obilazili naše simpatizere, razgovarali s njima i dijelili im naše letke. U zamjenu su tražili naše stare letke, jer će ih, kako su govorili, dati na čitanje drugovima.

Svi oni koji su tim trikovima nasjeli, bili su idući dan pohapšeni. 3. svibnja 1944. godine ustaše su u Ludbregu strijeljale 9 ljudi. Na području općine Đelekovac ustaše iz Koprivnice pohapsile su nekoliko partizanskih porodica. Prema izvještaju iz Zagreba od 20. I 1944. godine u raciji vršenoj u Zagrebu uhvaćeno je 3600 ljudi. Vojni dezerteri koji su bili među njima, upućeni su u vojne jedinice. Prema istom izvještaju policija u Zagrebu sastavila je listu od 5000 talaca.

Ovo su izvaci samo iz nekoliko izvještaja. Dani su samo zato da bi se vidjelo, barem djelomično, na kakve je sve načine neprijatelj vodio borbu. Može se primijetiti da na širem terenu neprijatelj upada u sela s partizanskim kapama i vrši akcije slične njemačkim »Trupovima«, formiranim za ubacivanje na oslobođenom partizanskom teritoriju. Sve naše jedinice i organizacije bile su upoznate s formiranjem »Trupova«.

Osim vijesti o zlodjelima okupatora, u ROC-evima se prikupljaju i podaci o onim osobama koje su javno neprijateljski djelovale. Bile su to ustaše, od kojih su se neke hvalile učinjenim zločinima, a za neke se znalo da su ih učinile. U prikupljanju takvih vijesti puno su pomagale organizacije i pripadnici NOP-a, jer su ih oni na svom terenu znali. Vojne jedinice su one, koji su bili na njima dostupnom terenu, predvodile vojnim sudovima, gdje su odgovarali za učinjena nedjela. Vojnim sudovima predvođene su i druge osobe za koje se patrolama komandi mjesta ili jedinicama na isturenim terenima činilo da ih je potrebno ispitati. Bilo je među njima bjegunaca iz domobranstva, švercera, naših dezertera i raznih osoba koje su se našle na udaljenim terenima, izvan svog mjesta boravka. Za mnoge od njih je, na traženje vojnosedskih istražitelja, teritorijalna obavještajna služba naknadno prikupljala podatke na terenu, kako bi se moglo ocijeniti da li je predvođeni djelovao protiv NOP-a. Kako je to izgledalo u praksi, vidi se iz podataka vojnosedskog odsjeka pri komandi moslavačkog područja za siječanj 1944. godine. Od 1. do 25. siječnja u ovom odsjeku bilo je 86 uhapšenih švercera, zarobljenika, doušnika i drugih. Od tog su četvorica osuđena na smrt, 33 na prisilni rad, 20 ih je pušteno radi pomanjkanja dokaza, mobilizirano je 8, a upućeno u partizane 25. Vojnosudski odsjek pri komandi Bjelovarskog područja počeo je rad 15. siječnja 1944. godine. Do podnošenja izvještaja imao je 23 pritvorene i 6 dopraćenih osoba koje je osudio Vojni Komande mjesta Pitoča na izgon u neprijateljsko uporište.¹¹ Izvještaju se navodi: »...

Većina predmeta je u istraživanju te se prikupljaju konkretni dokazni podaci da se može donijeti konačna odluka u duhu uputstva G. š. za obrazovanje vojnih sudova pri komandama područja... «

Samo na teritoriju ROC-a Zagorje, prema izvještaju POC-a za prvu polovicu veljače 1944. godine, Vojni sud Zagorskog NO PO u zadnje vrijeme, osudio je osim raznih narodnih neprijatelja, 14 osoba koje su bile agenti i sakupljači podataka o partizanima i suradnicima NOP-a za njemačke i ustaške obavještajce. Među njima su bila i dva agenta, ranije ubijenog ustaškog obavještajca iz Župske redarstvene oblasti u Varaždinu. Osim opisanih sakupljača informacija za neprijateljske obavještajne službe otkriveni su na terenima rajonskih obavještajnih centara i agenti ustaških i njemačkih obavještajnih službi. Među njima je bilo i onih koji su školovani za obavještajni rad. Tako je u Zagorju uhvaćen gestapovski agent koji je otkrio više svojih veza na terenu. U Prigorju je drug zadužen za rad prema Zagrebu saslušao iz Zagreba ubačenu u partizane agenticu ustaške obavještajne službe. Ona je otkrila način školovanja i pripremanja za ubacivanje u partizane. Nabrojila je i zadatke koje je dobila. U Moslavini je uhvaćen gestapovski agent koji je upućen iz Zagreba, sa zadatkom da prikupi podatke o situaciji među partizanima, njihovom brojnom stanju i naoružanju. Uхваćena su dva agenta ustaške obavještajne službe, koji su iz Zagreba, prije namjeravanog napada ustaša na Koprivnicu, izvršenog 9. veljače 1944. g. upućeni da se vrate u Koprivnicu, sa zadatkom da prate zbivanja u gradu i prikupljaju podatke o pripadnicima NOP-a i njihovom radu. Na Kalniku je uhvaćen gestapovski agent, jedan od potomaka grofova ,koji se i sam nazivao grofom. Dolazio je do Komande kalničkog područja i Štaba 2. operativne zone. Za Komandu područja nabavljao je i neke sitne stvari. Pokušavao je da jednog rukovodioca odvede u kraj zapadno od Varaždina. Pričao je da tamo ima okupljene ljude za formiranje partizanske čete. Kad su ga organi POC-a pretresli, pronađena je kod njega, uz našu propusnicu, i legitimacija Gestapoa. Provjera na terenu je pokazala da od ljudi koje je najavljivao da su pripremljeni za ulazak u partizansku čet, nema ni traga. Nije teško pretpostaviti kakve je planove imala njemačka obavještajna služba.

Naša obavještajna služba otkrila je namjeru neprijatelja da u Koprivnici pohapsi 16 suradnika NOP-a. Svi oni bili su o toj namjeri na vrijeme obaviješteni.

Događaje na terenu i izvještaje dobivene iz okupiranih gradova na teritoriju Oblasti, potvrđivali su i izvještaji dobiveni preko Obavještajnog centra iz Zagreba, koji je djelovao pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH za Sjevernu Hrvatsku i Obavještajnog punkta, nedaleko od Dugog Sela, koji je pod rukovodstvom ROC-a Prigorje djelovao u Zagrebu. Potvrđivali su ih i drugi izvještaji dobiveni preko povjerenika ROC-a Prigorje u Zagrebu. Nije potrebno posebno isticati da je izvještaj od 31. listopada 1943. godine u kojem se javlja da je na nedavno održanom sastanku između Pavelića, poslanika Trećeg Reicha Karschea i »njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj« Glaisea dogovoreno da se u partizane na oslobođeni teritorij uputi 300 špijuna, shvaćen kao potvrda zbivanja na terenu Oblasti. Kao strah od prodora

naše obavještajne službe, moglo se donekle shvatiti naređenje ministra oružanih snaga NDH koji je, prema izvještaju iz Zagreba od 10. siječnja 1944. godine, naredio da se »obavještajna služba i služba špijunaže« u domobranstvu pojača do krajnjih granica. Naime, generalu Navratilu bio je poznat raspis Glavnog stožera, Izvještajni odjel — o organizaciji i radu partizanske obavještajne službe — od 1. listopada 1943. godine. Prema onom što se u tom raspisu javlja, dolazi se do zaključka da su im pala u ruke uputstva GOC-a za Hrvatsku. Ali Navratilovo naređenje moralo se u POC-u shvatiti i kao mjera koja će otežati stvaranje povjerenika i održavanje veze s njima u domobranskim jedinicama. Upozoravalo je na još veći oprez. To je upozoravalo naše obavještajne organe posebno na vijest o nedavno održanom sastanku kod Pavelića, gdje je bilo govora da se Lovački združevi opreme za djelovanje u manjim grupama, na slobodnoj partizanskoj teritoriji (civilna odijela i dr.).

Ovdje je iznesen samo dio onga što su sve Nijemci i ustaše poduzimali da bi zadali udarce NOP-u. Poznato je kakav su teror vršili u gradovima gdje su hapsili, mučili, vješali, ubijali i odvodili u logore smrti. Izneseni su samo neki karakteristični detalji da bi se vidjelo kako se naša obavještajna služba postavljala u raznim situacijama, kako prema onim doušnicima i agentima oružnika NDH i ustaša, tako i prema vrhu odakle su ubacivani školovani agenti i još više tamo gdje su pravljeni planovi. A zadaci POC-a bili su da, osim djelovanja na oblasti, koliko može, pratiti i zbivanja u Zagrebu.

Da su informacije iz Zagreba, dobivene preko naših povjerenika, o dogovoru Pavelića, Kaschca i Glaisea za ubacivanje agenata u partizane bile točne, vidi se iz dokumenata policijskog atašea pri ambasadi Trećeg Reicha u Zagrebu. On je zapisao da je 6. veljače 1944. godine, na osnovi ranijih razgovora, sklopljen sporazum između njegovog (Helmovog) ureda i obavještajne službe, koja je djelovala u sastavu Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH, pod rukovodstvom Branka Rukavine, zaključeno da se u sastavu Ureda II/B osnuje »Odjel za protukomunističku obavještajnu službu«. Time je, kako kaže Helm, stvorena baza za suradnju »komunističkog odjeljenja hrvatske obavještajne službe« i njegovog ureda. »Postignut je sporazum da se zajednički obrađuju i organiziraju slijedeća pitanja:

1. Ugrađivanje pogodnih agenata u rukovodstva Komunističke partije,
2. Razmjena iskustva koja se na to odnose,
3. Razmjena uhvaćenih materijala, ilegalnih letaka i novina,
4. Odašiljanje pogodnih agenata u redove partizana u cilju organiziranja sabotaža, razaranja i prenošenja obavještenja,
5. Organiziranje i vršenje atentata na vodeće partizane i članove centralnih rukovodstava,
6. Pomoć pri nabavci potrebnih predmeta za opremu kao kopir-aparati, naoružanje, eventualno radio-aparati za akciju,
7. Urediti zaštitu hrvatskih agenata u slučaju njihovog prebjegavanja kod njemačkih vojnih ustanova na terenu i njegovog upućivanja u Zagreb«.

Iz Helmovog zapisa vidi se i da će Obavještajna služba i Politička policija (kontrašpijunaža protiv komunizma) Ravsigura ubuduće čvršće surađivati, jer će Obavještajna služba ići u akcije zajedno s Političkom policijom radi pribavljanja agenata od onih koji su predviđeni za hapšenje prije nego ih se kompromitira.

Na inicijativu Helma zaključeno je i da se obavještajna služba u NDH centralizira, te da se poduzmu mjere, kako bi župske redarstvene oblasti na terenu, do krajnjih granica mogućnosti, pomogle opunoćenicima obavještajne službe kod pojedinih župskih vlasti.

Do sada smo se osvrtao na neke djelatnosti neprijateljskih obavještajnih službi. Pođimo sada od vrha prema dolje, jednom drugom linijom. Prema izvještaju pomoćnog obavještajnog centra za Gornju Hrvatsku, 9. studenog 1943. godine je održana u Zagrebu konferencija mačekovaca s drom Robertom Kronholzom, suradnikom Neubachera, predstavnika Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Reicha za Jugoistok. Na konferenciji su sudjelovali dr Bariša Smoljan, inž. August Košutić i drugi. Cilj sastanka bio je da se osnuje nova vlada bez poglavnika, koja bi u zemlji uvela red i zakonitost. U izvještaju iz Zagreba, od 14. II 1944. godine, opet se javlja da je Kronholz trebao da pregovara s vodstvom HSS-a, a naročito s Košutićem, Torbarom i Pernarom, da ih pridobije za suradnju s Nijemcima, Nedićem i Rupnikom.

Ove vijesti potvrdio je na saslušanju poslije rata inž. August Košutić. On je izjavio da je s Kronholzom vodio razgovore dva puta. Na drugom su sastanku mačekovci Kronholzu predali spisak osoba, svojih pristaša, iz takozvane druge garniture, koje bi po njihovom mišljenju trebalo da uđu u vladu.

S druge strane, kako piše u istom izvještaju, među mačekovcima je u to vrijeme aktualna kombinacija za stvaranje neke katoličke federacije, u koju bi, uz Hrvatsku, ušle Austrija, Mađarska i čehoslovačka.

U to vrijeme Maček, koji je o događajima obaviješten, prema izvještaju naše obavještajne službe iz Zagreba od 10. veljače 1944. godine izjavljuje: »... Moja je sutrašnjica... «

Sve su to poznate stvari. Saznanje o njima kad su se događale bilo je korisno forumima KP. Ovdje ih se spominje da bi se vidjelo kako su mačekovci igrali na razne karte, da bi se dočepali vlasti. Ne zaboravimo da je u to vrijeme kad i oni vjeruju da se rat bliži kraju, očekuju zapadne saveznike na Jadranu i misle da će im predati vlast. Odatle i žurba i niz kombinacija kako sačuvati domobrane, pa i ustaše, i kako onemogućiti jačanje NOP-a, ali i niz akcija da se te zamisli provedu.

U već spomenutom izvještaju od 14. II 1944. g. navodi se da je mačekova bijela garda u zadnje vrijeme aktivnija. U izvještaju se iznose podaci o vezama prema Bjelovaru i Čazmi, spominju se kuriri koji održavaju veze s nekim njihovim ljudima na partizanskom teritoriju. Da odmah spomenemo: osnivanje bijele garde zamisao je profesora Tomašića, koji je po odobrenju Košutića i radio na njejoj organizaciji. Cilj je bio da bijela garda ha terenu spriječi razvoj NOP-a i posluži za borbu protiv NOV-a.

ROC Moslavina otkrio je pokušaje osnivanja bijele garde u kotaru Čazma. Učesnici su bili reacionari iz bivše HSS-trgovci, mlinari i kulaci. Preko Ivanić-Grada bili se povezani sa Zagrebom. U izvještaju se navodi da se izgleda u Bjelovaru okupio centar reakcije, pa i bijele garde. POC je već iz Zagreba bio dobio obavijest o organizatorima bijele garde, koji su u Bjelovaru, a i ROC Bjelovar je to pratio. U to vrijeme već u Gudovcu i okolici, u kotaru Bjelovar, postoji 66 bjelogardejaca ili članova milicije sastavljenih od bivših pripadnika pripreme ustaške bojne i Hrvatske seljačke zaštite. To je jedina oružana formacija koja već na prijelazu iz 1943. u 1944. godinu vrši akcije protiv partizana. Istovremeno mačekovci na širem terenu od Čazme i Garešnice prema Bjelovaru, u pojedinim selima ističu mačekovske parole i još uvijek, mada sve rjeđe, da bi spriječili mobilizaciju u NOV, propovijedaju politiku čekanja i pružaju otpor mobilizaciji. Ponegdje i prijetite pojedinim, njima poznatim, partizanima. Ljude nagovaraju da idu u neprijateljsku vojsku, kao i u nekim selima kotara Kutine. Povremeno se u ovom trokutu (Čazma, Garešnica, Bjelovar) u nekim dijelovima pojavljuje naoružanih po nekoliko neprijateljskih osoba.

ROC Bjelovar pratio je pokušaje mačekovaca da osnuju bijelu gardu u nekim selima Podravine. Saznalo se tako da su neprijateljski elementi pripremali razoružanje partizanske straže u Hlebinama, što je spriječeno. U siječnju 1944. g. pripremali su napad na Komandu mjesta u Pitomači. Na liniji Virovitica — Koprivnica prekidane su naše tel. veze. Na otkrivanju organizacije bijele garde u Pitomači radili su ROC Bjelovar i obavještajna služba iz Slavonije. Tamo je bio osnovan bjelogardijski odbor, izabrani su vodnici i desetari, a izvršena je i raspodjela po desetinama. Tu su se okupili bivši pripadnici pripreme ustaške bojne i drugi. Namjere napada na komandu mjesta u Pitomači su spriječene, a organizatori su se našli pred Vojnim sudom. Pozadina te organizacije bio je njemački ob. centar u Virovitici, s kojim je jedan bivši narodni zastupnik HSS-a održavao veze.

Župnik fašist

Zanimljiv je slučaj sa župnikom Želimirom Likom, koji je 1941. godine organizator i provodilac pokrštavanja Srba u selu Mikleušci kod Kutine.

Za prekrštavanje izvršene su sve potrebne pripreme, Muškarcima, žene i omladine morali su učiti molitve, ceremonijal i sve drugo da bi se pripremili za prijelaz na rimokatoličku vjeru. Glavni oslonac u provođenju te prljave rabote imao je župnik Liko kod članova crkvenog odbora u Mikleušci. Oni su širili paniku da se svi Srbi pokrste jer će inače biti pobijeni. Sve organizacione i tehničke pripreme išle su upravo preko tih kolebljivaca i saradnika svake vlasti, pa i ustaške.

Nakon uspješno obavljena posla, Liko je došao u selo Miklešku i tu se nastanio kao župnik. Bio je to jedinstven slučaj u Moslavini. Činilo se da će taj prepredeni jezuit uspjeti pasivizirati narod toga velikog sela. Međutim, KP i njeni članovi, organizacije NOP-a pomrsile su račune fašistima. Već 1941. godine u partizane odlazi Milan Vuksan-Brzi, a 1942. Mikleška daje čitav niz boraca. Pokret snažno jača, ali stalno

se osjeća da neko muti situaciju u selu. Neki naši saradnici se hlade i počinjū izbjegavati aktivan rad, pojavljuju se i prvi »dezerteri«. To je 1943. g! usložilo situaciju u Mikleuški. Partijska, osobito skojevaska organizacija vode borbu protiv tuđe politike. Rukovodioci na zboru naroda javno raskrinkavaju župnika Liku i njegove saradnike. Postalo je jasno da župnik Liko politički radi protiv NOP-a i da obavještava neprijatelja u Kutini o partizanima. Štab MPO-a triput je hapsio župnika Liku, ali svaki puta sa članovi crkvenog odbora organizirali 40—50 ljudi iz sela koji su zahtijevali da bude pušten na slobodu.

Potkraj ljeta 1943. Liko je bio treći put pušten na intervenciju vjernika iz sela Mikleuške. Čini se da je tada ocijenio da više ne smije ostati u selu, pa je otišao u Kutinu, zatim u Zagreb da produži svoju zločinačku aktivnost.

Sve do tada se nije znato tko je zapravo pop Liko. Naši obavještajni organi sumnjali su da se bavi i obavještajnim radom, imali su i nekih podataka o tome, ali ne i takvih da ga se razotkrije. ŠMPO je uhapsio jednog agenta Gestapoa koji je izjavio da je Liko njemački obavještajac. No to se nije sticajem okolnosti iskoristilo na vrijeme, pa je župnik uzmakao.

Mnogi su se iznenadili poslije oslobođenja kada su iz novina saznali da je s grupom Kavran i ostalim strijeljan i Želimir Liko koji je ubačen iz Austrije kao ustaški oficir radi organizacije »križara«, župnik iz Mikleuške bio je oficir njemačke obavještajne službe.

Druga faza odvija se nakon ulaska ustaša u Koprivnicu, 9. veljače 1944. g. i neprijateljskih ofenzivnih operacija, na širem teritoriju oblasti Prigorje, Zagorje, Kalnik, Bilogora i Posavina, nakon oborovske bitke. To je period kada mačekovci pod zaštitom Nijemaca i ustaša i uz njihovo učešće, na nekoliko mjesta uspijevaju, osnovati oružane formacije bijele garde ili milicije, ovisno o tome kako su ih gdje zvali. U izvještaju za veljaču 1944. g. ROC Bjelovar navodi da se u Podravini osjeća sve veće povezivanje mačekovaca s ustašama i direktna suradnja. Spominje se nekoliko sela u kojima organiziraju »Narodnu obranu« u koju ulaze, uglavnom, bivši članovi HSZ. Kao organizator ističe se mačekovac Čekada. U izvještaju se iznosi da se te organizacije stvaraju nakon napada ustaša i njihovog ulaska u Koprivnicu, te jake propagande o ofenzivi. Evo skraćenog prikaza kako se to odvijalo u jednom selu. Kad je banda ulazila u selo, piše u izvještaju, »dali su bubnjat« i sazivali ljude na sastanak. Izvikivali su parole: »Živio doktor Maček, živjela bijela garda, Dolje partizani«. Kroz selo je na čelu kolone išao ustaški satnik, iza njega zapovjednik bijele garde, a za njim vođa i organizator Čekada. Čekada govori o borbi protiv partizana i kaže da oružja nemaju, ali će se za oružje boriti. Nakon Čekade govori ustaški satnik i hvali poglavnika kao vođu. Dok čekada uzvikuje »Za dom spremni«, okupljeni šute. Za vrijeme neprijateljskih operacija u Prigorju, u kotaru Sveti Ivan Zelina, u općini Kasina, postao je bivši pukovnik HSZ, zamjenik zapovjednika milicije, inače rezervnog ustaškog bojnika. Na mobilizaciji u miliciju pomagao je i bivši satnik HSZ. Milicija, koju su osnovali, patrolirala je po selima i šumama. U još jednom se-

lu u ovom kotaru organizirana je milicija. Organizirao ju je jedan bivši predsjednik seoskog NOO-a. Iz dva sela u okolici Posavskih Brega otišlo je nakon oborovske bitke, u kojoj smo mi imali velike gubitke, oko 30 ljudi u miliciju. I ovdje je organizator bio bivši zapovjednik HSZ. U kotaru Ivanec, piše ROC Zagorje, mačekovci šire »Pravicu«, u općini Lepoglava bijelu gardu organizira bivši zapovjednik HSZ za kotar Ivanec. Ima oko 20 do 30 naoružanih. Kreću se u civilu. U Lepoglavi drže stražu. Milicija postoji i u općinama Lobar i Mihovljan, piše ROC. Pripadnici milicije dolaze kućama i pucaju po našim kuririma. Stizali su u POC i izvještaji o osnivanju bijele garde u Đelekovcu i još nekim selima uz Dravu; u općini Ivanić-Kloštar, kotar Čazma, gdje su miliciju mobiliziranu u dva sela obukli u ustaške uniforme, kao i vijesti da je bivši narodni zastupnik iz kotara Zagreba povezan s mačekovcima u Zagrebu; da dvojica mačekovaca na općini Oroslavlje rade na osnivanju bijele garde. Stizale su i druge vijesti o radu mačekovaca koji su nagovarali ljude da idu u neprijateljsku vojsku, da bježe iz jedinica NOV i POJ, kao i da napuštaju NOP, pa sve do vijesti da je jedan mačekovac na području Kalnika izjavio da ništa ne smeta sporazum između četnika i Mačeka, ako su ga sklopili.

Ali rajonski obavještajni centri su obavještavali da su seljaci Đelckovca tražili sudenje zarobljenim bjelogardejcima u njihovom selu i da je u Peterancu bijela garda, zajedno s ustašama, pružila našim jedinicama otpor iz škole u kojoj su se zaborikadrali. U kotaru Đurđevac, gdje je bijela garda pokušavala pomagati ustašama u vršenju mobilizacije, ljudi su bježali u šumu, u partizane. Organizatoru odlaska u miliciju iz općine Posavski Bregi sudio je sud Posavskog odreda, a sud Zagrebačkog odreda sudio je nekim organizatorima milicije u kotaru Sveti Ivan Zelina. 17 pripadnika milicije i ustaša uhvaćeno je u jednoj akciji kod Ivanić-Kloštra. Ovdje je navedeno više primjera da bi se vidjelo kako su mačekovci i ustaše, uz pomoć Nijemaca, pokušavali da tešku vojnu⁸⁴⁾ situaciju iskoriste za jačanje svojih pozicija, te kako se na terenu provodila i završila ideja mačekovca Tomašića o osnivanju bijele garde, radi sprečavanja jačanja NOP-a i borbe protiv NOV-a. Svi Tomašićevi naponi i naponi njegovih pomagača u Zagrebačkoj oblasti, završili su s nekoliko stotina, na razne načine mobiliziranih, bjelogardijaca i pripadnika milicije. Mačekovci su pomagali i mobilizaciju u neprijateljsku vojsku. Iz izvještaja POC-a za Gornju Hrvatsku za ožujak 1944. godine GOC-u, vidi se, da je prema nepotpunim podacima za prva tri mjeseca 1944. godine neprijatelj nešto pohvatao, nešto silom otjerao, a nešto mobilizirao u razne svoje vojne jedinice između 5.000 i 6.000 ljudi... Ova mobilizacija bila je poduprta s reakcionarima iz bivše HSS koji su se djelomično i sami priključili i uzeli oružje u ruke... (navode se imena nekih) tako da se danas nalaze u zajedničkom taboru s ustašama... «

Među mađarskom nacionalnom manjinom djelovala je fašistička organizacija »Strelasti krstovi«. Članovi te organizacije bili su povezani s njemačkom komandom u Gojilu⁸⁵⁾ i s višim forumima »Strelastih

⁸⁴⁾ U to vrijeme vodile su se žestoke borbe na području Zagrebačke oblasti.

⁸⁵⁾ Na Gojilu je bio dugo vremena ob. centar Nijemaca.

krstova« u Zagreba. Radili su na sprečavanju mobilizacije u NOV-i, naravno u dogovoru s Nijemcima, zbog čega su neki od njih bili osuđeni na izgon.

Od osnivanja teritorijalne obavještajne službe, do osnivanja OZNE za osam mjeseci, gotovo u svim kotarevima postoji barem po jedan član KOC-a, a u nekima i više njih. U većini općina već su postojali općinski povjerenici. Kadrovi su stekli iskustvo u radu. U vrlo teškim uvjetima svakodnevno su polagali ispite. Neki od njih, od općinskih povjerenika, članova KOC-eva, ROC-eva, te neki članovi i šef POC-a, odlazili su na izvršavanje zadataka u predgrađa gradova, a neki i u neprijateljska uporišta. Stvorena je čvrsta povezanost s organizacijama i pripadnicima NOP-a na široj osnovi. Povjerenici su sjedili u više neprijateljskih štabova ili oko njih, od onih najnižih do Minorsa i Stožera za vezu između Minorsa i »Štaba njemačkog opunomoćenog generala« u NDH. Sjedili su i u nekim drugim, za nas važnim punktovima, odakle su pratili događaje i obavještavali o njima. S njima su organizirane veze. Tako su osigurani brojni izvori potrebnih informacija. Mnogi od njih imali su u radu dobrih rezultata, neki manje, a neki u pojedinim traganjima nisu uspjeli. Kako zaboraviti mladu Međimurku koja se školuje u Budimpešti, poznaje grad, piše opširne izvještaje o smještaju industrije i mjesecima uzaludno pokušava pronaći nekog od mađarskih drugova, radi uspostavljanja veze s mađarskom partijom. U tome ni ona, a ni neki drugovi iz Međimurja, u tom periodu nisu uspjeli. Uspjeli su, međutim, uspostaviti druge veze. U osam mjeseci palo je više povjerenika u gradovima i selima. Palo je i više od 10% rukovodećih kadrova općinskih povjerenika, članova kotarskih obavještajnih centara i članova i šefova rajonskih obavještajnih centara. Bili su to divni drugovi, drugovi za koje zapreke nisu postojale. Pali su, kao i mnogi drugi borci NOR-a, na izvidanju, tamo gdje nije bilo naših jedinica da ih zaštite. Takvi su bili zadaci partizanskih obavještajaca u NOR-u.